

ISSN 1987-5789

**ეკონომიკა
და ბიზნესი**

**ECONOMICS and BUSINESS
ЭКОНОМИКА и БИЗНЕС**

**სექტემბერი-ოქტომბერი
SEPTEMBER-OCTOBER
СЕНТЯБРЬ-ОКТЯБРЬ**

2011

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის
საერთაშორისო რეფერირებადი და რეცენზირებადი
სამეცნიერო-პრაქტიკული ჟურნალი

**International refereed and reviewed scientific and practical journal
of the Faculty of Economics and Business,
Iv. Javakhishvili Tbilisi State University**

Международный реферируемый и рецензируемый научно-
практический журнал факультета Экономики и Бизнеса
Тбилисского государственного университета
имени Ив. Джавахишвили

გამოდის 2008 წლის იანვრიდან, ორ თვეში ერთხელ
Published since January, 2008 once in two month
Выходит с Января 2008 года раз в два месяца

რედაქციის მისამართი: თბილისი, უნივერსიტეტის ქ., №1,
თსუ მაღლივი კორპუსი, მე-13 სართ., ტელ. 30-36-68, 899-10-38-16
e-mail: ebf_journal@tsu.ge

სარედაქციო კოლეგია

რევამ გოგოხია – მთავარი რედაქტორი

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი.

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტები, ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორები: ვლადიმერ პაპავა, ავთანდილ სილაგაძე, ლეო ჩიქავა.

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორები, პროფესორები: იური ანანიასვილი, რამაზ აბესაძე, სიმონ გელაშვილი, რევამ გველესიანი, ნუგზარ თოდუა, ირაკლი კოვზანაძე, ეკა ლეკაშვილი, მურთაზ მაღრაძე, მაია მარგველაშვილი, ქეთევან მარშავა, ელგუჯა მექვაბიშვილი, იაკობ მესხია, ნუგზარ პაიჭაძე, მურმან ტურავა, მირიან ტუხაშვილი, ეთერ ხარაიშვილი, ელენე ხარაბაძე, რომან ხარბედია, ნოდარ ხადური, თემურ შენგელია, ემზარ ჯგერენაია.

EDITORIAL BOARD

Revaz Gogokhia – Editor-in-chief Doctor of Economic sciences, professor.

Corresponding members of Georgian National Academy of Sciences, doctors of Economic Sciences: **Vladimer Papava, Avtandil Silagadze, Leo Chikava.**

Doctors of Economic Sciences, professors: **Iuri Ananiashvili, Ramaz Abesadze, Simon Gelashvili, Revaz Gvelesiani, Nugzar Todua, Irakli Kovanadze, Eka Lekashvili, Murtaz Magradze, Maya Margvelashvili, Ketevan Marshava, Elguja Mkvabishvili, Iakob Meskhia, Nugzar Paichadze, Murman Turava, Mirian Tukhashvili, Eter Kharashvili, Elene Kharabadze, Roman Kharbedia, Nodar Khaduri, Temur Shengelia, Emzar Jgerenaia.**

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Реваз Гогохия - главный редактор доктор экономических наук, профессор.

Члены-корреспонденты Национальной Академии наук Грузии - **Владимер Папавა, Автандил Силагაძე, Лео Чикава.**

Доктора экономических наук, профессора: **Юрий Ананиашвили, Рамаз Абесадзе, Симон Гелашвили, Реваз Гвелесиани, Нугзар Тодуа, Ираклий Ковзанадзе, Ека Лекашвили, Муртаз Магдадзе, Майя Маргвелашвили, Кетеван Маршава, Элгуджа Меквабишвили, Якоб Месхия, Нугзар Пайчадзе, Мурман Турава, Мириан Тухашвили, Етер Хараишвили, Элене Харабадзе, Роман Харбедия, Нодар Хадури, Темур Шенгелия, Эмзар Джгеренаия.**

სარედაქციო კოლეგიის უსსოელო წევრები.

ვოლფგანგ ვენგი – ბერლინის (გერმანია) უნივერსიტეტის პროფესორი, ჰარალდ კუნცი – ბრანდერბურგის (გერმანია) უნივერსიტეტის ეკონომიკური თეორიის კათედრის გამგე, კიმ ტაქსირი – რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, ჯოზეფ ხასიდი – პირეუსის (საბერძნეთი) უნივერსიტეტის ეკონომიკური ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი, ტომას ჰალდმა – ტარტუს (ესტონეთი) უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ადმინისტრირების ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი.

FOREIGN MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD OF ECONOMICS:

Wolfgang Weng – Professor at Berlin University (Germany), Harald Kunz – Head of department of Economic theory at Branderburg University (Germany), Kim Taksir – Academician of Russian Academy of Sciences, Joseph Hassid - Dean of the Faculty of Economics Piraeus University (Greece), Professor, Toomas Haldma – Tartu University’s Dean Faculty of Economics and Business Administration, professor (Estonia).

ИНОСТРАННЫЕ ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Волфганг Венг - Профессор Берлинского Университета (Германия), Кунц Гаралд - зав. кафедрой экономической теории Брандербургского Университета (Германия), Ким Таксир - Академик Российской Академии Наук, Джозеф Хассид - декан экономического факультета Пирейского Университета (Греция), Тоомас Халдма - декан факультета экономики и администрирования бизнеса Университета Тарту (Эстония), профессор.

სარჩევი

ეკონომიკური თეორია და ეკონომიკური პოლიტიკა

იაკობ (იაშა) მესხია. საერთაშორისო სარეიტინგო ბიზნესი და ფინანსური კრიზისები11

გულნაზ ერქომაიშვილი. მეწარმეობა და მისი განვითარების ეკონომიკური პოლიტიკა საქართველოში35

ჩემალ ხარიბონაშვილი. ჯონ სტიუარტ მილის კომპრომისები და თანამედროვეობა 45

მერაბ ხმალაძე. კიდევ ერთხელ დემოგრაფიისა და დემოგრაფიული სტატისტიკის შესახებ57

მიკრო-მაკროეკონომიკა

მაია მინდორაშვილი. ჰუმანური განვითარების ინდექსი: ისტორია და რეალობა 69

გიორგი ჯაღანიძე. საქართველოს საექსპორტო პოტენციალის ზრდის ალტერნატივა: დივერსიფიკაცია თუ კონცენტრაცია ...91

სოფიკო ჩვარაშიაშვილი. უცხოური პირდაპირი ინვესტიციების ზეგავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე103

ლაშა ტაბატაძე. სიღარიბის დაძლევისათვის საქართველოში 117

მარინე ღუჭუშაური. XI-XII საუკუნეების საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ძირითადი ნიშნები 125

მენეჯმენტი. მარკეტინგი. ტურიზმი

ნოღარ ბაბრატიონი. კორპორაციული მმართველობითი გადაწყვეტილების კრიტერიუმები139

პასილ ხიზანიშვილი. კულტურა – ეკონომიკური პროგრესის უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი143

ნინო შარვაშიანი. კონფლიქტის, როგორც კონსტრუქციული და პროდუქტიული საწყისის შემცველი პროცესის შესახებ 152

ნინო აბუსაძე. ბიზნესსტატისტიკის ინფორმაციული ბაზის სრულყოფა და მაჩვენებელთა პროგნოზირება161

საბუნებისმეტყველო აღრიცხვა და ანალიზი

ივლილა ჭილაძე. რელევანტური და ალტერნატიული ხარჯების მაჩვენებელთა გამოყენება გადაწყვეტილებების მიღებისას 175

ნანა სრუსელი. ბიოლოგიური აქტივების შეფასების და აღრიცხვის თავისებურებები 185

ნაღჟაძე კვამთაძე. ძირითადი საშუალებების ექსპლუატაციისა და ცვეთის ხარჯების აღრიცხვის საკითხები195

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND ECONOMIC POLICY

JACOB (IASHA) MESKHIA. International Rating Business and Financial Crises	11
GULNAZ ERKOMAISHVILI. Entrepreneurship and Economic Policy of its Development in Georgia	35
JEMAL KHARITONASHVILI. John Stuart Mill's Compromises and Modern Society	45
MERAB KHMALADZE. Regarding Demography and Demographic Statistics Once Again	57

MICRO-MACROECONOMICS

MAIA MINDORASHVILI. Human Development Index: History and Reality	69
GIORGI GAGANIDZE. The Alternative Ways to Increase the Export Potential of Georgia: Diversification or Concentration	91
SOFIKO JVARSHVILI. The Impact of Foreign Direct Investments on Economic Growth	103
LASHA TABATADZE. The Way for Overcoming Poverty in Georgia	117
MARINE GUDUSHAURI. Main Characteristics of Social-Economic Development of Georgia in XI-XII centuries	125

MANAGEMENT, MARKETING, TOURISM

NODAR BAGRATIONI. Corporate Governance Decision Criteria	139
VASIL KHIZANISHVILI. Culture – the Most Important Factor of Economic Progress	143
NINO PARESASHVILI. Conflict as the Process Containing Constructive and Productive Backgrounds	152
NINO ABESADZE. Improving Database of Business-statistics and Forecasting of Figures	161

ACCOUNTING AND ANALYSIS

IZOLDA CHILADZE. Using the Indicators of Relevant and Opportunity Costs in Decision Making Process	175
NANA SRESELI. Peculiarities of Assessment and Accounting of Biological Assets	185
NADEJDA KVTASHIDZE. Issues of Accounting of Repair Expenses and Depreciation of Fixed Assets	195

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

ЯКОБ (ЯША) МЕСХЯ. Международный рейтинговый бизнес и финансовые кризисы	11
ГУЛНАЗ ЕРКОМАИШВИЛИ. Предпринимательство и экономическая политика его развития в Грузии	35
ДЖЕМАЛ ХАРИТОНАШВИЛИ. Компромиссы Джона Стюарта Милля и современность	45
МЕРАБ ХМАЛАДЗЕ. Еще раз о демографии и демографической статистике	57

МИКРО- МАКРОЭКОНОМИКА

МАЙЯ МИНДОРАШВИЛИ. Индекс гуманного развития: история и реальность	69
ГЕОРГИЙ ГАГАНИДЗЕ. Альтернатива роста повышения экспортного потенциала Грузии: диверсификация или концентрация	91
СОФИКО ДЖВАРШЕИШВИЛИ. Влияние иностранных прямых инвестиций на экономический рост	103
ЛАША ТАБАТАДЗЕ. Для преодоления бедности в Грузии	117
МАРИНЕ ГУДУШАУРИ. Основные признаки социально-экономического развития Грузии в XI-XII веках	125

МЕНЕДЖМЕНТ. МАРКЕТИНГ. ТУРИЗМ

НОДАР БАГРАТИОНИ. Критерий корпоративного управленческого решения	139
ВАСИЛИЙ ХИЗАНИШВИЛИ. Культура - важнейший фактор экономического прогресса	143
НИНО ПАРЕСАШВИЛИ. О конфликте, как о процессе содержащий конструктивние и продуктивные основн	152
НИНО АБЕСАДЗЕ. Совершенствование информационной базы бизнесстатистики и прогнозирование показателей	161

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ И АНАЛИЗ

ИЗОЛДА ЧИЛАДЗЕ. Использование показателей релевантных и альтернативних затрат решений	175
НАНА СРЕСЕЛИ. Особенности оценки и учета биологических активов	185
НАДЕЖДА КВАТАШИДЗЕ. Вопросы учета расходов эксплуатации и износа основных средств	195

**საერთაშორისო სარეიტინგო ბიზნესი და
ფინანსური კრიზისები**

*იამა (იაკობე) მუსხია
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თსუ სრული პროფესორი,
საქართველოს ეკონომიკურ
მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი*

თანამედროვე გლობალური საფინანსო-ეკონომიკური კრიზისების გამომწვევი ფაქტორებიდან განსაკუთრებით ხშირად ასახელებენ და შედარებით არგუმენტირებულად მიიჩნევენ ისეთ ფაქტორებს და მიზეზებს, როგორცაა: ჭარბწარმოების კლასიკური კრიზისი; გლობალური მონოპოლიების ღპობა; მსოფლიო ეკონომიკის დისბალანსი; ეკონომიკური ზრდის ციკლურობა; ფინანსური სფეროს განუსაზღვრელი ზრდა; ერთობლივი მოთხოვნის შემცირება და კაპიტალის ეფექტიანობის დაცემა; წარმოებული ფინანსური პროდუქტების (ოპციონები, დერივატები, ფიუჩერსები და ა.შ.) ჭარბწარმოება; ფინანსური რესურსების მოძრაობაზე არასაკმარისი კონტროლი; გლობალური ბაზრების რეგულაციის კრიზისი; ვალების მოცულობის ზრდა; აღიარებული ეკონომიკური თეორიის და ცოდნის არქაულობა და ა.შ.¹ ჩვენი აზრით, მსოფლიო ეკონომიკური კრიზის-

¹ საყურადღებოა ამ თემაზე გამოცემული მონოგრაფიები: **Joseph E. Stiglitz**, FREEALL: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy, W.W. Norton & Co., 2010; **Irakli Kovzanadze**, Systemic and Borderline Banking Crises: Lessons Learned for Future Prevention, iUniverse, Inc. New York Bloomington, 2010; **Ален Гриспен**, Эпоха потрясений. Проблемы и перспективы мировой финансовой системы, М., Юнайтед Пресс, 2009; **Долян С., Райх М.**, Глобальный кризис. За гранью очевидного, М., Протекст, 2010; **Максим Блант**, Финансовый кризис, М., АСТ, 2008.

ისის გამომწვევია არა ერთი რომელიმე ცალკე აღებული ფაქტორი, არამედ ფაქტორებისა და პირობების მრავალწახნაგოვანი ერთობლიობა, სისტემა, რომელთა ელემენტები ერთმანეთთან მიმართებით მჭიდრო კაუზალურ დამოკიდებულებაშია.

არ ვაკნინებთ რა ზემოწამოთვლილი და სხვა მრავალი ფაქტორის გავლენას მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის წარმოშობაზე, ამასთანავე მიგვანჩნია, რომ ამ პროცესზე ყველაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ფაქტორთა წრე, ერთობლიობა, რომლებიც შეიძლება გაერთიანდეს ზოგადად ერთ მსხვილ ფაქტორში – მსოფლიო ეკონომიკის კრიმინალიზაცია. თავად ამ უკანასკნელის წარმოშობა და განვითარება განპირობებულია უამრავი სხვადასხვა გარემოებით, რომელთა სათავეში დგას ეკონომიკის ყველაზე მთავარი მამოძრავებელი პრინციპი - კონკურენცია. თანამედროვე დრმა გლობალიზაციის პირობებში ცალკეული ქვეყნების ეკონომიკებისა და უმსხვილესი ტრანსნაციონალური კომპანიების განვითარება სულ უფრო დამოკიდებული ხდება კონკურენტული უპირატესობის მიღწევაზე. არც ერთ ქვეყანას და არც ერთ მსხვილ ცალკეულ სამეურნეო სუბიექტს არ შეუძლია წინ აღუდგეს თანამედროვე კონკურენციის გაზრდილ მოთხოვნებს, თუ ისინი არ ჩაებმებიან დაუსრულებელ და მუდმივად განვითარებად კონკურენტულ მართონში. ამასთან, გლობალიზაციის, ერთი შეხედვით კეთილშობილური და ღამაზი ვიტრინის უკან, დგას დაუნდობელი, ხშირად ვერაგული და არაკეთილსინდისიერი კონკურენტული სამყარო, რომელიც არც თუ უკანასკნელ ადგილს იკავებს მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის წარმოშობასა და განვითარებაში.

კონკურენცია თავისი შინაგანი ბუნებით არის დაუნდობელი ბრძოლა ბაზარზე დამკვიდრებისათვის, საბაზრო სეგმენტის გაფართოებისათვის, იმისათვის, რომ აჯობო შენს კონკურენტს, გაუსწრო მას და შედეგად ამისა მიიღო მეტი მოგება. ამასთან, კონკურენციას შეიძლება ჰქონდეს კეთილსინდისიერი და არაკეთილსინდისიერი ხასიათი. კონკურენცია კეთილსინდისიერია

მხოლოდ მაშინ, როდესაც ის ეფუძნება ეროვნული და საერთაშორისო სამართლის დადგენილ ნორმებს. მაგრამ, ბუნებაში ადამიანები თანაბრად კეთილსინდისიერი და ჰუმანური როლი არიან. მათი ერთი ნაწილი კრიმინალური ბუნებისაა, რასაც საფუძვლად უდევს სიხარბე, ანუ ზემოგების მიღება სხვების გაკოტრების ხარჯზე და სიცრუე, რათა დაუმსახურებლად მოიპოვოს ლიდერის პოზიცია მსოფლიო ბაზარზე. სწორედ ამიტომაც, სიხარბეს და სიცრუეს მიიჩნევენ გლობალური კრიზისის წამოშობის მიზეზად მსოფლიო სხვადასხვა კონფესიის ლიდერები¹. მათი აზრით, კრიზისი არის ღმერთისმიერი სასჯელი ადამიანურ უსამართლობაზე, ადამიანურ სიხარბეზე, საკუთარ მოხმარებაზე კონტროლის დაკარგვასთან, სასჯელი სწრაფვაზე ნებისმიერი გზით გამდიდრებისაკენ, ისე, რომ უღალატო ადამიანურ ფასეულობებს და ჰუმანურ იდეებს.

მართალია, ბაზარი კლასიკური გაგებით თვითრეგულირებადი სისტემაა, მაგრამ პრაქტიკა ადასტურებს, რომ მისი ნორმალური ფუნქციონირებისა და განვითარებისათვის საჭიროა სხვადასხვა საერთაშორისო მარეგულირებელი ინსტიტუციის ფორმირება, რომლებიც საჭიროების შემთხვევაში სამართლებრივი, ორგანიზაციული და ფინანსური მექანიზმებით ჩაერევიან მის საქმიანობაში. ამიტომაც არის შექმნილი ისეთი გიგანტური საერთაშორისო ორგანიზაციები, როგორიცაა მსოფლიო სავალუტო ფონდი, მსოფლიო ბანკი, ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაცია და ა.შ., რომელთაგან თითოეულს აკისრია ვალდებულებათა ფართო წრე, რომელთა რეალიზაციამ ხელი უნდა შეუწყოს მსოფლიო ეკონომიკის ოპტიმალურ განვითარებას და არ დაუმვას დისბალანსი და კრიზისული მოვლენები. მსოფლიო და ეროვნული ბაზრების რეგულაციის საქმეში XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან განსაკუთრებულ როლს ასრულებს სარეგულაცი-

¹ მესხია ი. რელიგიური შეხედულებები თანამედროვე გლობალურ ეკონომიკურ კრიზისზე. ჟურნ. „რელიგია“, 2009, № 3, გვ. 66-76.

გო სააგენტოები, სხვადასხვა კომპანია, გამომცემლობები და საერთაშორისო ფორუმები, რომლებიც თავიანთი კვლევებისა და შეფასებების საფუძველზე განსაზღვრავენ ცალკეული სახელმწიფოებისა და სამეურნეო სუბიექტების საერთაშორისო და ეროვნულ რეიტინგებს. ეს უკანასკნელი არის ინფორმაცია, რომელიც ასახავს ქვეყნის ან ბიზნეს-სუბიექტის მდგომარეობას და პერსპექტივებს სხვა ანალოგიურ სუბიექტებთან მიმართებით. სარეიტინგო სამსახურების მიერ გამოქვეყნებული მონაცემები ხელს უწყობს კონკურენტუნარიანობის ჭრილით ბიზნესის ან სხვა რომელიმე საქმიანობის ლიდერის გამოვლენას და შეფასებას, ხოლო რეიტინგში მონაწილეობა იძლევა ბაზარზე საკუთარი რეპუტაციის გამოვლენისა და ინფორმაციული გამჭვირვალობის დემონსტრირების საშუალებას, რაც თავის მხრივ, ამარტივებს კლიენტებსა და საქმიან პარტნიორებთან მუშაობას.

თანამედროვე მსოფლიო სარეიტინგო სისტემაში ძირითადად იკვეთება მისი ორი მთავარი მიმართულება. პირველ მიმართულებაში შედის საერთაშორისო და ეროვნული სარეიტინგო სააგენტოები, რომლებიც ძირითადად იკვლევენ ბიზნეს-სტრუქტურების, მათ შორის განსაკუთრებით საბანკო, სადაზღვევო და სხვა ფინანსური ერთეულების კონკურენტუნარიანობას ცალკეული ქვეყნისა და საერთაშორისო მასშტაბით. მეორე მიმართულება მოიცავს ორგანიზაციულ ჯგუფურ კვლევებს ცალკეული ქვეყნების გლობალურ კონკურენტუნარიანობაზე, რომელიც, თავის მხრივ, მოიცავს რეიტინგებს ბიზნესის კეთებაზე, ბიზნესისა და ფისკალურ თავისუფლებაზე, საკუთრების უფლებაზე, კორუფციიდან თავისუფლებაზე და ა.შ. ამგვარი და სხვა მრავალი პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური ხასიათის რეიტინგების გაანგარიშებებს ახორციელებენ ავტორიტეტული ფორუმები, კვლევითი ინსტიტუტები, გამომცემლობები და ა.შ. აღსანიშნავია ისიც, რომ ორივე მიმართულების სარეიტინგო სამსახურებთან სახელმწიფოებისა და ბიზნეს-სტრუ-

ქტურების ურთიერთობა დაფუძნებულია გაწეული მომსახურების (რეიტინგების დადგენის) ანაზღაურების პრინციპზე. შეიძლება ითქვას, რომ სარეიტინგო საქმიანობა არის ჩვეულებრივი ინტელექტუალური ბიზნესი, რომლის მთავარი მამოძრავებელი მოტივი, ისევე როგორც ნებისმიერი ბიზნესის, არის მაღალი მოგების მიღება. ამასთან, სარეიტინგო ბიზნესის ერთ-ერთი მთავარი თავისებურებაა ის, რომ მისი საქმიანობის საბოლოო შედეგებზე დამკვეთის მხრიდან პროტესტის გამოხატვის არანაირი მექანიზმი არ არსებობს. ეს კი, თავის მხრივ, რეიტინგის მაძიებლებს აიძულებს ეძებონ შემოვლითი გზები სარეიტინგო სააგენტოებთან „თბილი“ ურთიერთობების დასამყარებლად. კონკურენციულ ბრძოლაში გამარჯვების დიდი წყურვილი ბაზრის მოთამაშეების ნაწილს უბიძგებს არაკეთილსინდისიერი ქმედებებისაკენ, რომლის ერთ-ერთი ფორმა შეიძლება იყოს სარეიტინგო სააგენტოებთან კორუფციული გარიგებების გზით სასურველი რეიტინგის მოპოვება. დამახინჯებული, არარეალური რეიტინგების გამოყენება საერთაშორისო ბაზარზე ხდება მცდარი ბიზნეს-გადაწყვეტილებების მიღების საფუძველი, რაც საბოლოო ანგარიშით იწვევს ბაზრების ტურბულენტურობას და ხელს უწყობს კრიზისების წარმოშობასა და განვითარებას რეგიონულ და საერთაშორისო დონეებზე.

სარეიტინგო სააგენტოები და მათი საქმიანობა ცივილიზებული საბაზრო სისტემის ორგანული შემადგენელი ნაწილია. ის, როგორც საბაზრო ურთიერთობათა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინსტიტუტი, წარმოიშვა იმ მიზნით, რომ გადაეწყვიტონ ბაზარზე მოძრავი ასიმეტრიული ინფორმაციის დაბალანსების პრობლემა, აგრეთვე უზრუნველყონ ბიზნეს-სტრუქტურები და სახელმწიფოები ინფორმაციით მოახლოებული კრიზისული სიტუაციის შესახებ.

სარეიტინგო სააგენტოები (კომპანიები) წარმოადგენს კომერციულ ორგანიზაციას, რომლის მთავარი ამოცანაა განახ-

ორციელოს ფასიანი ქაღალდების ემიტენტების გადახდისუნარიანობის, ბიზნეს-ვალდებულებების, კორპორაციული მენეჯმენტის და აქტივების მართვის ხარისხის, აგრეთვე ქვეყნის გადახდისუნარიანობის და ა.შ. შეფასება. მათი ყველაზე ძირითადი და ცნობილი პროდუქცია გადახდისუნარიანობის შეფასებაა (საკრედიტო რეიტინგი). იგი ასახავს სავალო ვალდებულებების არგადახდის რისკს და გავლენას ახდენს საპროცენტო განაკვეთის სიდიდეზე, სავალო ვალდებულებებიდან შემოსავლის მოცულობაზე. მაღალი რეიტინგი ნიშნავს არგადახდების ნაკლებ რისკს. აქტობრივად, რეიტინგი არის ნდობის ხარისხი, რომელსაც სარეიტინგო კომპანიები ანიჭებს ემიტენტებს, ბიზნეს-სუბიექტებს და სახელმწიფოებს.

პირველი სარეიტინგო სააგენტოები ჩამოყალიბდა XIX საუკუნეში აშშ-ში იმ მიზნით, რომ უფრო გამჭვირვალე გამხდარიყო ამერიკული კომპანიების საქმიანობა უცხოელი ინვესტორებისათვის. ფინანსური ბაზრების სწრაფი განვითარების პერიოდში, რომელიც მოიცავდა XIX საუკუნის დასასრულს და XX საუკუნის დასაწყისს, სარეიტინგო სააგენტოების მომსახურება მნიშვნელოვნად გაიზარდა, თუმცა, XX საუკუნის მეორე ნახევრამდე ისინი შესამჩნევ როლს მხოლოდ აშშ-ში თამაშობდნენ.

ეკონომიკური და ფინანსური კრიზისები მარეგულირებელი ორგანოებისაგან მოითხოვდა ახალი ინსტიტუტების შექმნას, ეკონომიკის ფინანსური სტაბილურობის, საფინანსო და საბანკო სექტორების მდგრადობის უზრუნველყოფისათვის. ახალი მარეგულირებელი ორგანოების შექმნასთან ერთად, ფინანსური სტაბილურობის მისაღწევად და ინფორმაციული ასიმეტრიის პრობლემის გადასაჭრელად, გამოყენებულ იქნა ადრე შექმნილი სარეიტინგო სააგენტოები და სხვა ორგანიზაციები. 1970-იანი წლებისათვის ფასიან ქაღალდებსა და ბირჟებზე აშშ-ს კონგრესის ფედერალურმა კომისიამ (The United States Securities and Exchange Commission- SEC) სამ სარეიტინგო სააგენტოს –

Moody's, Standard @ Poors, Fitch Ratings მიანიჭა ეროვნულად და საერთაშორისოდ აღიარებული კომპანიების სტატუსი. მათი როლი განსაკუთრებით გაიზარდა XX საუკუნის 1980-1990 – იან წლებში ფინანსური ბაზრის სწრაფი განვითარების დროს. შემდგომ, სარეიტინგო სააგენტოები გამოჩნდა ევროპაში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში, რუსეთში, მაგრამ სარეიტინგო მომსახურებაში კვლავაც ღიადობდა ამერიკული „დიდი სამეული“. ეს იყო გამოწვეული მათი განსაკუთრებული სტატუსით, რომელიც მათ ოფიციალურად მიენიჭა. შემდეგ სხვა ქვეყნებში შექმნილი ეროვნული სარეიტინგო სააგენტოები, არც თუ იშვიათად, „დიდი სამეულის“ შვილობილ სტრუქტურად ყალიბდებოდა.

უკანასკნელ წლებში სარეიტინგო სააგენტოები საფინანსო და საკრედიტო ინსტიტუტების რისკთა სისტემის შეფასების მნიშვნელოვანი ელემენტი გახდა, რაც კერძოდ აისახა კიდევაც ცნობილ ბაზელ-II-ის (დოკუმენტი კაპიტალის გაზომვისა და კაპიტალის სტანდარტების საერთაშორისო კონვენციის შესახებ) შეთანხმებაში. მაგრამ, როგორც პრაქტიკა გვიჩვენებს, არსებობს დრმა წინააღმდეგობა ამ ინსტიტუციის გაძლიერების კუთხით ეკონომიკის მოთხოვნილებასა და სარეიტინგო მომსახურების ბაზრის მეტისმეტი მონოპოლიზაციის შედეგად ჩამოყალიბებულ ნეგატიურ შედეგებს შორის.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ 1970-იანი წლებიდან სარეიტინგო სააგენტოებმა წამყვანი პოზიციები დაიკავეს მსოფლიოს განვითარებულ საფინანსო ბაზრებზე. მათ გაიკაფეს გზა რისკების ჩვეულებრივი შემფასებლიდან ინვესტიციური სამყაროს კანონმდებლებამდე. XX საუკუნის ბოლოსათვის მთელი მსოფლიოს ინვესტორები საკუთარი ინვესტიციური პოლიტიკისა და ფასიანი ქაღალდების პორტფელის ფორმირებაში, აგრეთვე ინვესტიციური გადაწყვეტილების მიღებაში ხელმძღვანელობდნენ ძირითადად 3-4 წამყვანი სარეიტინგო სააგენტოს შეფასებებით.

საფინანსო-საბანკო სფეროში სარეიტინგო ბიზნესი დღე-ისათვის წარმოდგენილია კარტელით, რომელშიც გაერთიანებულია ზემოხსენებული სამი უძლიერესი საერთაშორისო სააგენტო: Standard & Poors, Moody's investors Service და Fitch Ratings-ი. უნდა ითქვას, რომ XX საუკუნის 70-იან წლებამდე სარეიტინგო სფერო იყო შედარებით კონკურენტისანი. მას შემდეგ, რაც აშშ, რომელიც პირდაპირ თუ არაპირდაპირ ცდილობს ერთპოლუსისანი სამყაროს ფორმირებას, მდგომარეობა ფინანსურ პოლიტიკაში და კერძოდ, სარეიტინგო პოლიტიკაში რადიკალურად შეიცვალა. ამის ერთ-ერთი ნიშანი იყო ისიც, რომ ფასიანი ქაღალდების აშშ-ს კომისიამ (SEC) საფუძველი ჩაუყარა მომავალ ურყევ ოლიგარქიას. მან ნება დართო კომპანიებს განეხორციელებინათ გარკვეული ფინანსური ოპერაციები მხოლოდ რეიტინგების საფუძველზე, რომელიც მიენიჭებოდა ეროვნულად აღიარებულ სტატისტიკურ სარეიტინგო ორგანიზაციებს (NRSRO- Nationally Recognized Statistical Rating Organization). მათი რიცხვი 1980-იანი წლების დასაწყისისათვის შეადგენდა 7 ერთეულს, თუმცა შერწყმისა და რეორგანიზაციის შედეგად, 90-იანი წლებისათვის სარეიტინგო კომპანიების რიცხვი 3-მდე შემცირდა.

აღნიშნული ღია ოლიგოპოლიის შექმნამ მწვავე კრიტიკის ობიექტი გახადა ფასიანი ქაღალდებისა და ბირჟების აშშ კომისია, რის გამოც იგი იძულებული გახდა NRSRO სტატუსი მიენიჭებინა რამდენიმე ამერიკული, კანადური, იაპონური კომპანიისათვის, თუმცა, მათი საქმიანობის არეალი ვიწრო საბაზრო სექტორია და ვერ უწევენ კონკურენციას „დიდ სამეულს“. ამით ფაქტობრივად დამყარდა მონოპოლია, საფუძველი გამოეცალა კონკურენციას სარეიტინგო საქმიანობაში, რის შედეგადაც მნიშვნელოვნად დაეცა „დიდი სამეულის“ მუშაობის ხარისხი. ეკონომიკური ზრდის პირობებში მათი ნაკლოვანებები არ ვლინდებოდა, მაგრამ კრიზისის ეტაპზე სარეიტინგო სააგენტოების ფაქტალური შეცდომები არა თუ ცხადი გახდა, არამედ მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში შეიქმნა შთაბეჭდილება, რომ მათ დიდი

წვლილი მიუძღვით საფინანსო-საბანკო კრიზისის წარმოქმნასა და მსოფლიო ეკონომიკის დესტაბილიზაციაში.

უძრავი ქონების ბაზრის აღმავლობის პირობებში, რომელსაც ზურგს უმაგრებდა ფედერალური სარეზერვო სისტემის დაბალი განაკვეთები, უმრავლეს ინვესტორს მიეცა საშუალება შეექმნათ მთელი რიგი წარმოებული რთული ფინანსური პროდუქტები. მათ შორის განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს იპოთეკური კრედიტების დერივატები, ისეთები, როგორცაა ცნობილი GDO - Collateralized Debt Obligation. ამ ინსტრუმენტების (ობლიგაციების) შემდგომი გაყიდვისათვის ბანკებს, საპენსიო ფონდებს და ცენტრალურ ბანკებსაც კი ესაჭიროებათ შესაბამისი საკრედიტო რეიტინგი. ობლიგაციების გაყიდვის მიზნით, საერთაშორისო სარეიტინგო კომპანიები მის რეალიზატორებს ანიჭებდა AAA უმაღლეს რეიტინგს. მათი ხარისხი გათანაბრებული იყო საუკეთესო სახელმწიფო სავალ ვალდებულებებთან. ანალიტიკოსებისა და ექსპერტების ერთი ნაწილის აზრით, ასეთ გადაწყვეტილებას საფუძვლად ედო არა მხოლოდ კრედიტუნარიანობის გაანგარიშების რთული მათემატიკური მოდელები, არამედ ის გარემოება, რომ თითქოსდა იმ სარეიტინგო სააგენტოების საქმიანობას, რომლებიც ობლიგაციებს ანიჭებდნენ რეიტინგებს, უხვად უხდიდნენ დაინტერესებული ინვესტიციური ბანკები¹. ამ მოსაზრებას, როგორც ჩანს, ჰქონდა სერიოზული საფუძველი, რადგან ფასიანი ქაღალდების აშშ კომისიამ დაიწყო საგამოძიებო საქმიანობა რეიტინგების მინიჭების პროცესში ინტერესთა კონფლიქტისა და შესაძლო მაქინაციების შესახებ.

სააგენტოების ჩავარდნა ფინანსური აღქმის სფეროში მას შემდეგ გახდა მკაფიო, როგორც კი 2007 წლის გაზაფხულზე დაიწყო დეფოლტის ზრდა იპოთეკურ კრედიტებზე. სარეიტინგო სააგენტოებმა მყისვე დაიწყეს ობლიგაციებზე ადრე მინიჭებული რეიტინგების შემცირება. მათ რიცხვში მოჰყვა 1 ტრლნ-ზე მეტი საერთო ღირებულების ფასიანი ქაღალდები,

¹ http://www.spekulant.ru/magazine/Tyuning_dlya_rejtinga.html

რომელმაც მათი მფლობელებს ფანტასტიკური ზარალი მიაყენა. ამას მოჰყვა სხვადასხვა ინვესტიციური ემიტენტის მიერ გამოშვებულ ქაღალდებზე რეიტინგების მრავალპუნქტიანი შემცირება და საბოლოო ანგარიშით, ეს პროცესი სპირალურად გაგრძელდა მოელს ამერიკასა და ევროპაში, შემდეგ კი სხვა ქვეყნებში.

თქმა იმისა, რომ ბოლოდროინდელ მსოფლიო ფინანსურ კრიზისში, რომელიც ჯერ კიდევ არაა ბოლომდე დაძლეული, საერთაშორისო სარეიტინგო კომპანიების ქცევა შემთხვევითობას შეიძლება მიეწეროს, ჩვენი აზრით, არაა დამაჯერებელი. უახლოეს ფინანსურ ისტორიაში ცნობილია 2001 წლის მოვლენები. “დიდი სამეულის” კარტელი გაბედულად უჭერდა მხარს ამერიკული ენერჯოჯიგანტის Enron-სათვის უმაღლესი რეიტინგის მინიჭებას. მისი ფაქტობრივი გაბანკროტების ბოლო დღემდე, მიუხედავად იმისა, რომ მათთვის, კოლაფსამდე რამდენიმე თვით ადრე ცნობილი იყო კომპანიაში შექმნილი სერიოზული ფინანსური პრობლემების შესახებ. ამ პროცესმა ისე ჩაიარა, რომ სარეიტინგო კომპანიების მისამართით უკმაყოფილება მსოფლიოს არც ერთი ქვეყნის ხელისუფლების მხრიდან არ გამოთქმულა, ხოლო თავად კომპანიის სარჩელზე სააგენტოებს იმით უპასუხეს, რომ მათი რეიტინგები მხოლოდ „მოსაზრებაა“, ხოლო „სიტყვის თავისუფლება“ დაცულია კონსტიტუციური პრინციპებით. ამრიგად, „დიდი სამეულს“ იმდენად დიდი ძალაუფლება აქვს უზურპირებული, რომ მათ მიერ დასმულ ერთ ნიშანს შეუძლია კომპანია დააყენოს გაკოტრების პირას ან პირიქით, მისცეს მას ფართო გასაქანი გამდიდრებისაკენ.

საყურადღებოა, რომ საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოები ფლობენ არა მხოლოდ რეგულიაციურ-ეკონომიკურ, არამედ პოლიტიკურ სიძლიერესაც. როგორც ჩანს, სუვერული რეიტინგები, რომელსაც ანიჭებენ სააგენტოები სხვადასხვა ქვეყნის სავალო ვალდებულებებს, ჩამორჩა თანამედროვე მოთხოვნებს. ექსპერტების ერთი ნაწილის აზრით, იმ ქვეყნებს, რომლებიც

პოლიტიკური კუთხით არაპარტნიორთა სიაში არიან, შეიძლება ნეგატიური შეფასება მისცენ, ხოლო პირიქით – თანამეგობრობის წევრ ქვეყნებს – პოზიტიური. ამავე დროს, მათი შეფასება აშშ-ს და პარტნიორი ქვეყნების მიმართ მეტწილად ფრთხილ და ლიბერალურ ხასიათს ატარებს. თვით აშშ 1917 წლიდან უმაღლესი სუვერენული რეიტინგის მატარებელია, იმ დროს კი, როდესაც მის ეკონომიკაში აშკარად იკვეთება საგარეო ვალების ფანტასტიკური ზრდა, ექსპორტ-იმპორტის ბალანსის გაუარესება და ა.შ. სააგენტოების სამეულის აზრით, აშშ რეიტინგი მსოფლიო ფინანსური სისტემის მესაჭეა და თუ მისი რეიტინგი შემცირდა, ეს იქნება არა მხოლოდ ამერიკის, არამედ მთელი მსოფლიოს დიდი პრობლემა.

თუმცა, 2011 წლის აგვისტოში ერთ გამონაკლისს ჰქონდა ადგილი. აშშ-ს კონგრესსა და პრეზიდენტს შორის საგარეო ვალის ზედა ზღვრის გამო წამოჭრილი დისკუსიის ფონზე, “დიდი სამეულიდან” ერთ-ერთმა გავლენიანმა სარეიტინგო სააგენტომ -”სტანდარტ ენგ ფურსმა” აშშ-ს ისტორიაში პირველად დასწია სახაზინო ობლიგაციების (US Treasuries) რეიტინგი AAA-დან ერთი საფეხურით AA+-მდე-ნეგატიური პროგნოზით, რამაც გამოიწვია საბირჟო მაჩვენებლების ყველაზე დიდი ვარდნა 2008 წლის კრიზისის შემდეგ. ამ გარემოებას მოჰყვა ამ სააგენტოში შემოწმების დაწყება, ერთი მხრივ, აშშ ბირჟებისა და ფასიანი ქაღალდების კომისიის (SEC) მიერ, ხოლო, მეორე მხრივ, აშშ-ს იუსტიციის სამინისტროს მიერ (ამ უკანასკნელის მიერ სააგენტოში შემოწმება დაწყებული იყო შემცირებული რეიტინგის გამოცხადებამდე). არსებობს ეჭვი, რომ აშშ-ში იპოთეკური ბუმის დროს სარეიტინგო სააგენტოები იღებდნენ დიდძალ შემოსავალს იპოთეკურ ქაღალდებზე საეჭვო უმაღლესი რეიტინგების მინიჭებით. აშშ-ს ფინანსთა სამინისტროს მიაჩნია, რომ სარეიტინგო სააგენტო Standard & Poor's რეიტინგის გაანგარიშებისას შეცდა 2 ტრლნ დოლარით და დაუსაბუთებელი შედეგები წარმოადგინა. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ “დიდ სამეულში” შე-

მავალმა დანარჩენმა ორმა სააგენტომ, მას შემდეგ, რაც აშშ-ს კონგრესმა ქვეყნის საგარეო ვალის ლიმიტი გაზარდა 2,1 ტრლნ დოლარით (14,3 ტრლნ-მდე), ხოლო სახელმწიფო ხარჯები შეამცირა 2,5 ტრლნ-ით, არ დაუჭირა მხარი კოლეგებს და ქვეყნას შეუნარჩუნა უმაღლესი საკრედიტო რეიტინგი.

დღეისათვის, მდგომარეობა შემდეგნაირად გამოიყურება. მიუხედავად „დიდი სამეულის“ მიმართ 2008 წლიდან წაყენებულ მრავალი სერიოზული ბრალდებისა, ისინი ჩვეულებრივი რეჟიმით აგრძელებენ საქმიანობას, კვლავ წყვეტენ მსოფლიოს სახელმწიფოთა ფინანსურ ბედს. ფინანსური ბაზარი თითქოსდა დარწმუნებულია, რომ ეს სააგენტოები არ მოახდენენ ფაქტების გაყალბებას. საქმე ისაა, რომ რეიტინგები აღიარებულია საბაზრო ურთიერთობის განუყოფელ ნაწილად. მაგალითად, ზოგიერთი ინვესტორი ყიდულობს მხოლოდ მაღალი ხარისხის ფასიან ქაღალდს. ეს ნიშნავს, რომ როგორც კი ქაღალდები მიიღებენ „უხარისხოთა“ სტატუსს, მის სასწრაფოდ მოცილებას ცდილობენ. ანალოგიურად, რეიტინგები გამოიყენება ბანკის საბალანსო ანგარიშის რისკიანობის შესაფასებლად. რეიტინგები, მიუხედავად მათი არასრულყოფილობისა, მაინც იცავს ინვესტორს, რადგან აწვდის მას კრედიტის ხარისხის ერთიან მინიმალურ მაჩვენებელს ფულადი ბაზრის ნებისმიერი აქტივისათვის. გარდა ამისა, სარეიტინგო სააგენტოები თამაშობენ პიარის როლს. შეიძლება მათ არანაირი სიახლე არ თქვან, მაგრამ ისინი ინფორმაციას ავრცელებენ მთელს მსოფლიოში და ამით ცენტრალურ ბანკებს და საინვესტიციო ფონდებს უბიძგებენ გაუფასურებული აქტივების მოშორებისაკენ. ამ შემთხვევაში ისინი ქვეყნის უსაფრთხოებას ხელყოფენ. მაგალითად, თუ Moody-S ან სხვა სამეულში შემავალი სააგენტო ევროკავშირის რომელიმე ქვეყნას შეაფასებს მინიმალური რეიტინგით, ევროპული ცენტრალური ბანკი მოქმედი წესის თანახმად, ვერ მიიღებს ამ ქვეყნის ობლიგაციებს უზრუნველსაყოფად. ეს, რა თქმა უნდა,

გააღრმავებს ისედაც დაბალი რეიტინგით შეფასებული ქვეყნის ფინანსურ მდგომარეობას.

უკანასკნელ პერიოდში, საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოების საქმიანობასთან დაკავშირებით, სპეციალისტებისა და საზოგადოების დიდი ნაწილის შეფასებები და კომენტარები ცალსახად ნეგატიურია. გლობალურმა ეკონომიკურმა კრიზისმა სახელმწიფოებისა და ბიზნესის წინაშე დააყენა კითხვა: რამდენად ასახავს რეალურ სურათს და მოსალოდნელი კრიზისის პროგნოზებს სარეიტინგო სააგენტოების გაანგარიშებები და შეფასებები. ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ კრიზისის დაწყებამდე საერთაშორისო სარეიტინგო სამსახურები უმაღლეს რეიტინგს ანიჭებდა სხვადასხვა ქვეყნის, განსაკუთრებით კი აშშ ფასიან ქაღალდებს, რომელიც ასრულებდა ნასესხობის ფუნქციას. პრეტენზიები, რომლებიც გამოიკვეთა გლობალური კრიზისის მიმდინარეობისა და შემდგომ პერიოდში „დიდი სამეულის“ მიმართ, შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოყალიბდეს:

- კომპანიებზე, ფასიან ქაღალდებსა და ქვეყნებზე არაობიექტური რეიტინგების მინიჭება საკუთარი გაუმჭვირვალე კრიტერიუმებისა და გასაიდუმლოებული მეთოდების გამოყენების საფუძველზე;

- „დიდი სამეულის“ მონოპოლიური მდგომარეობა და კონკურენციის არარსებობა საერთაშორისო სარეიტინგო ბაზარზე;

- მონოპოლიური სააგენტოების მიერ შეფასებებში დაშვებული უხეში შეცდომები, რაც ბადებს ეჭვს ამ სააგენტოების არაკომპეტენტურობის შესახებ;

- სააგენტოების რეიტინგების დამკვეთებთან კორუფციულ გარიგებებში ჩართვის შესაძლებლობა, რომელიც შეიძლება გამხდარიყო არასწორი რეიტინგების მინიჭებისა და, შესაბამისად, გლობალური კრიზისის წარმოშობის ერთ-ერთი მიზეზი.

2008 წელს, ფასიან ქაღალდებსა და ბირჟებზე აშშ ფედერალური კომისიის მიერ მსხვილ სარეიტინგო სააგენტოებში

ჩატარებულმა საგამოძიებო საქმიანობამ, რომელიც ძირითადად ეხებოდა იპოთეკური ფასიანი ქაღალდების შეფასებას, გვიჩვენა, რომ არც ერთ სააგენტოს „დიდი სამეულიდან“ არ გააჩნდა არანაირი დოკუმენტურად დაფიქსირებული პროცედურები რთული ფინანსური ინსტრუმენტების შეფასებისათვის. არ გააჩნდათ აგრეთვე შეფასების სრულყოფილი ალგორითმი. ამასთანავე, სარეიტინგო სააგენტოები არღვევდნენ დოკუმენტირების პროცედურას, რის შედეგადაც ინფორმაციის მნიშვნელოვანი ნაწილი არ იყო დაფიქსირებული. აღნიშნული კომისიის თავმჯდომარის ქრისტეფორ კოქსის მოხსენებაში, რომელიც მოიცავს 10-თვიანი გამოძიების შედეგებს, აღნიშნულია, რომ ამ კომპანიებში გამოვლინდა სერიოზული დარღვევები, რომელთა შორის არის ინვესტორების ინფორმაციის არასწორი გახსნა, საჭირო კონტროლისა და მეთოდოლოგიის არარსებობა და ზერეულ დამოკიდებულება ინტერესთა კონფლიქტის წარმოქმნის შესაძლებლობასთან დაკავშირებით.¹ კომპანიებს უბრალოდ არ შეეძლოთ დაბალი რეიტინგის მინიჭება იმ ემიტენტის წილობრივ ვალდებულებებზე, რომლებიც ახდენენ სტრუქტურირებული ინსტრუმენტების ქულების ფორმირებას. ასე მაგალითად, Moody's-მა კრიზისის დაწყებისას აღიარა, რომ ემიტენტების სავალო ვალდებულებებზე ანიჭებდა კუთვნილზე მაღალ რეიტინგს. შედეგად ამისა ინვესტორები, რომლებიც ორიენტირებული იყვნენ ამ რეიტინგზე, ფასიანი ქაღალდების შეძენისას დაკარგეს დაბანდების 60%-ზე მეტი².

მსხვილ, განვითარებულ ქვეყნებში, მათ შორის აშშ-სა და ევროპის წამყვან ქვეყნებში არსებობს ეჭვი, რომ სარეიტინგო სააგენტოები ჩართულია კორუფციულ გარიგებებში. აშშ ხელისუფლებაში თვლიან, რომ სარეიტინგო სააგენტოები შეთ-

¹ <http://rus.ruvr.ru/2010/07/13/12178613.html>

² Турсунов Т.М. Рейтинговые агентства и их роль на рынке структурированных финансовых инструментов, электронный журнал “Корпоративные финансы”. Выпуск, №13(15), 2010, с. 82.

ქმული იყვნენ საინვესტიციო ბანკებთან და მიზანმიმართულად ანიჭებდნენ მაღალ რეიტინგებს იმ პროდუქტებს, რომლებიც ფაქტობრივად ტოქსიკურ აქტივებს წარმოადგენდა. საყურადღებოა, რომ აშშ კონგრესმა მოისმინა საკითხი სარეიტინგო კომპანიებში შექმნილი რთული მდგომარეობის შესახებ და ცალსახად დააფიქსირა, რომ რეიტინგების მინიჭების პროცესს თანახლავს კორუფციული გარიგებები.

უკანასკნელ დროს საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოების S&P, Moody's და Fitch-ის საქმიანობა მკაცრი კრიტიკის ქვეშ მოექცა საერთაშორისო სავალუტო ფონდის, ელისეის სასახლის და ევროპის კომისიის მხრიდან. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ისიცაა, რომ სააგენტოების მიერ ჯერ საბერძნეთის, შემდგომ პორტუგალიისა და ესპანეთის სუვერენული რეიტინგების შემცირებამ, ნეგატიური როლი შეასრულა ევროპის საფონდო ბირჟებზე ბაზრობების მიმდინარეობაზე. სარეიტინგო სამსახურების საქმიანობას საეჭვოდ ხდის ის გარემოება, რომ ისინი ბაზრობების დახურვამდე რამდენიმე წუთით ადრე აქვეყნებენ ინფორმაციას სუვერენული რეიტინგების გაცემის შესახებ. უფრო მეტიც, მათი არსებობის პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ „დიდი სამეული“ უკან მისდევს საფონდო ბაზრების საქმიანობას და არა აქვთ უნარი მაღალი ალბათობით დააპროგნოზონ მოსალოდნელი სიტუაციები მოკლე ან საშუალოვადიან პერიოდში.

საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოების მიმართ უნდობლობა გამოსატა რუსეთის ხელისუფლებამ, ხოლო უკრაინის ეროვნულმა ბანკმა სარეიტინგო სააგენტოს Fitch-ს პროტესტის ნოტა გაუგზავნა და გაწყვიტა მასთან კავშირი.

G-20-ის ლონდონისა და სეულის სამიტებზე მკაფიოდ დაფიქსირდა ნეგატიური დამოკიდებულება სარეიტინგო სააგენტოების საქმიანობაზე, აგრეთვე გამოითქვა მოსაზრება კომერციული ბანკებისა და ჰეჯ-ფონდების მიმართ მომთხოვნელობის გაზრდის შესახებ. საყურადღებოა, რომ „დიდი სამეულთან“ ერთად კრიზისის ხელშემწყობ სტრუქტურულ მიჩნევებს, აგრეთვე

კანადურ სააგენტოს A, M, Best-ს, რომელიც ძირითადად სადაზღვევო სფეროში საქმიანობს.

უნდა აღინიშნოს, რომ „დიდი სამეულის“ საქმიანობას მკაცრად აკრიტიკებენ მაღალავტორიტეტული ექსპერტები და მეცნიერ-ეკონომისტები. მათი აზრით, სააგენტოები დაინტერესებული იყვნენ წარმოებული ფასიანი ქაღალდების (დერივატების) ემიტენტების მომსახურებით, რადგან მათი მხრიდან დიდ შემოსავალს იღებდნენ. ემიტენტები დაინტერესებული იყვნენ ფასიანი ქაღალდების ღირებულებაზე დამატებითი პლიუსების მიღებით, რასაც აღწევდნენ კორუფციული გარიგებებით. ნობელის პრემიის ლაურეატი პოლ კრუგმანი ემხრობა მოსაზრებას „დიდი სამეულის“ კორუმპირებულობის შესახებ.¹ მათ მიმართ ნდობა იმდენად დაეცა, რომ „დიდი სამეულის“ საქმიანობის შეჩერებაზეც კი გამოითქვა მოსაზრება. ევროპული ცენტრალური ბანკის ხელმძღვანელის, მსოფლიოში ცნობილი ფინანსისტის ჟან-კლოდ ტრიშეს აზრით, „დიდი სამეული“ თავიანთი რეიტინგებით გავლენას ახდენს არა მხოლოდ ბიზნესის განვითარებაზე, არამედ მათ შეუძლიათ თავიანთი არაკეთილსინდისიერი საქმიანობით შეარყიონ ნებისმიერი ქვეყნის ფინანსური სტაბილურობა.²

2008 წლის გლობალური კრიზისი ისეთი მოულოდნელობით დაატყდა თავს თითქმის მთელ მსოფლიოს, რომ მისი მოახლოების შესახებ მსხვილი ოლოგოპოლიური სარეიტინგო სააგენტოს მიერ ოდნავი მინიშნებაც კი არ დაფიქსირებულა. რა თქმა უნდა, იმ გარემოებამ, რომ სააგენტოებმა ვერ უზრუნველყვეს თავიანთი ძირითადი ამოცანის – მსოფლიო ფინანსური სისტემის მდგრადობის პროგნოზირების რეალიზაცია, ბევრი კითხვა წარმოშვა როგორც ცალკეული სახელმწიფოების, ასევე საფინანსო-ეკონომიკური ორგანიზაციების მხრიდან. იმ გარემოებამ, რომ სააგენტოები ბაზრობების დახურვამდე 15 წუთით ადრე

¹ <http://nm2000.kz/news/2010-04-26-26507>

² <http://popnano.ru/anticrisis/show/978>

მნიშვნელოვნად ამცირებდნენ ზოგიერთი ქვეყნის საკრედიტო სუვერენულ რეიტინგს, წარმოშვა ეჭვი, რომ მათი საქმიანობა მიმართული იყო ბირჟაზე მოთამაშეთა ერთი ნაწილის გამდიდრებისაკენ. ასეთი ქმედების უკან შეიძლება ყოფილიყო კორუფციული გარიგებები.

სარეიტინგო სამსახურები უარყოფენ მათ ბრალეულობას მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის წარმოქმნაში. მათი აზრით, პოლიტიკოსებს და რეგულატორებს უბრალოდ უნდათ მათი უპასუხისმგებლობა სხვას გადააბრალონ. მათი აზრით, უბრალო ტექნიკურ შეცდომებს, რომელსაც მართლაც ჰქონდა ადგილი მათ საქმიანობაში, არ შეეძლო ზიანის მიყენება საერთაშორისო ბაზრისათვის. თუმცა, „დიდი სამეულის“ მისამართით კრიტიკა გამოითქვა არა მხოლოდ პოლიტიკოსებისა და რეგულატორების მხრიდან, არამედ მათი კოლეგა სააგენტოების მხრიდანაც. მაგალითად, ჩინური სარეიტინგო კომპანია (Dagond Global Credit Rating) აცხადებს, რომ ამერიკული სარეიტინგო კომპანიები არ ხსნიდნენ რისკებს სათანადო დონეზე და ძალიან დაუახლოვდნენ თავიანთ კლიენტებს. ჩინურმა კომპანიამ თავისი გამოკვლევებით „დიდი სამეულის“ საპირისპირო მონაცემები გამოაქვეყნა, სადაც აშშ-მა და დასავლეთის წამყვანმა ქვეყნებმა უფრო ცუდი შეფასებები მიიღეს, ვიდრე მათ მიანიჭა „დიდმა სამეულმა“. პირიქით, განვითარებადი ქვეყნები ბრაზილიის, ჩინეთის და რუსეთის ჩათვლით, შეფასებულ იქნა უფრო პოზიტიურად, საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოების შეფასებებთან შედარებით.

საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოების-„დიდი სამეულის“ მიმართ სახელმწიფოებისა და ბიზნეს-სტრუქტურების ნდობის დაკარგვის ძირითადი მიზეზები, ფაქტორები და პირობები შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოყალიბდეს:

- ყველაზე დიდი როლი საერთაშორისო სააგენტოებისადმი ნდობის დაკარგვაში შეასრულა მსოფლიოში უმსხვილესი ამერიკული ინვესტიციური ბანკის Lehman Prothers – ის გა-

კოტრებამ, რომელსაც „დიდ სამეულში“ შემავალი სააგენტოები სისტემატურად მაღალ რეიტინგს ანიჭებდა;

- სააგენტოების საქმიანობისადმი ნდობის დაკარგვაში მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია იმ გარემოებამ, რომ მათი, როგორც კერძო ბიზნესსუბიექტების შემოსავლები, არაა მიბმული შესრულებული სამუშაოების საიმედოობასა და შეფასების ადეკვატურობასთან. მოქმედი წესის თანახმად, აღნიშნულ კომპანიებს არანაირი პასუხისმგებლობა არ აკისრია მათ მიერ არასწორად მინიჭებულ რეიტინგებზე. სარეიტინგო საქმიანობა არის ბიზნესი, რომელიც არანაირ რისკს არ შეიცავს;

- სააგენტოების მხრიდან ბიზნესისა და სახელმწიფოების მიმართ ვადლებულებების არქონამ გამოიწვია მათი საქმიანობის ხარისხის დაცემა. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლო გლობალურ კრიზისამდე, სარეიტინგო სამსახურების საქმიანობის შედეგებზე, უმნიშვნელო გამონაკლისების გარდა, არც ერთ სახელმწიფოს (ჩინეთის გამოკლებით) და მსხვილ კომპანიას პრეტენზია არ გამოუთქვამს. აღნიშნულმა გარემოებამ თვითკმაყოფილების გრძნობა შექმნა სარეიტინგო სააგენტოებში და, შესაბამისად, დაეცა მათი საქმიანობის ხარისხი;

- აშშ კონგრესის ბირჟებისა და ფასიანი ქაღალდების კომისიამ, რომელსაც ევალება სარეიტინგო სააგენტოებზე ზედამხედველობა, ამ ბოლო პერიოდში შეასუსტა მათდამი კონტროლი. ყოველივე ამან უკანასკნელ წლებში სააგენტოებს განუმტკიცა რწმენა, რომ არა „ბაზარი ქმნის ანალიტიკოსებს“, არამედ „ანალიტიკოსები ქმნიან ბაზარს“, რაც წინააღმდეგობაში მოდის საყოველთაოდ აღიარებულ საბაზრო პრინციპებთან;

- სარეიტინგო საქმიანობისადმი ნდობის დაკარგვაში დიდი როლი შეასრულა არაკონკურენტულმა გარემომ ამ სფეროში და მონოპოლისტი „დიდ სამეულის“ აშშ-ს ტერიტორიაზე არსებობამ. მართალია მსოფლიოში ისინი ვერ გაუმკლავდნენ „დიდი სამეულის“ ზეწოლას და მათი მომსახურების არეალი ძირითადად ეროვნული ეკონომიკების;

- სარეიტინგო სამსახურების მიმართ ნდობის დაკარგვა დაკავშირებულია, აგრეთვე, მათ მიერ გამოყენებული რეიტინგების გაანგარიშების მეთოდებისა და მოდელების გაუმჭვირვალობასთან. რეიტინგების გაანგარიშების „სამზარეულო“ საიდუმლოდ რჩება მათი დამკვეთებისა და მომხმარებლებისათვის.

საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოების მიმართ უნდობლობის გაზრდამ დღის წესრიგში დააყენა ამ სფეროში წესრიგისა და ეფექტიანობის ამადლების პრობლემა. ამ მიმართულებით დაწყებულია სარეფორმო სამუშაოები, რომელთა არსი შეიძლება მოკლედ შემდეგნაირად ჩამოყალიბდეს:

- ევროპაში თვლიან, რომ საჭიროა შეიქმნას დამოუკიდებელი, ისეთი ევროპული სარეიტინგო სააგენტო, რომლითაც შესაძლებელი გახდება ინვესტორთა კონფლიქტის გამორიცხვა-თანამდებობრივი მდგომარეობის გამოყენება პირადი ინტერესებისათვის. რაც შეეხება ევროპაში მუშაობის სურვილის მქონე საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოებს, ისინი ვალდებული გახდებიან გაიარონ სათანადო რეგისტრაცია (აკრედიტაცია) და შესაბამისად, მოექცევიან გარკვეული ზედამხედველობის ქვეშ. ამასთან, აუცილებელი უნდა გახდეს რეიტინგების გაანგარიშების მეთოდებისა და მოდელების შესახებ ინფორმაციის გახსნა (გამჭვირვალობა). ევროკავშირში უკვე დაწყებულია მუშაობა ფრანგული სადაზღვევო კომპანია Coface-ს ბაზაზე მსხვილი ევროპული სარეიტინგო სააგენტოს შექმნის მიმართულებით;

- ევროპის პარალელურად სარეიტინგო სააგენტოების რეგულირების სრულყოფის საკითხებზე დაიწყო მუშაობა აშშ-შიც, ქვეყნის კონგრესში მიმდინარე ფინანსური რეფორმების ჩარჩოებში;

- მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობა სერიოზულად ფიქრობს ეროვნული სარეიტინგო სისტემის შემდგომ განვითარებაზე. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც წამოიჭრება სერიოზული პრობლემა, რაც გამოიხატება იმით, რომ ეროვნული სარეიტინგო პროდუქცია გამოიყენება მხოლოდ ქვეყნის შიგა მოხმარებ-

ისათვის. მაგრამ, როდესაც საკითხი ეხება ფასიანი ქაღალდების (აქციების, ობლიგაციების და ა.შ.) უცხოურ და საერთაშორისო ბაზრებზე განთავსებას, მაშინ საჭირო ხდება საერთაშორისო რეიტინგების გამოყენება. ამიტომაც, მხოლოდ ეროვნული სარეიტინგო სამსახურის განვითარებითა და რეფორმირებით საერთაშორისო დონეზე სარეიტინგო პრობლემა არ მოიხსნება. გამომდინარე აქედან, დღის წესრიგში დგება არსებული საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოების რეფორმირების, ამ სფეროში კონკურენციის გაზრდის ან კიდევ ახალი სარეიტინგო ინსტიტუციების შექმნის ამოცანა. აღსანიშნავია, რომ მხოლოდ იაპონია არის ერთადერთი ქვეყანა, რომლის ეროვნულმა სარეიტინგო სამსახურებმა დაიმსახურეს მაღალი იმიჯი და საერთაშორისო ბაზრების ნდობა.

ჩვენი აზრით, სარეიტინგო საქმიანობაში წესრიგის დამყარება შეუძლებელი იქნება მანამ, სანამ იგი კერძო ბიზნესის ხელში დარჩება. ბიზნესის მამოძრავებელი ინდიკატორია მოგების მიღება და გამდიდრება, რასაც ბიზნესი აღწევს ნებისმიერი კანონიერი თუ უკანონო გზით. რეიტინგების როლი და მნიშვნელობა იმდენად გაიზარდა თანამედროვე გლობალიზაციის პირობებში, რომ სარეიტინგო საქმიანობა მთლიანად უნდა ჩამოშორდეს ბიზნესსექტორს და მან უნდა მიიღოს დაახლოებით ისეთივე სტატუსი, როგორც აქვს საერთაშორისო სავალუტო ფონდს, ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციას ან სხვა რომელიმე საერთაშორისო დონის ინსტიტუციას.

სარეიტინგო სააგენტოების საქმიანობის რეფორმირებასთან დაკავშირებული ძირითადი პრობლემები შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოყალიბდეს:

- სააგენტოების მუშაობაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენს ის, რომ რეიტინგის მიმღები თავის პროდუქციას ყიდის, რის გამოც იგი დაინტერესებულია მაღალი რეიტინგის მიღებით. როგორ უნდა მოიხსნას ინტერესთა კონფლიქტი, ამაზე ჯერჯერობით გამოკვეთილი კონცეფცია არ

არსებობს. იდეა იმის შეახებ, რომ გადაიხადოს იმან, ვინც იყენებს რეიტინგს, ახალ სირთულეებს წარმოშობს. საქმე ის არის, რომ როდესაც ემიტენტი იხდის რეიტინგისათვის, იგი ხელმისაწვდომი ხდება ნებისმიერი მსურველისათვის და ეს შედის ემიტენტის ინტერესში. მაგრამ თუ რეიტინგისათვის გადაიხდიან „მომხმარებლები“ (ინვესტორები, ბანკები, სადაზღვევო კომპანიები და რეგულატორები), მაშინ ეს ინფორმაცია არ იქნება ხელმისაწვდომი საზოგადოებისათვის. ამ შემთხვევაში ბაზარზე მოთამაშე მსხვილ და მდიდარ კომპანიებს ექნება ასეთი ინფორმაციის უპირატესად მიღების საშუალება, რაც საბაზრო კანონებს ეწინააღმდეგება და არაჯანსაღ კონკურენციას შექმნის.

ჩვენი აზრით, შექმნილი სიტუაციიდან ოპტიმალური გამოსავალია მსხვილი კლირინგული კომპანიის შექმნა, რომელიც შუამავლის როლს შეასრულებს რეიტინგის „დამკვეთებს“ და „შემსრულებლებს“ შორის, რითაც გამოირიცხება ამ ორ სუბიექტს შორის პირდაპირი კონტაქტი და ზეწოლის განხორციელება სასურველი რეიტინგის მიღების მიზნით, რამდენადაც რეიტინგის დამკვეთს არ ეცოდინება თუ რომელი სარეიტინგო სააგენტო შეასრულებს მის დავალებას.

- სააგენტოების მიერ განსაზღვრული რეიტინგების საიმედოობის ხარისხის ამაღლების მიზნით საინტერესოდ მიგვაჩნია წინადადება იმის შესახებ, რომ არასწორი, დამახინჯებული რეიტინგების შედეგად ბიზნესისათვის მიყენებული ზარალის ანაზღაურება დაეკისროს სააგენტოებს. ყოველივე ეს გაზრდის როგორც საერთაშორისო, ასევე ნაციონალური ბიზნესის უსაფრთხოებას. თუმცა, აქაც წარმოიშობა ახალი პრობლემა: ვინ უნდა დაადგინოს რეიტინგის სისწორე, მისი ხარისხი. შეუძლია თუ არა ამ ფუნქციის შესრულება მარეგულირებელ ინსტიტუტებს ან სასამართლო სისტემას. როგორც ჩანს, თუ ეს წინადადება მიღებულ იქნა, დღის წესრიგში დადგება სარეიტინგო სააგენტოების მარეგულირებელი საერთაშორისო მიუკ-

ერძობეული ინსტიტუციის შექმნა G8-სა და G20-ის ჩარჩოებში კონსენსუსის გზით.

სარეიტინგო სააგენტოები დღესაც სცოდავენ თავიანთ პროგნოზებში. საქმე ის არის, რომ ისინი პროგნოზებს ადგენენ ძალიან მარტივად, სათანადო არგუმენტირების გარეშე, რადგან საქმიანობის საბოლოო შედეგებზე არანაირად არ აგებენ პასუხს. როგორც ჩანს, დადგა დრო შემოდებულ იქნეს ამ სააგენტოების საქმიანობაზე კონტროლისა და მათი პასუხისმგებლობის მექანიზმი. ეს საჭიროა იმისათვის, რომ ნებისთ თუ უნებლიეთ არ უბიძგონ ბუშტების გაბერვას ბაზარზე, უპირველეს ყოვლისა, საფონდო ბაზარზე.

ზოგიერთი ექსპერტის აზრით, დღევანდელმა სიტუაციამ მოსალოდნელია გამოიწვიოს ახალი პრეტენზიები ამ სააგენტოების მიმართ. გერმანია ღობირებს ევროპული სარეიტინგო სისტემის შექმნას. უფრო შორს წავიდა ჩინეთი, რომლის კომპანია Dagon Global Credit Rating გახდა დასავლეთს გარეთ არსებული პირველი სარეიტინგო სააგენტო. რა თქმა უნდა, სანამ არსებობს ფასიანი ქაღალდების საერთაშორისო ბაზარი, სარეიტინგო სამსახურების არსებობა აუცილებელია. ამასთან, თანდათანობით იკვეთება, რომ დიდი სამეულის დრო ამ სფეროში იწურება.

ბრეტონ-ვუდსის საზოგადოებრივი კომიტეტის წევრის, ადრე საბჭოთა, შემდეგ ამერიკელი ეკონომისტის ვლადიმერ კვინტის წინადადება იყო ზენაციონალური სარეიტინგო სამსახურის შექმნა მხოლოდ ერთი ფუნქციით – მოსალოდნელი კრიზისის ადრეული სიგნალების განჭვრეტა და ბიზნეს-საზოგადოების გაფრთხილება. როგორც იგი აღნიშნავს, ვერც საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა, ვერც მსოფლიო ბანკმა, ვერც ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციამ და ვერც საერთაშორისო სარეიტინ-

გო სააგენტოებმა ვერ შეძლეს გლობალური ფინანსური კრიზისის მოახლოების პროგნოზირება.

მსოფლიოში ნელ-ნელა მწიფდება აზრი ახალი ეკონომიკური წესრიგისა და ახალი ფინანსური არქიტექტურის ჩამოყალიბების შესახებ, აქტიურდება დისკუსია ახალი მსოფლიო ფულის შემოღების თაობაზე, რომელიც არ იქნება რომელიმე ერთი ქვეყნის ეროვნული ვალუტა. ეს საკითხები იმდენად მრავალწახნაგოვანი და პრაქტიკულად რთულად რეალიზებადია, რომ მას ათეული წლები დასჭირდება, თუ საერთოდ იქნა ასეთი გადაწყვეტილება მიღებული. ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი ეკონომიკური ბალანსი ჩამოყალიბდება აშშ-სა და სხვა დანარჩენ ქვეყნებს შორის, აგრეთვე იმაზე პერსპექტივაში გაუსწრებს თუ არა განვითარებადი ქვეყნების (ჩინეთი, ინდოეთი, ბრაზილია და სხვა) ეკონომიკური განვითარება ამჟამად ლიდერ სახელმწიფოებს.

ვიდრე კაცობრიობა მივა იმ დასკვნამდე, რომ რომელიმე ერთი ქვეყნის ინტერესების გამტარებელი საერთაშორისო რეგულატორების შეცვლა იქნება საჭირო, მანამდე მიზანშეწონილია არსებული საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების ეფექტიანობის ამაღლება. ჩვენი აზრით, შორეულ მომავალში რადიკალურად შეიცვლება მსოფლიო ფინანსური არქიტექტურა. მასში თანაბრად მიიღებენ მონაწილეობას მდიდარი და ღარიბი ქვეყნები. ის გარემოება, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი და მსოფლიო ბანკი ორგანიზაციებია, სადაც დომინირებენ განვითარებული სახელმწიფოების წარმომადგენლები და იცავენ თავიანთი ქვეყნების იდეოლოგიას, კვლავაც გამოიწვევს გლობალურ ფინანსურ კრიზისებს. მსოფლიოს ყველა ქვეყნის ნაციონალური ინტერესების გათვალისწინება იწვევს

დისბალანსს მსოფლიო ეკონომიკურ სისტემაში. საჭიროა ძველი დროით, ძველი მეთოდოლოგიით და ძველი იდეოლოგიით მომუშავე ყველა საერთაშორისო ინსტიტუტის რადიკალური მოდერნიზაცია და ახალ პარადიგმამდე აყვანა.

International Rating Business and Financial Crises

J. Meskhia

One of the major reasons causing global economic crisis is the incompetent and unfair activities of international rating agencies conducted on the world securities market. Inability of rating business oligopoly - the “Big Three” (Moody’s, Standards & Poors, Fitch Ratings) to forecast the global crisis and their corruption deals on the derivatives and securities markets contributed to the birth and development of global crisis.

The present article classifies basic claims laid to the “Big Three” by international financial and economical institutions, state leaders, experts and scientists. It explains the main factors and reasons for losing confidence of states and business structures in these rating agencies, describes modern problems which rating business are facing, as well as positive and negative aspects of reforms carried out in this direction. From the author’s viewpoint management of international rating activity seems to be impossible until it is in the hands of private business. In the nearest future the question of establishment of independent superstate international non-commercial rating agency should be on the agenda. Meanwhile the optimal way out is the foundation of a large clearing company that will act as a mediator between “customers” and “executors”, thus preventing corruption business deals, gain of rating through unfair means and direct contact between each other.

**მეწარმეობა და მისი განვითარების
ეკონომიკური
პოლიტიკა საქართველოში**

გულნაზ ერქომაიშვილი

*ფ. ჯავახიშვილის სახელობის
თსუ ასოცირებული პროფესორი*

ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკის ერთ-ერთი უმთავრესი მიზანი მეწარმეობის განვითარებაა, რომელიც თავისთავად ეკონომიკის სტაბილური ზრდის საფუძველია. იგი უზრუნველყოფს ქვეყანაში სამუშაო ადგილების შექმნას, შრომისუნარიანი მოსახლეობის დასაქმებას, სტაბილური განვითარების გარანტიის - „საშუალო ფენის“ წარმოქმნას. დღესდღეისობით, უმუშევრობა და სიღარიბე ქვეყანაში ჯერ კიდევ უმძიმეს პრობლემად რჩება. სამეწარმეო გარემოსა და პირობების შექმნას, მეწარმეთა ინტერესების დაცვას ხელი უნდა შეუწეოს სახელმწიფოს ეკონომიკურმა პოლიტიკამ, რომელიც ორგანიზაციულ და ფინანსურ მხარდაჭერასთან ერთად, გულისხმობს სწორი სამეწარმეო პოლიტიკისა და სამამულო წარმოების კონკურენტუნარიანობის ამაღლების ღონისძიებათა გატარებას.

რა მდგომარეობაა საქართველოში მეწარმეობის განვითარების მიმართულებით?

„საქსტატის“ მონაცემებით, 2011 წლის 1 მარტისათვის რეგისტრირებულ საწარმოთა 2,4% ეკუთვნის სახელმწიფოს, 0,4% მუნიციპალიტეტს, 93,8% არასახელმწიფო სექტორს, 3,4% საკუთრე-

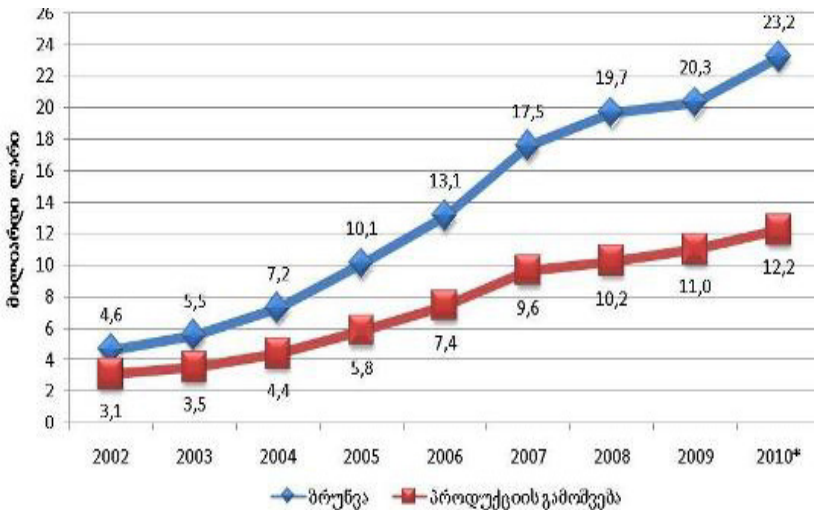
ბის სხვა ტიპს. აღსანიშნავია, რომ 2008 წელს არასახელმწიფო სექტორის საწარმოთა 99% ეკუთვნოდა. 2008 წელთან შედარებით უმნიშვნელოდ (0,5%), მაგრამ მაინც გაიზარდა უცხოელი კერძო პირების საწარმოთა რაოდენობა. სამართლებრივი ფორმის მიხედვით 67,9%-ით პირველ ადგილზეა ინდივიდუალური მეწარმე, მეორეზე შპს – 24,1%, შემდეგ მოდის სააქციო საზოგადოება 0,6%. წლიდან წლამდე მცირდება სპს-ს, კს-ს და კოოპერატივების წილი.

საწარმოთა საერთო რაოდენობიდან 78,1% მოდის – ვაჭრობა, ავტომობილების, საყოფაცხოვრებო ნაწარმისა და პირადი მოხმარების საგნების რემონტზე (1999 წელს – 48,3%, 2004 წელს - 66,5%, 2008 წელს - 78,5%), მეორე ადგილზეა (4,5%) – კომუნალური, სოციალური და პერსონალური მომსახურების გაწევა, მესამეზე - დამამუშავებელი მრეწველობა (4,4%). ეს უკანასკნელი 2004 წელს შეადგენდა 10,4%, 2008 წელს - 5,8% ანუ ბოლო წლების განმავლობაში დამამუშავებელი მრეწველობის საწარმოთა წილი თითქმის 2-ჯერ შემცირდა.

გამოკვლევულ იურიდიულ პირ საწარმოთა სტრუქტურა საწარმოთა ზომის მიხედვით ასეთია: 67% მცირე საწარმო, 20,4% საშუალო, ხოლო 12,6% მსხვილი. მცირე, საშუალო და მსხვილ საწარმოთა მაღალი ხვედრითი წილით, შესაბამისად 27,5%; 23,5% და 39,6%-ით გამოირჩევა ვაჭრობა, ავტომობილების, საყოფაცხოვრებო ნაწარმისა და პირადი მოხმარების საგნების რემონტი, მეორე ადგილზეა დამამუშავებელი მრეწველობა – 12,6%; 12,7%; 14,1%. შემდეგ მოდის მშენებლობა – 6,2%; 10,5% და 11,8%.

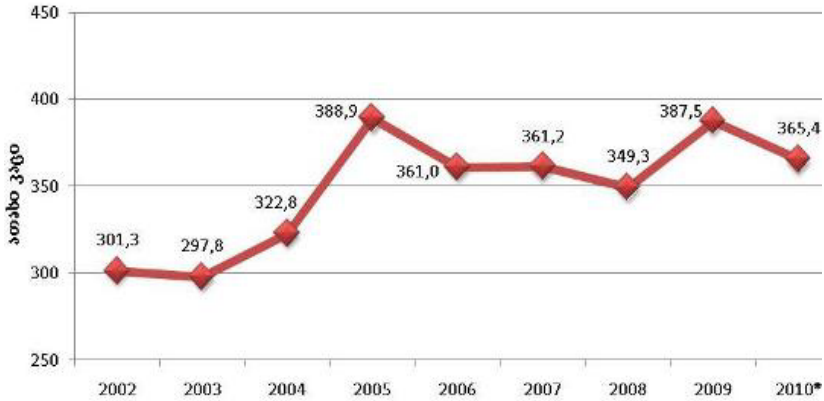
ბიზნესსექტორის მიერ გამოშვებული პროდუქცია 2010 წელს 2002 წელთან შედარებით 3,9-ჯერ, ხოლო ბრუნვა 5,1-ჯერ გაიზარდა. მსხვილ საწარმოებზე მოდის წარმოებული პროდუქციის 86,8%, საშუალოზე – 9,1%, მცირეზე 4,1%.

ბიზნესსექტორის ბრუნვისა და პროდუქციის გამოშვების მაჩვენებლები

რაც შეეხება ბიზნეს სექტორში დასაქმებულთა რაოდენობას, 2010 წელს 2002 წელთან შედარებით იგი დიდად არ გაზრდილა (2002წ. – 301,3 ათასი, 2010 წ. – 365,4 ათასი კაცი). 2005 და 2009 წლებში ადგილი ჰქონდა მატებას (შესაბამისად, 388,9 და 387,5 ათასი კაცი), 2010 წელს ისევ შემცირდა (365,4 ათასი კაცი). 25,4% მოდის სახელმწიფო, ხოლო 74,6% არასახელმწიფო სექტორზე. აქედან 63,9% დასაქმებულია მსხვილ, 22,2% - საშუალო, 13,8% - მცირე საწარმოში.

ბიზნესექტორში დასაქმებულთა რაოდენობის მაჩვენებელი

შრომის ანაზღაურება 2010 წელს 2004 წელთან შედარებით 4,2-ჯერ გაიზარდა და 670,3 ლარი შეადგინა, თუმცა, გაზრდილი ინფლაციის ფონზე იგი მიზერულია.

მეწარმეობის განვითარების პოლიტიკა შეიძლება მოიცავდეს სხვადასხვა მიზანს: რისკების შემცირება; საგადასახადო შეღავათები; ახალი ფორმების ფინანსური დახმარება; სამეწარმეო პოტენციალის ზრდა; კონკურენცია; ექსპორტის მხარდაჭერა; ბიზნესის კავშირი საგანმანათლებლო და კვლევით დაწესებულებებთან და სხვ.¹

მეწარმეობის განვითარების ეკონომიკური პოლიტიკა მიმართული უნდა იყოს სამეწარმეო აზროვნების, განწყობის და ამ მიმართულებით იდეების მიწოდების სტიმულირებისაკენ. აქ იგულისხმება ეკონომიკაში სამეწარმეო აზროვნების ამადლება, მომავალში რისკისადმი მზადყოფნის მქონე ინდივიდთა რიცხოვნობის გაზრდა.

• www.geostat.ge

¹ მეწარმეობის თეორიული საფუძვლები. ჯოზეფ ჰასიდი, ალექსის-სტეფანოს კომსელისი, რ. გველესიანი, ე. მექვაბიშვილი, ი. გაგნიძე, ე. ლეკაშვილი, მ. ნაცვალაძე, ნაწილი I-II. თსუ გამომცემლობა, 2009.

განვითარებულმა ქვეყნებმა სამეწარმეო აზროვნების ამაღლებით გაზარდეს ერთობლივი სამეწარმეო საქმიანობა. აქედან გამომდინარე პოლიტიკის ეს მიმართულება მნიშვნელოვანია ეკონომიკის ზრდისთვის. ბოლო წლებში მიმდინარე ეკონომიკური რეფორმები მიმართულია ლიბერალიზაციასა და კერძო სექტორის განვითარებაზე დაფუძნებულ ეკონომიკური ზრდის უზრუნველყოფისაკენ. ამ მხრივ გადაიდგა მნიშვნელოვანი ნაბიჯები: კერძოდ, საგადასახადო სისტემაში განხორციელებული რეფორმების შედეგად, საქართველოს საგადასახადო კანონმდებლობა ერთ-ერთი ყველაზე ლიბერალურია ევროპაში. მნიშვნელოვნად არის შემცირებული გადასახადების რაოდენობა 21-დან 6-მდე (2004-2010), ასევე, საგადასახადო განაკვეთები.

ახალი საგადასახადო კოდექსი (ამოქმედდა 2011 წლის 1 იანვრიდან) 2005 წლიდან ამ სფეროში მოქმედ წესებს ცვლის.¹ უცვლელი დარჩა საერთო და ადგილობრივი გადასახადების ექვსივე სახე და განაკვეთები. ერთადერთი გამონაკლისია აქციზური გადასახადი, რომელთა გაორმაგებული ოდენობაც გარკვეულ სასაქონლო კატეგორიებზე, მათ შორის ალკოჰოლურ სასმელებსა და ჯვართზე, უკვე ამოქმედდა 2011 წლის 1 აგვისტოდან.

ახალი საგადასახადო კოდექსით, დამატებითი ღირებულების 18%-იანი გადასახადის (დღგ) სავალდებულო გადამხდელები არიან 100 000 და მეტი ლარის ბრუნვის მქონე ფიზიკური და იურიდიული პირები. გარდა ამისა, საშემოსავლო გადასახადის კლების გრაფიკი გადავადებულია და ნაცვლად 20%-იდან 15%-მდე ეტაპობრივი შემცირებისა, ითვალისწინებს 18%-მდე შემცირებას 2013 წლის 1 იანვრიდან 2014 წლის 1 იანვრამდე პერიოდში. 2013 წლამდე კი საშემოსავლო გადასახადი 20%-იან განაკვეთზე იქნება შენარჩუნებული.

ახალი საგადასახადო კოდექსის ამოქმედებისთანავე გაუქმდა საბაჟო კოდექსი. იმპორტის გადასახადი სხვადასხვა სასაქონლო ჯგუფებზე 12 და 5 პროცენტს შეადგენს. 2006 წლის 1

¹ საქართველოს ახალი საგადასახადო კოდექსი. თბილისი, 2011.

სექტემბრიდან მოქმედებდა იმპორტის ცალკეულ ჯგუფებზე 0%-იანი დაბეგვრის რეჟიმი, რაც ახალი საგადასახადო კოდექსის მიხედვით აღარ არსებობს.

იმპორტის გადასახადის გადახდა, იმპორტიორებს არა უშუალოდ საბაჟოზე, არამედ საგადასახადო დეკლარაციების წარდგენისას მოუწევთ. არსებული ყოველთვიური გადახდის წესის ნაცვლად, გადასახადების დეკლარირება კვარტალურად მოხდება.

ახალი კოდექსით სიახლეა მიკრო ბიზნესის სტატუსის შემოღებაც. ასეთად შეიძლება დარეგისტრირდეს 2011 წლის 15 თებერვლამდე 30 ათას ლარამდე წლიური ბრუნვის მქონე ფიზიკური პირი, რომელიც არ იყენებს დაქირავებულ პირთა შრომას. თუმცა 30 ათას ლარამდე ბრუნვის მქონე ყველა ფიზიკური პირი ვერ მიიღებს მიკრო ბიზნესის სტატუსს, რადგან კოდექსის თანახმად, გამონაკლის საქმიანობის სახეებს მთავრობა პარლამენტთან ერთად განსაზღვრავს. მას ასევე ექნება უფლება აკრძალოს ამ სტატუსის ქვეშ ცალკეული საქმიანობების განხორციელებაც. მიკრო ბიზნესის სტატუსის მქონე ფიზიკური პირები არ იხდიან საშემოსავლო გადასახადს, ასევე არა აქვთ საკონტროლო სალარო აპარატის გამოყენების ვალდებულება.

აღსანიშნავია ის, რომ ახალი კოდექსით საკონტროლო-სალარო აპარატების გამოყენების წესების დარღვევისათვის ჯარიმების ოდენობა 400-დან 15 000 ლარამდე მერყეობს. ამასთან, 2011 წლის ივლისიდან სალარო აპარატების გამოყენება სავალდებულო ხდება ბაზრობების მოვაჭრეებისთვისაც.

დაბეგვრის სპეციალურ რეჟიმში მოექცნენ ასევე მცირე ბიზნესის სტატუსის მქონე მეწარმე ფიზიკური პირები. ასეთად ითვლება ის საქმიანობა, რომლის წლიური ბრუნვაც 100 ათას ლარზე ნაკლებია.

მცირე ბიზნესის სტატუსის მქონე ბიზნესის შემოსავალი 3%-დან 5%-მდე დაიბეგრება. შემოსავლის 3%-იანი დაბეგვრით სარგებლობს ის მცირე ბიზნესი, რომელიც შეძლებს წარმოადგინოს მთლიანი შემოსავლის 60%-ის ხარჯების (გარდა დაქირავე-

ბუღალტრული დარიცხვების ხელფასის ხარჯების) დამადასტურებელი დოკუმენტები. 30%-იანი დაბეგვრით ასევე სარგებლობენ მცირე ბიზნესის ის წარმომადგენლები, რომლებიც სპეციალური საავტორო ზონის ტერიტორიაზე საქმიანობენ. მაგალითად, ბაზრობა.

ახალი საგადასახადო კოდექსით გადასახადის გადამხდელისათვის გადასახადების ან/და სანქციების შემცირების მიზნით, შესაძლებელია გაფორმდეს საგადასახადო შეთანხმება გადასახადების გადამხდელის მიერ განცხადების შეტანის მომენტისათვის არსებული საგადასახადო დავალიანების ოდენობის ფარგლებში, მათ შორის, დამატებით დარიცხვით საგადასახადო ვალდებულებების ფარგლებში გადასახადის გადამხდელის მიერ მითითებულ საგადასახადო პერიოდზე/პერიოდებზე და გადასახადების/სანქციების სახეებზე მითითებით.

2011 წლიდან საქართველოში მოქმედებს საგადასახადო ომბუდსმენის ინსტიტუტი. მისი მეშვეობით ხორციელდება ურთიერთობა მეწარმეებსა და სახელმწიფოს შორის. საგადასახადო ომბუდსმენი ზედამხედველობას უწევს საქართველოს ტერიტორიაზე გადასახადის გადამხდელთა უფლებებისა და კანონიერი ინტერესების დაცვას, ავლენს მათი დარღვევის ფაქტებს, ხელს უწყობს დარღვეული უფლებების აღდგენას. გადასახადის გადამხდელის უფლებების დარღვევის ფაქტის გამოვლენის შემთხვევაში, საგადასახადო ომბუდსმენი მიმართავს შესაბამის ორგანოს და აძლევს რეკომენდაციას ამ უფლებების აღდგენის ღონისძიებათა განხორციელების შესახებ. თუმცა, უნდა აღინიშნოს ის, რომ მას გაუჭირდება იმ პრობლემების გადაწყვეტა, რომელსაც ახალი კოდექსი წარმოშობს. კერძოდ, მიკრობიზნესის დაბეგვრასთან დაკავშირებული უსამართლობა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მიკრობიზნესად დარეგისტრირებული პიროვნება გადასახადებისგან თავისუფლდება, ხოლო მასზე ნაკლები შემოსავლის მქონე მოქალაქე, რომელიც წვრილ ან მსხვილ კომპანიაში მუშაობს 20%-იან საშემოსავლო გადასახად-

დს იხდის. ერთი და იმავე შემოსავლის ოდენობა ერთნაირად უნდა იბეგრებოდეს.

აღნიშნული კოდექსის პროექტს ბიზნესმენებმა პირველი მოსმენით „რეგულაციური“ უწოდეს, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ მიკრო და მცირე მეწარმეებისათვის გაწეული შეღავათებით ბიუჯეტს რაც დააკლდება, მსხვილმა ბიზნესმა გაზრდილი გადასახადებით უნდა აანაზღაუროს. ასეთებად ის ბიზნესები ითვლება, რომლებიც „ზემოგებაზე“ მუშაობენ. კერძოდ, მობილური კომპანიები, სპირტიანი სასმელების ბიზნესი, სამედიცინო აპარატურის იმპორტიორები და ასევე უმაღლესი სასწავლებლები. თუმცა ბოლო ორი ამ ეტაპზე დღგ-თი არ დაიბეგრება. გაიზარდა აქციზის გადასახადი როგორც ალკოჰოლურ სასმელებზე, ისე შავი და ფერადი ლითონების ჯართზე. აქციზის გადასახადის გაორმაგება განსაკუთრებით სპირტიანი სასმელების ადგილობრივ მეწარმეთა მდგომარეობას გააუარესებს, რადგან აღნიშნული პროდუქციის იმპორტიორებს საბაჟო გადასახადს უმცირებენ. მეწარმეთა აზრით, აქციზის ზრდის გამო მათ დღგ-ს სახითაც მეტი თანხის გადახდა მოუწევთ, ამიტომ პროდუქციის თვითღირებულება თითქმის სამჯერ გაეზრდებათ. შესაბამისად, 50-70%-ით გაიზრდება სპირტიანი სასმელების საცალო ფასიც.

აქციზით 2011 წლის 1 აგვისტოდან დაიბეგრება ასევე კავშირგაბმულობის სატელეფონო ხმოვანი მომსახურება. მობილური კომუნიკაციების სფეროში დაწესდა 10%-იანი გადასახადი. საქართველო ერთადერთი ქვეყანა იქნება, სადაც მობილურით საუბარი აქციზით დაიბეგრება. გამორიცხული არ არის ამას ტარიფების ზრდა მოყვეს.

იზრდება ჯარიმა პროდუქციის დოკუმენტების გარეშე ტრანსპორტირების, რეალიზაციის შემთხვევებზე. დანაკლისის გამოვლენისას დარიცხული ჯარიმა ამჟამად არსებული პროდუქტის საბაზრო ფასის 100%-იდან 110%-მდე გაიზრდება.

ახალი საგადასახადო კოდექსი ითვალისწინებს პატიოსანი გადამხდელის წახალისების რიგ მექანიზმებს; საგადასახადო

ლოიალური გახდება კარგი გადამხდელის მიმართ. მას უნებლიე შეცდომას აპატიებენ და აღარ დააჯარიმებენ. ასევე, ფინანსთა სამინისტროს დავების განხილვის საბჭო, კანონის ორაზროვანი დებულების შემთხვევაში, უფლებამოსილია გადაწყვეტილება გადამხდელის სასარგებლოდ გამოიტანოს.¹

ახალი კოდექსით საგადასახადო ტვირთი საშუალო ბიზნესსაც ეზრდება. საშუალო ბიზნესი, რომლის წლიური ბრუნვა 200 ათას ლარზე მეტია, საქონლის მცირე მეწარმისაგან შესყიდვის დროს დღგ-ს ვეღარ ჩაითვლის. მას ხარჯი გაეზრდება და 18-ის ნაცვლად დღგ-ს განაკვეთი, ფაქტობრივად, 36%-მდე გაეზრდება. ამით მცირე ბიზნესს მოესპობა მოტივაცია, გაიზარდოს და საშუალო ბიზნესად იქცეს.

ქვეყანაში უნდა გაცნობიერდეს, რომ საბაზრო ეკონომიკის მთავარი მამოძრავებელი ძალა მეწარმეთა ფენაა, რომელიც ბაზრის კარნახით მოქმედებს და ამით უზრუნველყოფს ქვეყნის ეკონომიკის სრულყოფას და განვითარებას. რაც უფრო მყარად ჩამოყალიბდება მეწარმეთა ახალი კლასი, მით უფრო მალე გამოვა იგი ეკონომიკური კრიზისიდან. სახელმწიფომ მეწარმეებს უნდა შეუქმნას ხელსაყრელი სოციალური, პოლიტიკური, სამართლებრივი და საბაზრო გარემო. საბაზრო ეკონომიკის პირობებში მეწარმეს უნდა მართავდეს მხოლოდ ბაზარი და სახელმწიფოში მოქმედი კანონმდებლობა.

მსოფლიოში არსებული ტენდენციებიდან გამომდინარე, უცხოელი ინვესტორების ყურადღებას, უმთავრესად მთავრობის სწორი ეკონომიკური პოლიტიკა იპყრობს. არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის სტაბილურობას, ღია და კონკურენტუნარიანი ბაზრების ჩამოყალიბებას. საერთო ეკონომიკური რეფორმების ფონზე პრიორიტეტული უნდა იყოს ქვეყანაში ინვესტიციების ხელშეწყობა და ამისათვის საჭირო ხელსაყრელი გარემოს შექმნა.

¹გ. ერქომაიშვილი, ე. ხარაიშვილი, ფირმის ეკონომიკა, თბილისი, 2011.

Entrepreneurship and Economic Policy of its Development in Georgia

G. Erkomaishvili

One of the main aims of the state economic policy is the development of economic policy which on its side is the base of stable growth of economics. Creation of proper environment and conditions for enterprises, protection of entrepreneurs' interests should be supported by the state economic policy, which together with organizational and financial promotion implies the activities for increasing competitiveness of national production and development of proper entrepreneurship policy.

Developed countries have increased joint enterprising activities by raising their enterprising mentality. Therefore, this trend of the policy is significant for economic growth. Economic reforms implemented during the recent years in Georgia are directed towards ensuring economic growth based on liberalization and development of the private sector. Significant steps have been taken in this direction, in particular as a result of reforms implemented in tax system the Georgian tax legislation is considered to be one of the most liberal in Europe.

There should be general awareness of the state that the main driving force of market economy is the sector of entrepreneurship, whose activities are determined by market requirements and thus it ensures improvement and development of the economy. The more sustainable is the new class of entrepreneurs the sooner it will come out of the economic crisis. The state should create beneficial social, political, legal and the market environment for entrepreneurs. Under conditions of market economy the entrepreneur should be managed by only the market and the legislation of the state.

ჯონ სტიუარტ მილსის კომპრომისები და
თანამედროვეობა

ჩემალ ხარიბონაშვილი

*თსუ ასოცირებული პროფესორი,
ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი*

ბოლო ხანებამდე ჩვენში ჯეროვანი ყურადღება არ ექცეოდა ინგლისელი ეკონომისტის ჯონ სტიუარტ მილსის (1806-1873) ეკონომიკურ შეხედულებებს. არადა, ჯ.ს. მილს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ეკონომიკური აზრის ისტორიაში.

თანამედროვე ამერიკელი ეკონომისტები კ. რ. მაკკონელი და ს. ლ. ბრიუ ჯ. ს. მილს ასახელებენ მსოფლიოს ყველა დროის უდიდესი ეკონომისტების ხუთეულში. ესენია: ა. სმიტი, დ. რიკარდო, ჯ. ს. მილი, კ. მარქსი, ჯ. მ. კეინზი.¹

ამერიკელი ეკონომისტი ბ. სელიგმენი მიუთითებს, რომ XIX საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ინგლისის ეკონომიკურ მეცნიერებაში ბატონობდა ჯ. ს. მილსისა და მისი მოწაფეების შეხედულებები (კერისი, მიშელი, შევაღე, კურსელ-სენეი, შერბულე).² შემდგომ ბ. სელიგმენი აღნიშნავს, რომ უ. ს. ჯევონსი მანჩესტერში კითხულობდა პოლიტიკური ეკონომიის კურსს, რომელიც მან დააღაგა ჯონ სტიუარტ მილსის თეორიასთან შესატყვისობით.³ ბ. სელიგმენი “კლასიკური ტრადიციების

¹ კ.რ. მაკკონელი, ს. ლ. ბრიუ, ეკონომიკისი. ნაწილი I, თბ., 1993, გვ. 7.

² Б. Селигмен, Основные течения современной экономической мысли. М., 1968. с. 145.

³ იქვე, გვ. 146.

კორიფებს უწოდებს სმითს, რიკარდოსა და მილს”.¹ ლ. ვალ-რასი “თავის თავს უწოდებდა სოციალურ ეკონომისტს ჯონ სტიუარტ მილის სულისკვთებით”.² ბ. სელიგმენი შენიშავს, რომ სიუჟეტი ღირებულების, წარმოების და განაწილების განმარტებები – ეკონომიკური თეორიის ეს მუდმივი საკითხები – მილისგან ისესხა³, ხოლო რიკარდო და მილი ა. მარშალისათვის დარჩნენ ეკონომიკური ანალიზის სწორუპოვარ მაგალითებად.⁴

ფრანგი ეკონომისტები შ. ჟიდი და შ. რისტი აღნიშნავენ, რომ ჯ. ს. მილთან კლასიკური პოლიტიკური ეკონომია სრულყოფილებას აღწევს. მის წიგნებში კლასიკური დოქტრინები კრიტიკდება მკაფიო ფორმულებით ისე, რომ სრულიად დასრულებულად წარმოსდგებიან.⁵

ჯ. ს. მილი თავის ნაშრომებში წარმოჩინდება ეკონომიკური თეორიის არა მარტო პოპულარიზატორად, არამედ, იძლევა ცალკეული დებულებების დაზუსტებულ და ღრმა წარმოდგენებს, უფრო ამომწურავ ფორმულირებებს, სრულ არგუმენტებს, დასკვნებს და წინადადებებს.⁶

ინგლისელი ეკონომისტი და ფილოსოფოსი, ჯეიმზ მილის (1773-1836) შვილი, ჯონ სტიუარტ მილი (Mill) თავს კლასიკოსად თვლიდა. ჯონ სტიუარტ მილის ცხოვრებაში მამამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა. ჯეიმზ მილს სურდა, რომ თავისი ვაჟი მისი ეპოქის გამოჩენილი პიროვნება ყოფილიყო. სამი წლის ასაკში იგი ჯონს ბერძნულს, 8 წლის ასაკში – ლათინურს, შემდეგ კი ფილოსოფიას, ისტორიას და მათემატი-

¹ იქვე, გვ. 154.

² იქვე, გვ. 236.

³ იქვე, გვ. 288.

⁴ იქვე, გვ. 298.

⁵ Ш. Жидь и Ш. Ристь, История экономических учений. М., 1918, с. 207.

⁶ მ. ჭუმბურიძე. ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია. თბ., 2009, გვ. 49.

კას ასწავლიდა. უღმობლობამდე მკაცრმა და დოგმატურად პრინციპულმა ჯეიმზ მილმა გადაწყვიტა აღზრდის საკუთარი სისტემა გამოეყენებინა შვილის მიმართ. ბავშვის “სამუშაო დღე” ზუსტად იყო განაწილებული. მან არ იცოდა არც სათამაშოები, არც ზღაპრები, არც თანატოლებთან თამაში. ყოველივე ეს შეცვალა მამასთან ერთად სეირნობის დროს წაკითხული წიგნების შესახებ ანგარიშის ჩაბარებამ, ხოლო მოგვიანებით, პატარა დაძმებთან მეცადინეობამ. რვა წლის ბიჭუნას მიერ წაკითხული წიგნების სია იწვევს გაოცებას. ბავშვი ნამდვილ ვუნდერკინდად იქცა, რომელიც თავისი ცოდნით მუდამ აოცებდა მამის მეგობრებს და ნაცნობებს.¹ გონიერებით დაჯილდოებული ბავშვი წარუდგინეს დ. რიკარდოს. ეს უკანასკნელი პოლიტიკურ ეკონომიაში მასთან საუბრით ფრიად კმაყოფილი დარჩა. 13 წლის მილი-უმცროსი მამასთან ერთად გადის პოლიტიკური ეკონომიის კურსს, წერს რეფერატებს. მოგვიანებით ჯ. ს. მილი მოგვითხრობს: “რადგან მუდმივად ვმონაწილეობდი მამის მეცნიერულ მუშაობაში, მე ვიცნობდი მის ყველაზე ახლო მეგობარს – დევიდ რიკარდოს, თავისი კეთილმოსურნე მონაწილეობით, თავისი გულკეთილობით და შემწყნარებლობით მან მეტად დაიახლოვა ახალგაზრდობა. მას შემდეგ, რაც მე მეცადინეობა დავიწყე პოლიტიკურ ეკონომიაში, იგი მეპატიუებოდა თავისთან და სეირნობის დროს მესაუბრებოდა ამ მეცნიერების პრობლემების შესახებ”²

ჯონის ასეთი “სასათბურე განათლება” თოთხმეტი წლის ასაკში დასრულდა. შემდეგი პერიოდი მან საფრანგეთში გაა-

¹ ა. ანიკინი, მეცნიერების სიჭაბუკე. თბ., 1989, გვ. 275-276.

² J. St. Mill, Autobiography. L., 1944. P. 38.

ტარა. ჩვიდმეტი წლის ასაკში მამამ მუშაობა ოსტ-ინდოეთის კომპანიაში დააწყო.

თავისი ნაშრომების გამოქვეყნება ჯ. ს. მილმა თექვსმეტი წლიდან დაიწყო. ის მოიცავს ლიტერატურას, ფილოსოფიას, ისტორიას, პოლიტიკას, რელიგიას, მთავრობას, ეთიკას, სამართალსა და განათლებას. მისმა რჩეულმა ნაშრომებმა 21 ტომი შეადგინა.

1822 წელს მან გამოაქვეყნა თავისი პირველი ნაშრომები პოლიტიკურ ეკონომიაში – ორი სტატია ღირებულების შესახებ.

1843 წ. ჯონ სტიუარტ მილმა გამოსცა თავისი უმნიშვნელოვანესი ფილოსოფიური თხზულება “ლოგიკის სისტემა”. 1844 წელს გამოაქვეყნა ნაშრომი “ცდები პოლიტიკურ ეკონომიის ზოგიერთ გადაუჭრელ საკითხზე”, ხოლო 1848 წ. “პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპები”¹, რომელსაც დიდი წარმატება ჰქონდა. მის სიცოცხლეში იგი შეიდგურ გამოიცა. ეს ნაშრომი XIX საუკუნის მეორე ნახევარში სხვადასხვა ქვეყანაში ეკონომიკური თეორიის ძირითად სახელმძღვანელოდ იყო აღიარებული. ჯ. მილის “პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპების” მთავარი დამსახურება ის არის, რომ პოლიტიკური ეკონომია, ანუ ეკონომიკური თეორია როგორც მეცნიერება მთლიანობაშია განხილული. ჯ. ს. მილის აზრით პოლიტიკური ეკონომია მატერიალური დოვლათის შექმნა-მოხმარების პრობლემებს შეისწავლის და ცალკეული ფაქტის ანალიზის დროსაც გამოიყენება. მას ეკონომიკური თეორიისა და ისტორიული მეცნიერებების ისეთი შეხამება სურდა, სადაც ისტორიისათვის უპირატესობა არ უნდა მიეცათ.

ჯ. ს. მილის “პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპები” ხუთი წიგნისაგან შედგება და შესაბამისად ეძღვნება წარმოებას,

¹ J. ST. Mill, Principles of Political Economy. v. 1-2, L., 1848.

განაწილებას, გაცვლას, კაპიტალიზმის პროგრესს და სახელწიფოს ეკონომიკურ როლს.

ღირებულების თეორია III წიგნშია შეტანილი, ვინაიდან ჯ. ს. მილისათვის შრომითი ღირებულების თეორია არ წარმოადგენს ეკონომიკური მოძღვრების საფუძველს, მის მიხედვით ღირებულება მხოლოდ შეფარდებაა ერთი საქონლისა მეორე საქონელთან, კერძოდ, ფულზე გაცვლისათვის ეს შეფარდება ბაზარზე მყარდება. კლასიკური სკოლის წარმომადგენლებისათვის საკითხი ასე იდგა: საცვლელ ღირებულებათა და ფასების ძირითად საფუძველს წარმოადგენს შრომითი დანახარჯები. ყველა დანარჩენი ფაქტორის მოქმედება კი იწვევს მხოლოდ ამ საფუძველიდან ამა თუ იმ გადახრას. ჯ. ს. მილი კი ცდილობდა ფასწარმოქმნის ახსნას მოთხოვნისა და მიწოდების საფუძველზე.

ჯ. ს. მილის გამოკვლევების სპეციფიკურობაა ის, რომ მან ერთმანეთისგან გამიჯნა წარმოებისა და განაწილების კანონები: სიმდიდრე გაცვლითი ღირებულების მქონე ერთიანობაა; საზოგადოების უცვლელობის კანონების შესწავლას პოლიტიკური ეკონომიის დინამიკა დაუმატა; ფასი ღირებულების ფულადი გამოხატულებაა; კაპიტალი – შრომითი ღირებულების მარაგია, რომელიც დანახოვების შედეგად კვლავწარმოების პროცესში წარმოიშობა.¹

მოგების საკითხში ჯ. ს. მილი განიცდიდა დ. რიკარდოს გავლენას და წერდა – კაპიტალისტის მოგება წარმოდგება იქიდან, რომ შრომა უფრო მეტ ღირებულებას ქმნის, ვიდრე მუშის შენახვა ჯდება. მაგრამ ეს მაინც რჩება მხოლოდ მასწავლებლის მიმართ სიტყვიერ ხარკად. სინამდვილეში ჯ. ს. მილი მოგებას ხსნის კაპიტალისტის თავშეკავებით.²

¹ ა. სილაგაძე, ეკონომიკური დოქტრინები. თბ., 2010, გვ. 221.

² ა. ანიკინი, მეცნიერების სიჭაბუკე. თბ., 1989, გვ. 282.

რენტას ჯ. ს. მილი განსაზღვავდა ნიადაგის კლებადი ნაყოფიერების კანონით. აქედან გამომდინარე იგი არ ცნობდა მიწის დიფერენციულ რენტა II-ს. აქაც დ. რიკარდოს და თ. მალთუსის გავლენა იგრძნობა.

ჯ. ს. მილის აზრით, ხელფასის ნაწილი პრაქტიკულად სტაბილურია, რადგან განისაზღვრება მუშათა ხელფასის ფონდით, რაც განისაზღვრება მუშათა რაოდენობის გამრავლებით ხელფასზე. მისი თქმით, იგი მუდმივი სიდიდეა, ამიტომ ხელფასის ცვალებადობა ნიშნავს მუშათა ერთი ჯგუფის მოგებას მეორის ხარჯზე. ჯ. ს. მილი ერთდროულად იძლეოდა მუშათა ფონდის თეორიის ფორმულირებას, ამასთან, მსჯელობდა კაპიტალიზმის დროს მუშათა ცხოვრების დონის მნიშვნელოვანი ამადლების შესაძლებლობაზე.

ჯ. ს. მილი განიცდიდა თ. მალთუსის, ჟ. ბ. სეისა და ნ. სენიორის ძლიერ გავლენას. კაპიტალიზმის წინააღმდეგობების დაძლევის მიზნით, მილი ფრთხილად აღნიშნავდა, რომ მაღალგანვითარებულმა საზოგადოებამ მოსახლეობის ზრდა შობადობაზე კონტროლით უნდა შეზღუდოს, რათა ცხოვრების დონის ამადლება შესაძლებელი გახდეს. მან გაიზიარა მალთუსის მოსაზრებები, მაგრამ მის ზნეობრივ მოთხოვნებზე უარს ამბობდა. იგი აღფრთოვანებას არ გამოხატავდა ცხოვრებისეული იდეალების გამო, რომლის მიხედვითაც ნორმალურია, როდესაც ადამიანი თავისი არსებობის შენარჩუნებისათვის იბრძვის. მისი აზრით, ადამიანის ბუნებისათვის უფრო მისაღებია, როდესაც არაეინაა მდიდარი და უფრო მეტი სიმდიდრისაკენ არაეინ არ მიისწრაფვის და არაეის ეშინია, რომ ხელსა ჰკრავს სხვა ვინმე. მას სურდა კაპიტალის ზღვარდადებული დაგროვება, თუმცა კომპრომისების წინააღმდეგი არ

იყო. ჯ. ს. მილი მხარს უჭერდა სოციალური რეფორმებს.¹ მან განვითარებული ფორმა მისცა “კომპრომისულ პოლიტიკურ ეკონომიას”, რომელიც კაპიტალის ინტერესების მუშათა კლასის მოთხოვნებთან შეხამებას ცდილობდა.²

ი. შუმპეტერი აღტაცებული იყო ჯ. ს. მილის თხზულებით, რომელშიც გამოსატულია მუშათა კლასისადმი გარკვეული სიმპათია, გააკიცხულია ფულის კულტი.⁴

მართალია, ჯ. ს. მილის მოძღვრებაში იგრძნობა მუშათა კლასისადმი გარკვეული სიმპათია, მაგრამ იმავე დროს იგი ცდილობდა მუშათა კლასის მოთხოვნების შეხამებას კაპიტალის ინტერესებთან.⁵

მთლიანობაში ჯ. ს. მილისათვის დამახასიათებელი იყო დაპირისპირებულთა შერიგებისაკენ მიდრეკილება. კომპრომისები. ის არ გამორიცხავდა ეკონომიკური ლიბერალიზმისა და პროტექციონიზმის სიმბიოზს.

თავისუფალი კონკურენცია კლასიკური სკოლისათვის წარმოადგენდა უმაღლეს ბუნებრივ კანონს, რომელიც უზრუნველყოფს მომხმარებელს სიიაფით. იგი მწარმოებლებს შორის შეჯიბრებით ასტიმულირებს პროგრესს. მაგრამ “Laisser faire” საერთოდ არ წარმოადგენს კლასიკური სკოლისათვის დოგმას, ანდა მეცნიერულ წესს, რომელიც ინახება კეთილგონიერი ადამიანისათვის, რათა მან ხელი ჩასჭიდოს მას, სანამ საწინააღმდეგო არ იქნება დამტკიცებული.⁶

¹ ა. სილაგაძე. ეკონომიკური დოქტრინები. თბ., 2010, გვ. 222.

² ა. ანიკინი. მეცნიერების სიჭაბუკე. გვ. 279.

³ იქვე.

⁴ ჯ. ხარტონაშვილი. ეკონომიკურ მოძღვრებათა რეტროსპექტივა და თანამედროვე პრობლემები. ნაწილი I, თბ., 1997, გვ. 130-131.

⁵ Ш. Жидь и Ш. Ристь, История экономических учений. М., 1918. с. 210.

ჯ. ს. მილი თავის წიგნში - “თავისუფლების შესახებ,” ასევე ეკონომიკურ თავისუფლებას არ გამოყოფდა პოლიტიკურისგან, თუმცა, ნაკლებ ლირიკულ ტერმინებს იყენებდა მის მიმართ. ის აღნიშნავდა, რომ “ბოროტებაა ყველაფერი რაც ზღუდავს კონკურენციას და სიკეთეა, საბოლოო ანგარიშით, რაც აფართოებს მას”.

ცნობილია, რომ პროტექციონისტები აღიარებენ სრულიად საწინააღმდეგო თეორიას, რომლის მიხედვითაც საერთაშორისო ვაჭრობაში ღარიბი ქვეყანა ყოველთვის სულელის როლს თამაშობს.

მიუხედავად, შეხედულებათა სხვადასხვაობისა, ჯ. ს. მილი მეტ სიმპათიას გამოხატავდა პროტექციონიზმის მიმართ, ვიდრე ლიბერალური სკოლის დანარჩენი ეკონომისტები. რატომ? ეს თეორია მათ აძლევს ჩინებულ არგუმენტს, რადგან მიწოდება და მოთხოვნა განსაზღვრავს საერთაშორისო ვაჭრობის სარგებლიანობას, ამიტომ, სრულიად დასაშვებია, რომ მოცემულმა ქვეყანამ მოქნილი პოლიტიკის დახმარებით შეიძლება ამით ისარგებლოს თავისი ინტერესებისათვის, დააფუძნოს მრეწველობის ისეთი დარგები, რომლის პროდუქციაზეც გაჩნდება ყველაზე ფართო მოთხოვნა, და ეს მოთხოვნა ფრიად მიდრეკილი იქნება გაფართოებისაკენ, ფასების შემცირების მეშვეობით. აი, რატომ იყო ჯ. ს. მილი თავის “პრინციპებში” მკაცრად თანმიმდევრული და უშვებდა მფარველობითი ბაჟების კანონიერებას, თუმცა, დროებითი ღონისძიებების სახით ახალი წარმოების დანერგვის ცდისათვის.

ჯ.ს. მილმა თავისი თეორიით შეძლო გზა გაეკვლია ეროვნულობისათვის. მაგრამ, საბოლოო ანგარიშით ის დარჩა თავისუფალი ვაჭრობის ერთგული და მრეწველობის ახა-

ლი დარგების აღმოცენების შემდეგ ეწინააღმდეგებოდა მფარველობით ბაჟებს.

ჯ. ს. მილის აზრით, ეკონომიკური დასკვნები სწორი და მისაღებია მხოლოდ გარკვეული პირობებში და, ამიტომ, ისინი არ შეიძლება იყოს უნივერსალური ხასიათის.¹

ეს პრობლემა მთელი სიგრძე-სიგანით წარმოჩინდება თანამედროვე ვითარებაში. დღეს პრინციპულ როლს ასრულებს ეკონომიკური ლიბერალიზმის და პროტექციონიზმის შეთანაწყობის პრობლემის გონივრული გადაწყვეტა.

ეკონომიკური განვითარების ეროვნული მოდელის აგება და რეალიზაცია წარმოდგენელია პროტექციონისტული პოლიტიკის გატარების გარეშე. აქ იგულისხმება, სამამულო წარმოების დაცვის მიზნით, იმპორტზე საბაჟო ტარიფების გადიდება და სამამულო წარმოების სახელწიფოებრივი სუბსიდირება. მხოლოდ ამ პოლიტიკით არის შესაძლებელი ეროვნული ცხოვრების წესის შენარჩუნება და მსოფლიო პოლიტიკის გათვალისწინებით, ეკონომიკის გონივრული მოდერნიზაცია.²

ამ მიმართებით გარკვეული ღონისძიებები ტარდება საქართველოში. 2009 წელს გადაისინჯა საიმპორტო ტარიფები. მანამდე იმპორტზე საბაჟო ტარიფები სამი რეჟიმით იყო წარმოდგენილი: დაუბეგრავი (0), 5%-იანი და 12%-იანი დაბეგვრა. გაუქმებულ იქნა 5%-იანი დაბეგვრა, დატოვებულ იქნა დაუბეგრავი და 12%-იანი დაბეგვრა. საქონელთა ერთი ნაწილი, რომელიც 5%-ით იბეგრებოდა, გათავისუფლდა დაბეგვრისაგან, უპირატესად კვების პროდუქტები. ეს კარგია, რადგან რომელი საქონლის წარმოებაც საჭირო ოდენობით არ შეუძლია ქვეყანას, გათავისუფლდა გადასახადისგან, რათა დეფი-

¹ მ. ჭუმბურიძე. ეკონომიკური მოძღვრებათა ისტორია. გვ. 49.

² ჯ. კახნიაშვილი, მაკროეკონომიკა, თეორია და პოლიტიკა. ნაწილი II, თბ., 1997, გვ. 45.

ციტი არ შეიქმნას, ხოლო ისეთი საქონელი და მომსახურება, რომლის შექმნის პერსპექტივა გააჩნია სამამულო წარმოებას, 12%-ით იბეგრება, რათა შეფერხდეს მათი შემოტანა და ხელი შეეწყოს სამამულო წარმოების განვითარებას.

პროტექციონისტული ჩარევა იყო ასევე ბანკებისა და სამშენებლო კომპანიების სუბსიდირება.¹ დღეს არა მარტო ჩვენ, მსოფლიოს წამყვანი სახელმწიფოებიც კი იძულებული არიან ჩაერიონ ეკონომიკაში და პროტექციონიზმიც კი გაატარონ.

მსოფლიოს ქვეყნებში მიმდინარე გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის პირობებში ზოგიერთი ევროპული ქვეყანა თავს იკავებდა სახელმწიფოს მხრიდან ეკონომიკაში ჩარევაზე, თუმცა, მათ მაინც მოუწიათ იძულებითი ნაბიჯის გადადგმა. ჯონ მიქლზუეთი აღნიშნავს, რომ “კრიზისის პირობებში კონგრესიდან იქნება პროტექციონისტული მოთხოვნები აშშ-შიც”.² აკი, აშშ-ის კონგრესმა ამ მიზნით გამოყო 787 მლრდ დოლარი, იაპონიამ – 270 მლრდ დოლარი, გერმანიამ – 150 მლრდ.

რობინ ბიუ მიუთითებს, რომ “უმუშევრობის ზრდა მთავრობებს მოტივაციას აძლევს, საკუთარი სკამის შენარჩუნების მიზნით, პოპულისტურ პროტექციონიზმს მიმართონ”.³

ორთოლოქსალური ლიბერალები ეყრდნობიან კონკურენტუნარიანი ქვეყნების პრაქტიკას, ასევე გამოჩენილი ადამიანების აზრებს (ზოგჯერ მოძველებულს) და მოითხოვენ სრულ ლიბერალიზმს.

¹ ჯ. ხარიტონაშვილი. პალეოლიბერალიზმი თუ ნეოლიბერალიზმი? – პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის შრომები, თბ., 2010, გვ. 263.

² ჯ. მიქლზუეთი, ამერიკის ახალი იმედი, მსოფლიო ეკონომიკა, თბ., 2009, გვ. 9.

³ გ. იპი. აირჩიე სცენარი. სოფლიო ეკონომიკა, თბ., 2009, გვ. 55.

ბოლო ხანებში ჩვენში მუსირებს აზრი იმის შესახებ, რომ ვინაიდან საქართველო მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრია, მას არ შეუძლია პროტექციონისტული პოლიტიკის გატარება. ზემოთ დასახელებულ ქვეყნებზე აღინიშნული ორგანიზაციის წევრები არიან, მაგრამ როცა დასჭირდათ, გაატარეს ეს პოლიტიკა.

საქართველო ვერ განვითარდება მსოფლიო ცივილიზაციის მოძრაობის გამოცდილების გარეშე. ჩვენ უნდა გავიზიაროთ და გამოვიყენოთ მოწინავე ეკონომიკური აზრი და გავატაროთ მობილური პოლიტიკა. დღევანდელ სიტუაციაში წინსვლა შესაძლებელია მხოლოდ ყველა ყოფილი და ახლა არსებული ეკონომიკური ურთიერთობების სინთეზისა და განვითარების გზით. კარგა ხანია ვიცავ კონცეფციას, რომლის მიხედვითაც, საწყის პერიოდში საჭიროა უპირატესად გამოყენებულ იქნეს პროტექციონისტული პრინციპი (“აღმზრდევლობითი პროტექციონიზმი”), ხოლო შემდეგ, როცა შესაძლებელი გახდება, პრიორიტეტი მიენიჭოს და ფართო გზა გაეხსნას თავისუფალ მეწარმეობას და თავისუფალ ვაჭრობას (ფრიტრედერობას).

ამ მხრივ სათანადო გამოცდილება არსებობს ეკონომიკის ისტორიაში. XIX საუკუნეში, როდესაც დასავლეთ ევროპის წამყვან ქვეყნებში ეკონომიკური ლიბერალიზმი ბატონობდა, განვითარების გზაზე დამდგარ გერმანიაში მეცნიერებმა (ფ. ლისტი, ისტორიული სკოლის თეორიტიკოსები) და პოლიტიკოსებმა (ო. ფ. ბისმარკი) არ გაიზიარეს ლიბერალიზმი და გერმანიის აღმავლობას პროტექციონისტული პოლიტიკის გატარებით მიაღწიეს. შემდეგ კი, XX საუკუნის მეორე ნახევარში, ფართო გზა გაუხსნეს ნეოლიბერალიზმს. XX საუკუნის 70-იან წლებში კვლავ იყენებდნენ რეგულირებადი ეკონომიკის ნეიკეინზურ მოდელს. ხოლო 80-იანი წლების

დასაწყისიდან ჩამოყალიბდა ნეოლიბერალიზმი. ახლა კი კვლავ რეგულაციაა დღის წესრიგში.

როგორც ვხედავთ, ყველა სიტუაციაში საჭიროა ელასტიკური, მობილური პოლიტიკის გატარება. ამასთან, ობიექტური აუცილებლობა მოითხოვს... საბაზრო და სახელმწიფოებრივი მექანიზმების “ინტეგრაციას”. ბაზრის თვითრეგულირებად მექანიზმებთან ერთად საჭიროა სახელმწიფოებრივი კანონმდებლობით ბაზრის სფეროს ზოგიერთი მხარის მკაცრი რეგლამენტაცია.¹

John Stuart Mill's Compromises and Modern Society

J. Kharitonashvili

Until recently, we did not pay great attention to the ideas of a famous English economist John Stuart Mill (1806-1873). But the name of J. S. Mill is emphasized in the history of economic thought. Modern American economists K.R. McConnell and S.L. Brue name J. S. Mill among the five greatest economists of the world. They are: A. Smith, D. Ricardo, J. S. Mill, K. Marx, J.M. Keynes.

In the works of J. Mill classical doctrines are crystallized by clear formulations so that they are presented in a complete way. The main positive point of his book Principles of Political Economy is that it considers economic theory as a whole. J. S. Mill was characterized by a tendency of reconciliation between contraries. He did not exclude the symbiosis of economic liberalism and protectionism.

¹ რ. გოგობია, საბაზრო სისტემის ეფექტიანობისა და პერსპექტივების საკითხისათვის. ჟურნ. “ეკონომიკა და ბიზნესი”. 2010, №2, გვ. 37-39.

**კიდევ ერთხელ დემოგრაფიისა და
დემოგრაფიული სტატისტიკის შესახებ**

მერაბ ხმალაძე

*თსუ ასოცირებული პროფესორი, ეკონომიკურ
მეცნიერებათა დოქტორი*

დემოგრაფია შეისწავლის მოსახლეობაში მიმდინარე დემოგრაფიულ პროცესებს (შობადობა, მოკვდაობა, ქორწინება, განქორწინება, მიგრაცია), მათზე მოქმედ ფაქტორებს და დემოგრაფიული პროცესების შედეგებს.

დემოგრაფიული სტატისტიკა შეისწავლის დემოგრაფიულ პროცესებში მიმდინარე რაოდენობრივ კანონზომიერებებს.

დემოგრაფიისა და დემოგრაფიული სტატისტიკის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხის გარკვევა ნიშნავს იმის დადგენას, არის თუ არა დემოგრაფია დამოუკიდებელი მეცნიერება, თუ იგი დემოგრაფიული სტატისტიკის სინონიმია. საუკუნეების განმავლობაში არ არსებობდა თვით ტერმინი „დემოგრაფია“, იყო მხოლოდ „სტატისტიკა“, რომლის შემადგენლობაშიც ვითარდებოდა აღნიშნული დარგი და წარმოადგენდა სტატისტიკის შემადგენელ ნაწილს. დემოგრაფიაზე, როგორც სტატისტიკის დარგზე, შეხედულებას ვხვდებით ცნობილი უკრაინელი სტატისტიკოსის და დემოგრაფის მ.ვ. პტუხას შრომებში¹.

¹ М.В. Птуха. Очерки по статистике населения. М., «Госстатиздат», 1960, с. 52.

ვიდრე განვიხილავდეთ დემოგრაფიის რაობის საკითხს, საჭიროდ ვთვლით, განვიხილოთ საკითხი დემოგრაფიული სტატისტიკის და მოსახლეობის სტატისტიკის არსის შესახებ. დღემდე ყველა ავტორი, თვით ამ სტრიქონების ავტორიც¹ დემოგრაფიულ სტატისტიკას და მოსახლეობის სტატისტიკას თვლიდა ერთ და იმავედ. ასეთ შეხედულებას იზიარებდა საჭევენოდ აღიარებული აკად. პ. გუგუშვილიც². თუ გამოვალთ დემოგრაფიის საგნის განმარტებიდან, ისინი სხვადასხვა ცნებებია. დემოგრაფიული სტატისტიკა დაკავშირებულია დემოგრაფიულ პროცესებთან და წარმოადგენს მოსახლეობის სტატისტიკის შემადგენელ ნაწილს. მოსახლეობის სტატისტიკა, დემოგრაფიული სტატისტიკის გარდა, მოიცავს მოსახლეობის, როგორც სტატისტიკური ერთობლიობის ისეთ მახასიათებლებს, როგორიცაა: სოციალური და ეკონომიკური სტატუსი, ეროვნება, რელიგიური კუთვნილება და სხვა. ამიტომ არცერთი ავტორი, რომელიც თვლის მოსახლეობის სტატისტიკას დემოგრაფიის შემადგენელ ნაწილად, არ ითვალისწინებს, რომ დემოგრაფიული სტატისტიკის გარდა – ჩვენს მიერ ზემოთ ჩამოთვლილი მოსახლეობის სტატისტიკის საკითხები, წარმოადგენს არა დემოგრაფიის, არამედ სოციალურ-ეკონომიკური სტატისტიკის საგანს.

შესაბამისად, ჩვენ ერთმანეთისგან ვმიჯნავთ დემოგრაფიულ და მოსახლეობის სტატისტიკას. დემოგრაფიის საგნის ჩვენი განმარტება საკმაოდ ახლოს დგას ცნობილი ქართველი სტატისტიკოსის და დემოგრაფის გ. გამყრელიძის მიერ დემოგრაფიული სტატისტიკის საგნის განმარტებასთან. მისი

¹ მ.ხმალაძე, მოსახლეობის სტატისტიკა დემოგრაფიის საფუძვლებით. ლექციების კურსი, ნაკვეთი I. თბ., თსუ გამომცემლობა, 1986.

² პ.გუგუშვილი. საქართველოს სსრ მოსახლეობის აღწარმოების საკითხები. თბ., „მეცნიერება“, 1973, გვ.10.

აზრით, „მოსახლეობის სტატისტიკის (მოსახლეობის სტატისტიკას გ.გამყრელიძე აიგივებდა დემოგრაფიულ სტატისტიკასთან – მ.ხ.), როგორც მეცნიერების, შესწავლის საგანია საზოგადოების განვითარების კონკრეტულ-ისტორიულ პირობებში აღებული მოსახლეობა, როგორც სოციალური მასა და მასში მიმდინარე დემოგრაფიული პროცესები, განხილული ისეთ ნიშანთა მიხედვით, რომლებიც სტატისტიკურ შესწავლას ექვემდებარებიან. დემოგრაფიულ პროცესებში გ.გამყრელიძე განიხილავს შობადობას, მოკვდაობას, ქორწინებას, განქორწინებას და მიგრაციას¹.

თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ მოსახლეობა არის დემოგრაფიული სტატისტიკის შესწავლის ობიექტი და არა საგანი, გ. გამყრელიძის მოსაზრება იყო პროგრესული იმ დროისათვის და აქტუალურია დღესაც.

დემოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერების შესახებ აზრი არსებობდა უკვე XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ფრანგ და იტალიელ მეცნიერებში. მ.ვ. პტუხას ცნობით² ესენია: ა. გიიარი, გ. რუმელინი, ე. ენგელი, მ. ბლოკი, ლ. ბერტილიონი და ჟ. ბერტილიონი (მამა და შვილი), რ. ბენინი და სხვები.

დემოგრაფია დამოუკიდებელ მეცნიერებად აღიარებულ იქნა XX საუკუნის მეორე ნახევარში. ძირითადი დისკუსია მიმდინარეობდა ორი მიმართულებით: 1. რატომ შეფერხდა დემოგრაფიის გამოყოფა სტატისტიკიდან და 2. რა არის დემოგრაფიის დამოუკიდებელ მეცნიერებად აღიარების ძირითადი არგუმენტი.

განვიხილოთ ორივე მიმართულება.

¹ გ. გამყრელიძე. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 34.

² მ.ვ. პტუხა. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 55.

ცნობილი რუსი სტატისტიკოსი და დემოგრაფი ა. ბოიარსკი წერდა, რომ სტატისტიკის დიდმა როლმა განაპირობა დემოგრაფიისა და ხალხთმოსახლეობის სტატისტიკის ერთმანეთში არასწორად აღრევა. ხალხთმოსახლეობის სტატისტიკა წარმოადგენს დემოგრაფიის ერთ-ერთ ნაწილს¹.

შეგჩერდეთ თავად ტერმინზე – ხალხთმოსახლეობა, რამდენადაც ის ქართულ სამეცნიერო პროდუქციაშიც გვხვდება. ბოიარსკის აზრით, ტერმინ მოსახლეობისაგან ის იმით განსხვავდება, რომ ლაპარაკია ხალხისგან შემდგარ მოსახლეობაზე. თუმცა შეიძლება დემოგრაფიაში მსჯელობა იყოს ხალხის გარდა სხვაზე, მაგალითად, მწერების ან მცენარეების დასახლებაზე. რუსულ დემოგრაფიულ ლიტერატურაში ტერმინი ხალხთმოსახლეობა საყოველთაოდაა გაგრცელებული. ტერმინი მოსახლეობა, ქართულ ენაში დაკავშირებულია მოსახლესთან, სახლთან, ხოლო სახლს აშენებს მხოლოდ ადამიანი. შესაბამისად, ტერმინი „ხალხთმოსახლეობა“ ქართული სამეცნიერო ლექსიკონიდან უნდა ამოვიღოთ. აღნიშნულ აზრს იზიარებს ცნობილი ქართველი მეცნიერი ლეო ჩიქავა². ტერმინი ხალხთმოსახლეობა უარყვეს თვით რუსმა სტატისტიკოსებმაც³.

რაც შეეხება სტატისტიკის „დიდ როლს“, ის ისტორიულად ასრულებდა, ასრულებს და შეასრულებს „ასეთ დიდ როლს.“ სტატისტიკის და სტატისტიკური მეთოდების გარეშე დემოგრაფია ვერ იარსებებდა, რამდენადაც დემოგრაფიული პროცესების შესახებ ინფორმაციის აბსოლუტურ უმრავლეს

¹Теоретические проблемы демографии. М., «Статистика», 1970, с. 33.

² ლეო ჩიქავა. დემოგრაფიული კატეგორიები და კანონები. თბ., 2002, გვ.14.

³ Статистика населения с основами демографии. М., 1990, с.4.

სობას იძლევა სტატისტიკა, ხოლო სტატისტიკური მეთოდი წარმოადგენს დემოგრაფიული ანალიზის ძირითად მეთოდს. არ შეიძლება იყოს პროფესიონალი დემოგრაფი სტატისტიკის თეორიის და დემოგრაფიული სტატისტიკის ცოდნის გარეშე, რა დონის პროფესიონალიც არ უნდა იყოს ნებისმიერ მოსახლვრე დარგში.

რაც შეეხება დემოგრაფიულ სტატისტიკას, როგორც დემოგრაფიის შემადგენელ ნაწილს, თუ დემოგრაფიული სტატისტიკა დემოგრაფიის ნაწილია, მაშინ როგორაა დღემდე ის როგორც მეცნიერულად, ასევე პრაქტიკულად იმავდროულად სტატისტიკის დარგი¹? მსოფლიოს ყველა ქვეყანაში ინფორმაციას დემოგრაფიულ პროცესებზე ხომ სტატისტიკური სამსახურები მოიპოვებს? უფრო მეტი, დასაქმების სტანდარტულ კლასიფიკაციაში, რომელიც წარმოადგენს შრომის საერთაშორისო სტატისტიკის სტანდარტს, დემოგრაფის პროფესია მიეკუთვნება სტატისტიკის პროფესიების ჯგუფს². ამიტომ ადრეც მიღებული იყო და დღესაც ვსარგებლობთ ზოგიერთი პროფესიონალის ტიტულად: სტატისტიკოსი, დემოგრაფი.

და კიდევ ერთი: დემოგრაფიულ ლიტერატურაში გავრცელებულია შეხედულება, რომ დემოგრაფია წარმოადგენს დემოგრაფიული სტატისტიკის საფუძველს³, რასაც კატეგორიულად არ ვეთანხმებით და ვთვლით, რომ პირიქითაა – დემოგრაფიული სტატისტიკა წარმოადგენს დემოგრაფიის საფუძველს.

დემოგრაფიის დამოუკიდებელ მეცნიერებად აღიარებაში გარკვეული წვლილი შეიტანეს საბჭოთა მეცნიერებმა. ჯერ

¹ იხ.: დემოგრაფიის მოკლე ენციკლოპედიური ლექსიკონი. შემდგენელი გ.წულაძე, თბ., 2005, გვ. 80.

² დასაქმების სტანდარტული კლასიფიკაცია. თბ., 2006, გვ. 67.

³ Статистика населения с основами демографии. Под. Ред. Проф. Г.С. Кильдишева. М., «Финансы и статистика», 1990.

კიდევ 1919 წელს ქ.კიევიში შეიქმნა მსოფლიოში პირველი დემოგრაფიული ინსტიტუტი, რომელსაც 1938 წლამდე სელმძღვანელობად აკად. მ.ვ. პტუხა. ასეთივე ინსტიტუტი მოგვიანებით შეიქმნა ქ. ლენინგრადში. ორივე ინსტიტუტი 1940-იან წლებში დაიხურა, რითაც დემოგრაფიული კვლევები საბჭოთა კავშირში რამდენიმე ათეული წლით შეფერხდა. დემოგრაფიული კვლევების შეფერხებას ხელი უშუალოდ სრული დემოგრაფიული ინფორმაციის არარსებობამაც, რამდენადაც დემოგრაფიული ინფორმაციის მნიშვნელოვანი წყარო, მოსახლეობის აღწერა, საბჭოთა კავშირში 1939 წლის შემდეგ ჩატარდა მხოლოდ 1959 წელს.

ჟურნალ „ვესტნიკ სტატისტიკის“ („სტატისტიკის მოამბე“) ფურცლებზე 1968-1970 წლებში გაიშალა მწვავე დისკუსია დემოგრაფიისა და დემოგრაფიული (მაშინ უწოდებდნენ მოსახლეობის სტატისტიკას) სტატისტიკის ურთიერთობის საკითხზე. დისკუსიაში მონაწილე 20 ცნობილი საბჭოთა და საზღვარგარეთელი სტატისტიკოს-დემოგრაფებიდან 19-მა დემოგრაფია ჩათვალა დამოუკიდებელ მეცნიერებად, რომელიც სარგებლობს დემოგრაფიული სტატისტიკით, ხოლო ერთმა (პ.გ. პოლიაჩიხი) გააიგივა დემოგრაფიულ სტატისტიკასთან. საინტერესო იყო ამ უკანასკნელის არგუმენტი. 1950-იან წლებში მოსკოვში გამოიცა სახელმძღვანელო – „დემოგრაფიული სტატისტიკა“ პროფ. ა. ბოიარსკის და პ. შუშერინის ავტორობით. 1967 წელს ასევე მოსკოვში, პროფ. ბოიარსკის ხელმძღვანელობით ავტორთა კოლექტივმა გამოსცა სახელმძღვანელო „დემოგრაფიის კურსი.“ პოლიაჩიხმა გამოაქვეყნა ორივე სახელმძღვანელოს არქიტექტონიკა, თავებისა და პარაგრაფების ჩამონათვალით, რომლებიც პრაქტიკულად ემთხვევოდა ერთმანეთს.

XX საუკუნის 60-იანი წლების დასასრული და 70-იანი წლების დასაწყისი ხასიათდება ერთი მნიშვნელოვანი გარემოებით. დემოგრაფიამ, როგორც სასწავლო დისციპლინამ, შეაღწა უნივერსიტეტის კარები. აი რას წერს ამის შესახებ მსოფლიოში ცნობილი ფრანგი დემოგრაფი ალფრედ სოვი: „ცოდნის ეს დარგი ისე დიდხანს ვითარდებოდა მარტოხელა მკვლევარების მიერ, რომ მისთვის შეიძლებოდა გვეწოდებინა – „მივიწყებული მეცნიერება მასწავლებლებისა და მოსწავლეების გარეშე.“ მან მხოლოდ უკანასკნელ წლებში მორიდებულად შეაღწა უნივერსიტეტების კარი, მაგრამ ბევრ ქვეყნებში ის ძველებურად რჩება კარს მიღმა“¹.

დემოგრაფია, როგორც სასწავლო დისციპლინა, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში შემოდებულ იქნა 1970-იანი წლების დასაწყისში². კერძოდ, 1970 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკის ფაკულტეტის სტატისტიკისა და ზოგიერთი სხვა სპეციალობის მეორე კურსზე წაკითხულ იქნა დემოგრაფიის კურსი. პირველი ლექტორი იყო ცნობილი ქართველი დემოგრაფი, ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. ანზორ თოთაძე, ხოლო მისი ერთ-ერთი მსმენელი, ამ სტრიქონების ავტორი, სტატისტიკის სპეციალობის მეორე კურსის სტუდენტი. ამის შემდეგ უნივერსიტეტში დემოგრაფიის კურსს კითხულობდა ლექტორთა მრავალი თაობა, მათ შორის ამ სტრიქონების ავტორი, 1978-1989 წლებში.

მაგრამ, სამწუხაროდ, დემოგრაფია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დღეისთვის საერთოდ აღარ იკითხება.

¹ А. Сови. Общая теория населения. Том первый. Экономика и население. Перевод с французского. М., 1977, с. 27.

² 1950-იან წლებში და მანამდე, უნივერსიტეტში ისწავლებოდა დემოგრაფიული (მოსახლეობის) სტატისტიკა. ლექციებს კითხულობდა ფილიპე გოგინიაშვილი, შემდეგ კი გიორგი გამყრელიძე. აღნიშნული ცნობა მოგვაწოდა პროფესორმა ამირან ჯიბუტმა.

უფრო მეტი, დემოგრაფია არა თუ სავალდებულო საგანთა, არამედ არჩევითთა შორისაც არ არის.

2000 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში შეიქმნა დემოგრაფიის კათედრა. კათედრა ფუნქციონირებდა ისტორიის ფაკულტეტზე და ემსახურებოდა ისტორიისა და უნივერსიტეტის სხვა ჰუმანიტარული პროფილის ფაკულტეტებს. დემოგრაფიის კათედრა საქართველოსა და მთელს ამიერკავკასიაში პირველი იყო, რაც დადებითი მოვლენაა საქართველოს დემოგრაფიის ისტორიაში. სამწუხაროდ, 2006 წელს ის გაუქმდა.

მაგრამ, დავუბრუნდეთ ძირითად საკითხს. რა არის ძირითადი არგუმენტი დემოგრაფიის დამოუკიდებელ მეცნიერებად ცნობისათვის. ეს ძირითადი არგუმენტი შემდეგია: სტატისტიკა დემოგრაფიული პროცესებისადმი მიმართებით პასუხს გვაძლევს კითხვაზე, თუ როგორია დემოგრაფიული პროცესების დონე, დინამიკა, სტრუქტურა, ე.ი. სტატისტიკით კეთდება დემოგრაფიული პროცესების რაოდენობრივი ანალიზი, მაგრამ ვერ პასუხობს კითხვაზე თუ რატომ იცვლება დემოგრაფიული ტენდენციები, რა ფაქტორები მოქმედებს დემოგრაფიული პროცესების დონესა და დინამიკაზე.

დემოგრაფიულ პროცესებზე მოქმედებს სოციალურ-ეკონომიკური, ეროვნული, რელიგიური და სხვა ფაქტორები. მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს დემოგრაფიული განწყობა, ე.ი. ადამიანების დამოკიდებულება დემოგრაფიული პროცესების მიმართ. აღნიშნული საკითხები შეისწავლება სოციოლოგიური მეთოდით, ანკეტური გამოკითხვით. სოციოლოგიური მეთოდი ეყრდნობა შერჩევით დაკვირვებას, რომელიც შეისწავლება სტატისტიკის თეორიაში.

მაგრამ, სოციოლოგიური გამოკვლევები ტარდება ცალკეული მეცნიერების, კათედრების, ინსტიტუტების თუ არასამთავრობო ორგანიზაციების მიერ ინდივიდუალურად, უსისტემოდ, საჭიროების შემთხვევაში, საერთო სახელმწიფო-ბრივი მიდგომის გარეშე, რაც მას საიმედოობის და მომცველობის თვალსაზრისით, არსებითად განასხვავებს სახელმწიფო სტატისტიკის მიერ დემოგრაფიული პროცესების შესახებ ქვეყნის მასშტაბით მოპოვებული ინფორმაციისგან. საუკეთესო გამოსავალი ამ შემთხვევაში იქნებოდა ის, რომ სახელმწიფო სტატისტიკას თავისთავზე აეღო ქვეყნის მასშტაბით დემოგრაფიული პროცესების სოციოლოგიური შესწავლა, ერთიანი პროგრამით, მეთოდოლოგიით, გარკვეული პერიოდულობით. მაგალითად, 5 წელიწადში ერთხელ, რომელიც მოგვცემდა რეპრეზენტატულ, დროში შესადარ სტატისტიკურ-სოციოლოგიური გამოკვლევის საიმედო მასალას ქვეყნის მასშტაბით.

სოციოლოგიური გამოკვლევების ჩატარება გარკვეულ ფინანსებთანაა დაკავშირებული, რაც ქვეყნის მასშტაბით მის პერიოდულად ჩატარებაზე უარის თქმის მიზეზი შეიძლება გახდეს. მაგრამ არსებობს საკმაოდ კარგი გამოსავალი – სახელმწიფო სოციოლოგიური გამოკვლევა ჩატარდეს ქვეყანაში არსებულ და მოქმედ შინამეურნეობების კვლევის ქსელზე დაყრდნობით. თუ ასეთი რამ არსებობს სხვა ქვეყნებში, შეიძლება მათი გამოცდილების გაზიარება და თუ არ არსებობს, მაშინ კეთილი ნების პირობებში საქართველოს მსოფლიო სტატისტიკურ-დემოგრაფიულ პრაქტიკაში შესაძლებლობა ეძლევა პირველმა განხორციელოს ეს პროექტი. რა თქმა უნდა, ასეთი პროექტის განხორციელების პირობებში, კერძო პროექტების არსებობა აქტუალურობას არ კარგავს. მისი მი-

ზანი გახდება პრობლემის ცალკეული ასპექტების სიღრმისეული შესწავლა, რაც გაამდიდრებს სახელმწიფო სტატისტიკურ-სოციოლოგიური კვლევით მიღებულ შედეგებს.

დემოგრაფიულ პროცესებზე მოქმედი ფაქტორების და დემოგრაფიული განწყობის სოციოლოგიური შესწავლა მსოფლიოში დაახლოებით 5 ათეულ წელს ითვლის. ეს, ასე ვთქვათ, ინფორმაციისათვის. ისე კი გვინდა შევეხოთ სოციოლოგიური კვლევით მიღებული მასალების დამუშავების საკითხს. საქმე ისაა, რომ აღნიშნული მასალების დამუშავება ხდება სტატისტიკური მეთოდებით, კერძოდ კი დაჯგუფებით, ე.ი. მოპოვებული მასალების გაერთიანებით ერთგვაროვან ჯგუფებად მათთვის მახასიათებელი სტატისტიკური ნიშნების მიხედვით. გამოიყენება როგორც მარტივი, ასევე კომბინაციური დაჯგუფებები. ეს უკანასკნელი საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ კავშირი დემოგრაფიულ პროცესებზე მოქმედ ფაქტორებსა და შედეგებს შორის. ის, რომ დაჯგუფება სტატისტიკური კვლევის უმნიშვნელოვანესი მეთოდია, იმედია, არავისში ეჭვს არ იწვევს.

სოციოლოგიური კვლევის მასალების დაჯგუფებით ვიღებთ მოვლენების მახასიათებელ აბსოლუტურ სტატისტიკურ სიდიდეებს, რომლებიც საფუძვლად ედება შემდგომი სტატისტიკური მაჩვენებლების გამოანგარიშებას. ამ შემთხვევაში ყველაზე გავრცელებული სტატისტიკური მაჩვენებლებია: შეფარდებითი მაჩვენებლები, საშუალო სიდიდეები – ოჯახში ბავშვების საშუალო ფაქტობრივი, იდეალური, სასურველი და მოსალოდნელი რიცხვი, შობადობის საშუალო პროტოგენეტიკური და ინტერგენეტიკური ინტერვალები, ქორწინებაში შესვლის საშუალო ასაკი და ა.შ.

თუ შევაჯამებთ ნააზრევს, აღმოჩნდება შემდეგი: დემოგრაფიაში ძირითადი ინფორმაციული უზრუნველყოფა ხდება

სტატისტიკის საშუალებით, დემოგრაფიის ძირითადი მეთოდი არის სტატისტიკის მეთოდი, სოციოლოგიური გამოკვლევის მასალები მუშავდება სტატისტიკის მეთოდით, ხოლო მასზე დაყრდნობით ასევე გამოითვლება მოვლენების მახასიათებელი სტატისტიკურ მაჩვენებელთა სისტემა. ამ ჩამონათვალს დავუმატოთ ისიც, რომ დემოგრაფიის ძირითადი ენა არის სტატისტიკური.

რისი თქმა შეიძლება ამის შემდეგ? როგორც ჩანს, სიმართლესთან ძალიან ახლოს ვიყავი 1986 წელს, როდესაც ვწერდი: იმდენად დიდია დემოგრაფიაში მოსახლეობის სტატისტიკის (ვიგულისხმობ – დემოგრაფიული სტატისტიკის) როლი, რომ ზღვარი მათ შორის ზოგჯერ პირობით ხასიათს ატარებს¹.

ამასთან, უნდა გავითვალისწინოთ, რომ დემოგრაფიას დემოგრაფიულ სტატისტიკასთან აქვს საზიარო კვლევის საგანი, არ გააჩნია კვლევის საკუთარი მეთოდი – ასეთს წარმოადგენს სტატისტიკური და სოციოლოგიური მეთოდების კომპლექსი. დამოუკიდებელ მეცნიერებას უნდა ჰქონდეს კვლევის საკუთარი საგანი და მეთოდი.

და მაინც რის საფუძველზეა აღიარებული დემოგრაფია დამოუკიდებელ მეცნიერებად? – იმ საფუძველზე, რომ წარმოადგენს რა სტატისტიკის ყველაზე უძველეს დარგს, დემოგრაფიულმა სტატისტიკამ თავისი მრავალსაუკუნოვანი განვითარების მანძილზე დააგროვა კვლევის იმდენი თეორიულ-მეთოდოლოგიური გამოცდილება და ემპირიული მასალა, რომ აღიარებულია დამოუკიდებელ მეცნიერებად – დემოგრაფიად. თუმცა ავტორის ღრმა რწმენით, დემოგრაფია არის სტატისტიკური მეცნიერების შემადგენელი ნაწილი.

¹ მ.ხმალაძე, მოსახლეობის სტატისტიკა დემოგრაფიის საფუძველებით. ლექციების კურსი, ნაკვეთი I. თბ., თსუ გამომცემლობა, 1986, გვ. 38.

**Regarding Demography and Demographic
Statistics Once Again**

M. Khmaladze

At present demography is an independent science, and the demographic statistics is considered to be the branch of both demography and statistics at the same time. The demographic statistics and statistics in general play such a considerable role in demography that we recognize demography as an independent science in the composition of statistical science.

მაია მინდორაშვილი
ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის თსუ
ასოცირებული პროფესორი

უკვე 20 წელია, რაც გაეროს განვითარების პროგრამა (UNDP) ადამიანური განვითარების ანგარიშებს აქვეყნებს. 1990 წლიდან მოყოლებული, ამ ანგარიშებმა უდიდესი გავლენა მოახდინა საზოგადოების ცნობიერებაზე ადამიანის განვითარების შეფასების მიზნით თავმოყრილი მდიდარი ემპირიული მონაცემებითა და ინოვაციური მეთოდოლოგიური მიდგომებით. ყოველი ახალი გამოცემა ახალ საკითხებს სვამს დღის წესრიგში და მსოფლიოს მასშტაბით მოუწოდებს პოლიტიკოსებსა და ანალიტიკოსებს მათი გადაწყვეტისაკენ.

ადამიანური განვითარების ინდექსი (აგი) ადამიანის განვითარების კრებსითი მაჩვენებელია. ის ასახავს ამა თუ იმ ქვეყნის მიღწევებს ადამიანის განვითარების სამი საბაზისო მაჩვენებლის მიხედვით: 1. სიცოცხლის ხანგრძლივობა და ჯანმრთელობა, 2. ცოდნის მიღებისა და 3. ღირსეული ცხოვრების დონის მისაწვდომობა. აგი ამ მაჩვენებლების მიხედვით აგებული ინდექსების საშუალო გეომეტრიულს წარმოადგენს.

ადამიანური განვითარების კონცეფცია

ადამიანური განვითარების კონცეფცია პაკისტანელ ეკონომისტ დოქტორ მაჰბუბ ულ-ჰაკს (1934-1998) ეკუთვნის, რომელიც

თელიდა, რომ ადამიანური განვითარება ზოგადად განვითარების პარადიგმაა, ის გაცილებით უფრო მეტს ნიშნავს, ვიდრე ეროვნული შემოსავლის ზრდა ან კლება. აქ იგულისხმება ისეთი გარემოს შექმნა, რომელშიც ადამიანები სრულად შეძლებენ თავიანთი პოტენციალის გამოვლენას და იცხოვრებენ თავიანთი ინტერესებისა და მოთხოვნილებების შესაბამისად. ერის ჭეშმარიტ სიმდიდრეს სწორედ ადამიანები წარმოადგენენ და უნდა გაფართოვდეს მათი შესაძლებლობები, ადამიანებმა ღირსეული ცხოვრებით უნდა იცხოვრონ. მაჰბუბ ულ-ჰაკის აზრით, განვითარების ძირითადი არსი ადამიანისათვის არჩევანის გაფართოებაშია, ეს არჩევანი კი უსასრულოა და შეიძლება იცვლებოდეს დროთა განმავლობაში. ხშირად კი, ადამიანები მიღწევების დახასიათებისათვის უფრო დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ შემოსავლების ზრდის ამსახველ ციფრებს, რაშიც ვერც სწრაფად და ვერც დაუყოვნებლივ ვერ აისახება ზემოთ აღნიშნული. მის კონცეფციაში განვითარების მიზანია ისეთი გარემოს შექმნა, რომელშიც ადამიანები გაატარებენ ხანგრძლივ, ჯანმრთელ და შემოქმედებით სიცოცხლეს¹.

ადამიანური განვითარების კონცეფცია წარმოიშვა, ნაწილობრივ, 1980-იან წლებში გავრცელებული განვითარების კონცეფციის საწინააღმდეგოდ, რომელიც ადამიანის არჩევანის გაფართოების განმაპირობებელ ფაქტორად ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდას მიიჩნევდა. მაჰბუბ ულ-ჰაკმა შეიმუშავა ალტერნატიული განვითარების მოდელი, რომლის წინაპირობებია შემდეგი გარემოებები:

¹ Mahbub ul Haq. "Reflections on Human Development", Oxford Yniversity Press, 1995.

- სულ უფრო მეტი არგუმენტი ჩნდება იმის დასაბუთებისათვის, რომ საბაზრო სისტემა ვერ უზრუნველყოფს კეთილდღეობას ყველასათვის და სიღარიბის მოსპობას;

- სულ უფრო აშკარა ხდება სტრუქტურული გარდაქმნების პროგრამების ადამიანური დანახარჯები;

- სოციალური სიავეები (დამნაშავეობა, იმუნოდეფიციტური დაავადებები, გარემოს დაბინძურება) აღრინდელივით ვრცელდება ძლიერი და სტაბილური ეკონომიკური განვითარების პირობებშიც;

- დემოკრატიზაციის ტალღამ XX ს. 90-იანი წლების დასაწყისში წარმოშვა ადამიანზე ორიენტირებული მოდელების საჭიროება.

1990 წლისათვის ადამიანური პოტენციალის კონცეფცია გამოიყენეს გლობალური საკითხების სისტემატური შესწავლისათვის და ანგარიშების გამოქვეყნება დაიწყო გაეროს განვითარების პროგრამის ეგიდით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ნობელის პრემიის ლაურეატ, ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორ ამარტია სენის¹ წვლილი აღნიშნულ საქმეში, რომელიც გჰი-ის თანაავტორად ითვლება.

თემები, რომლებიც ყველაზე აქტუალურია აღნიშნულ ანგარიშებში მიმდინარე ეტაპზე, მოიცავს: სოციალურ პროგრესს, ეკონომიკას, ეფექტიანობას, სამართლიანობას, თანასწორობასა და თავისუფლებას, მდგრად განვითარებას, ადამიანის უსაფრთხოებას.

მეთოდოლოგია

აგი-ს აგების პირველი ეტაპია სუბინდექსების შემუშავება. მაჩვენებლების ინდექსებად გადაქცევისათვის საჭიროა მათი

¹ Anand, S. and Sen A. (1994) *Human Development: Methodology and Measurement*. World Bank, New York.

მინიმალური და მაქსიმალური ზღვრების დაწესება, ანუ მიზნობრივი ორიენტირების დადგენა. რადგან აგრეგირებისათვის საშუალო გეომეტრიული გამოიყენება, მაქსიმალური მნიშვნელობები გავლენას ვერ მოახდენს ნებისმიერი ორი ქვეყნის ან პერიოდის შედარებაზე; მაქსიმალური მნიშვნელობები ავტომატურად ენიჭება ქვეყნებს შორის დაკვირვების პერიოდში(1980-2010წწ.) არსებულ უმაღლეს ფაქტობრივ მაჩვენებლებს. შედარებებზე გავლენას ახდენს მხოლოდ მინიმალური მაჩვენებლები, ამ მიზნით გამოიყენება ის ინდიკატორები, რომლებიც მიხნეულია საარსებო მინიმუმად, ანუ “ბუნებრივ” ნულად. ამრიგად, პროგრესი გაიზომება იმ მინიმალურ მნიშვნელობებთან მიმართებით, რაც აუცილებელია ადამიანის გადარჩენისათვის განსაზღვრული პერიოდის განმავლობაში. 2010 წლის ანგარიშში დადგენილია შემდეგი მინიმალური ზღვრები:

- სიცოცხლის მოსალოდნელი საშუალო ხანგრძლივობა დაბადებისას – 20 წელი;

- განათლების დონე (განათლების ორივე ინდიკატორისთვის) – 0 წელი,

- მთლიანი ეროვნული შემოსავალი (მეშ) მოსახლეობის ერთ სულზე – 163 აშშ დოლარი.

ცხრილში მოცემულია მიზნობრივი ორიენტირები, რომლებიც გამოყენებულია აგის 2010 წლის ანგარიშში:

აგი-ის 2010 წლის ანგარიშში გამოყენებული მიზნობრივი ორიენტირები

მაჩვენებელი	მაქსიმალური მნიშვნელობა	მინიმალური მნიშვნელობა
სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა დაბადებისას	83.2 (იაპონია, 2010წ.)	20.0
სწავლის საშუალო ხანგრძლივობა	13.2 (აშშ, 2000წ.)	0
სწავლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა	20.6 (ავსტრალია, 2002წ.)	0
განათლების კრეზსითი ინდექსი	0.951 (ახალი ზელანდია, 2010წ.)	0
შემოსავალი მოსახლეობის ერთ სულზე (მყიდველობითუნარიანობის პარიტეტის მისხედვით) აშშ დოლ.	108 211 (არაბეთის გაერთიანებული საემიროები, 1980წ.)	163 (ზიმბაბვე, 2008წ.)

სუბინდექსების მაქსიმალური და მინიმალური ზღვრების დაწესების შემდეგ სუბინდექსები გაიანგარიშება შემდეგი ფორმულით:

$$\text{ინდექსი} = \frac{\text{ფაქტობრივი დონე} - \max}{\max - \min} \quad (1)$$

2010 წელს აგი-ის გაანგარიშების მეთოდოლოგიამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა, ამიტომ, აღნიშნულს “ახალი მეთოდოლოგიის” სახელით მოიხსენიებენ. საკითხის უფრო სიღრმისეული განხილვისათვის მოვიყვანთ აგი-ის გაანგარიშების ახალ და ძველ მეთოდოლოგიებს.

ახალი მეთოდოლოგიით:

1. სიცოცხლის ხანგრძლივობის ინდექსი

$$(LEI) = \frac{LE - 20}{63.2}$$

LE – სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობაა ახლ-
შობილთათვის, თუ მათი სიცოცხლის განმავლობაში შენარ-
ჩუნებული იქნება დაბადებისას არსებული ასაკობრივი
მოკვდაობის ტენდენციები;

$$2. \text{ განათლების ინდექსი (EI) } = \frac{\sqrt{MYSI \cdot EYSI}}{0.951}$$

2.1 სწავლის საშუალო ხანგრძლივობის ინდექსი

$$(MYSI) = \frac{MYS}{13.2}$$

MYS – 25 წლის და ზევით ასაკის მოსახლეობის მიერ
მთელი სიცოცხლის განმავლობაში მიღებული განათლების
ხანგრძლივობაა განათლების თითოეული საფეხურის თეორი-
ული ხანგრძლივობის გათვალისწინებით(წლებში);

2.2 სწავლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობის ინდექსი

$$(EYSI) = \frac{EYS}{20.6}$$

EYS – სასკოლო ასაკის ბავშვის სწავლის მოსალოდნე-
ლი ხანგრძლივობა, თუ მისი სიცოცხლის მანძილზე შენარ-
ჩუნდება განათლების მიღების მიმდინარე ტენდენციები;

$$3. \text{ შემოსავლების ინდექსი (II) } = \frac{\ln(GNIpc) - \ln(163)}{\ln(108211) - \ln(163)}$$

GHIpc – ქვეყნის მოლიანი ეროვნული შემოსავალი მოსახლეობის ერთ სულზე მყიდველობითუნარიანობის პარიტეტებით, აშშ დოლარი.

საბოლოოდ კი, იგი შემდეგი სახით ჩაიწერება:

$$HDI = \sqrt[3]{LEI \cdot EI \cdot II}$$

ძველი მეთოდოლოგიით:

$$index = \frac{x - \min(x)}{\max(x) - \min(x)},$$

სადაც $\max(x)$ და $\min(x)$ შესაბამისი მაჩვენებლის მაქსიმალური და მინიმალური მნიშვნელობებია.

ამ მოდელით აიგება სამივე მახასიათებელი, ხოლო ადამიანური განვითარების კრებსით საშუალო არითმეტიკულ ინდექსში თითოეული მათგანის წონა 1/3-ია:

- სიცოცხლის ხანგრძლივობის ინდექსი = $\frac{LE - 25}{85 - 25}$
- განათლების ინდექსი = $\frac{2}{3} \times ALI + \frac{1}{3} \times GEI$

▪ მოზრდილთა (15 წლის და ზევით) წერა-კითხვის ცოდნის ინდექსი (ALI) = $\frac{ALR - 0}{100 - 0}$,

სადაც ALR – წერა-კითხვის მცოდნე 15 და ზევითა ასაკის მოსახლეობის ხვედრითი წონაა.

- მოსახლეობის განათლებაში (სამივე საფეხური) ჩართუ-

$$\text{ლობის ინდექსი (GEI)} = \frac{CGER - 0}{100 - 0}$$

CGER – სწავლების თითოეულ საფეხურში ჩართული მოსახლეობის ხვედრითი წონაა განათლების შესაბამის საფეხურზე ოფიციალურად აღრიცხულთა მიმართ.

- მშპ მოსახლეობის ერთ სულზე მყიდველობითუნარიანობის პარიტეტებით, აშშ დოლ.

$$GDP = \frac{\log(GDPpc) - \log(100)}{\log(40000) - \log(100)}$$

რა განსხვავებაა ახალ და ძველ მეთოდოლოგიებს შორის და რით არის გამოწვეული ეს ცვლილებები?

ძირითადად ცვლილებები შეეხო განათლებისა და შემოსავლების ინდექსებს. კერძოდ, სწავლების საშუალო ხანგრძლივობა იზომება არა 15 წლიდან, არამედ – 25 და ზევით ასაკის პირთა მიმართ, ხოლო მეორე მანვენებელია სწავლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა, რომელიც გაიზომება სკოლაში შესვლის ოფიციალურად დადგენილი ასაკიდან სიცოცხლის ბოლომდე, თუ ქვეყანაში შენარჩუნდება განათლების მიღების გავრცელებული ტენდენციები.

ახალი მეთოდოლოგიით შემოსავლების დონე იზომება არა მშპ-ის, არამედ მეშ-ის საშუალებით მოსახლეობის ერთ სულზე (მყიდველობითუნარიანობის პარიტეტებით, აშშ დოლ). აღნიშნული ცვლილებით ხაზი გაესვა მშპ-ისა და მეშ-ის როგორც რაოდენობრივ, ასევე თვისებრივ განსხვავებას, კერძოდ, შემოსავლების საღდოს გაზრდილ მნიშვნელობას შემოსავლების განაწილების პროცესში.

აგრეთვე, მნიშვნელოვანი ცვლილებაა აგი-ის კრებსით ინდექსში აგრეგირების მიზნით საშუალო გეომეტრიულის

გამოყენება საშუალო არითმეტიკულის ნაცვლად. 2010 წლამდე აგი წარმოადგენდა ნორმალიზებული¹ ინდექსების საშუალო არითმეტიკულს ფიქსირებული მინიმუმებისა და მაქსიმუმების გამოყენებით. ახალი მეთოდოლოგიით გაიანგარიშება ნორმალიზებული ინდექსების საშუალო გეომეტრიული, ოღონდ მინიმუმები და მაქსიმუმები ფიქსირებული არ არის. ისინი აღებულია დაკვირვების პერიოდის მიხედვით, რომელშიც ხდება ინდექსის გაანგარიშება. საშუალო გეომეტრიულის გამოყენება ინდექსის მნიშვნელობას შედარებით ამცირებს, ამიტომ ყველაზე დიდი ცვლილებები აგი-ის ინდექსში არათანაბრად განვითარებად ქვეყნებს შეეხოს².

საშუალო გეომეტრიულის გამოყენების დადებით მხარედ უნდა მივიჩნიოთ ის ფაქტორი, რომ ახალ აგი-ის ინდექსში მაჩვენებელთა სრული ურთიერთშენაცვლება აღარ ხდება, ანუ ერთი მაჩვენებლის დაბალი მნიშვნელობა წრფივად აღარ კომპენსირდება მეორე მაჩვენებლის მიღწევებით, რაც იმის საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ, მაგალითად, სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობის ერთპროცენტისანი შემცირება ისეთივე ზეგავლენას მოახდენს აგი-ის ცვლილებაზე, როგორც ერთი-პროცენტული მუხლით შემცირება განათლებაში ან შემოსავლებში.

რაც შეეხება ზღვრული მაჩვენებლების ცვლილებას აგი-ში, ძველ მეთოდოლოგიას საფუძველად ედო მოსაზრება იმის შესახებ, რომ დადგენილზე მაღალი შემოსავალი ხელს არ უწყობს ადამიანის განვითარების შესაძლებლობებს. კიდევ ერთი დამატებითი არგუმენტი იყო ის, რომ შემოსავლებს სიცოცხლის ხანგრძლივობასა და წერა-კითხვის ცოდნასთან

¹ ნორმალიზებაში იგულისხმება მაჩვენებლებისათვის ქულების მინიჭება 0-დან ერთამდე.

² ზოგადად საშუალო გეომეტრიული მხოლოდ მცირე ცვლილებებს იწვევს აგი-ის რეიტინგებში.

შედარებით არ გააჩნია “ბუნებრივი” ზღვრები (100%, მოკვდაობის ზღვრები და ა.შ.), ამიტომ შემოსავლები შეიძლება უსასრულოდ გაიზარდოს, რაც დროთა განმავლობაში დიდ ასიმეტრიას გამოიწვევდა აგი-ის ზედა ეშელონებში.

შემოსავლების ძველი, 40 000-იანი ზედა ზღვრის მოსახსნელად სხვადასხვა მიზეზი გაჩნდა. კერძოდ: ა) სულ უფრო მეტი ქვეყანა უახლოვდებოდა აღნიშნულ ზღვარს და აღარ ჩანდა მათ შორის განსხვავება. 2007 წელს უკვე 13 ქვეყნის მშპ აჭარბებდა ზღვრულ ნიშნულს. ამიტომ შესუსტდა ზღვრული ნიშნულის დისკრიმინაციული შესაძლებლობები, განსაკუთრებით მაღალგანვითარებული ქვეყნების შემთხვევაში; ბ) საშუალო გეომეტრიული უფრო აძლიერებს მეშ-ის გალოგარითმებული მნიშვნელობის შემცირების ეფექტს საშუალო არითმეტიკულთან შედარებით; გ) დაკვირვების პერიოდისათვის არსებული ფაქტობრივი მაქსიმალური მნიშვნელობების გამოყენება საშუალებას იძლევა მივიღოთ ანალოგიურ დიაპაზონში ცვალებადი ინდექსები ისე, რომ მათი წონები უფრო მსგავსი იყოს, ვიდრე წინა მეთოდოლოგიით.

ახალი მეთოდოლოგია იყენებს ნატურალურ ლოგარითმებს (ln) ათის ფუძით ლოგარითმის (lg) ნაცვლად, ეს ცვლილება რაიმე მნიშვნელოვან გავლენას არ ახდენს ინდექსის გაანგარიშებაზე, თუმცა, ანგარიში გაეწია იმ ფაქტორს, რომ ეკონომიკური ლიტერატურის უმრავლესობაში გამოყენებულია შემოსავლების ნატურალური ლოგარითმები. ზღვრული მნიშვნელობები მოიხსნა და ისინი გაუტოლდა 1980-2010 წლების განმავლობაში დაკვირვების შედეგად მიღებულ მაქსიმუმებს.

აღსანიშნავია, რომ შეიცვალა თვით სუბინდექსების გაანგარიშების მეთოდოლოგიაც: მაქსიმალური ზღვრები შეიცვალა დაკვირვების მთელი პერიოდისათვის(1980-2010) დამახასიათებელი მაქსიმალური მნიშვნელობებით და დადგინდა შემ-

დეგი მინიმალური ზღვრები: სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა დაბადებისას – 20 წელი, განათლების ორივე ცვლადისათვის – 0 წელი და მეშ მოსახლეობის ერთ სულზე – 163 აშშ დოლარი მყიდველობითუნარიანობის პარიტეტებით.

ამასთან, დაბადებისას სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა ისტორიული ტრენდების საფუძველზე დადგინდა. მონაცემები სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის შესახებ აღებულია მედისონისა¹ და რაილის² ნაშრომებიდან; აქ საფუძველად გამოყენებულია მოსაზრება, რომ თუ საზოგადოებაში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა დაბადებისას ჩვეულებრივ რეპროდუქციულ ასაკზე ნაკლები იქნება, ეს საზოგადოება გადაშენებისთვისაა განწირული. მსოფლიოში 20 წელზე დაბალი მაჩვენებლებიც დაფიქსირდა, მაგალითად, გენოციდის დროს რუანდაში, მაგრამ ეს ტენდენციები მყარი არ იყო და გამონაკლისი შემთხვევები არ იქნა გათვალისწინებული.

განათლების მინიმუმი დადგინდა იმის გათვალისწინებით, რომ საზოგადოებებმა შეიძლება იარსებონ ფორმალური განათლების გარეშეც.

არსებობისათვის მინიმალურად მიჩნეულია ზიმბაბვეს მაგალითი – ისტორიულად ყველაზე დაბალი შემოსავალი მოსახლეობის ერთ სულზე – 163 დოლარი, ანუ 45 ცენტი დღეში, რაც სამჯერ ნაკლებია მსოფლიო ბანკის მიერ დაწესებულ სიღარიბის ზღვარზე – 1,25 დოლარი.

რაც შეეხება მაქსიმუმებს, ის შეიძლება წლიდან წლამდე იცვლებოდეს, მაგრამ ის რანგებზე გავლენას ვერ ახდენს. ეს გამოწვეულია ახალი აგი-ის მულტიპლიკატორი ფორმით, რაც უზრუნველყოფს ქვეყნების შეფარდებითი პოზიციების

¹ Maddison, A. 2010. Historical Statistics of the World Economy: 1–2008 AD. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.

² Riley, J. C. 2005. Poverty and Life Expectancy. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

დაცვას მაქსიმუმების ცვლილების პირობებში, თუმცა, ნორ-მალიზებული პარამეტრების შერჩევა, თავის მხრივ, გავლენას ახდენს აგი-ზე.

ბუნებრივია, ისმის კითხვა: მაქსიმუმების ცვლილება წლიდან წლამდე მოახდენს თუ არა გავლენას მონიტორინგის პროცესზე? თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ ფაქტს, რომ აგი-ის გადათვლა ყოველწლიურად ხდება ახალი მაქსიმუმებისა და მყარი დროითი მწკრივების მიხედვით, მონიტორინგის პროცესზე ეს ვერანაირ გავლენას ვერ იქონიებს. ზოგადად, აგი გამოიყენება პროგრესის გასაზომად არა მოკლევადიან, არამედ გრძელვადიან პერიოდში, რადგან, ბუნებრივია, საჭიროა გარკვეული დრო იმისათვის, რომ გატარებული პოლიტიკის შედეგები აისახოს ისეთ მაჩვენებლებში, როგორცაა სწავლის საშუალო ხანგრძლივობა და სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა დაბადებისას. სწორედ ამიტომ, აგი-ის ტენდენციები 5-წლიანი ინტერვალებით არის წარმოდგენილი.

ახალი აგი თანაბარ წონებს ანიჭებს როგორც სამივე ინდიკატორს, ასევე განათლების ორივე სუბკომპონენტსაც, რაც ხაზს უსვამს სამივე კომპონენტის თანაბარ მნიშვნელობას ადამიანის განვითარებისთვის¹.

ადამიანური განვითარების ინდექსის კრიტიკა წლების განმავლობაში სხვადასხვა მიმართულებით მიმდინარეობდა. ეს ეხება როგორც ინდექსის კომპონენტებს, ასევე გაანგარიშების მეთოდოლოგიას და გამოყენებულ რესურსებს. მაგალითად, ზოგიერთი ავტორი აკრიტიკებს ინდექსში ეკოლოგიური პრობლემების გაუთვალისწინებლობას და მისი გლობალური ხედვის პერსპექტივიებიდან მოწყვეტას, ასევე შემოსავლების კატეგორიისადმი არასაკმარის ყურადღებას, რაც გამოიხატება ყოველწლიური შესადარისობის არასაკმარისობასა ან ღიფერ-

¹ Noorkbakhsh (1998). The Human Development Index: Some Technical Issues and Alternative Indices. *Journal of International Development* 10, 589-605; Decanq, K. and Lugo, M.A. 2009. Weights in Multidimensional Indices of Well-Being. OPHI working paper No. 18. (to appear in *Economic Reviews*).

ენციურებულ მიდგომაში ქვეყნების სხვადასხვა ჯგუფის შეფასებისადმი¹.

ეკონომისტი ბრაიან კაპლანი მიიჩნევს, რომ აგი-ის კომპონენტების შეფასების შემოსაზღვრა 0-სა და 1-ს შორის არამართებულია, რადგან შედეგად მდიდარ ქვეყნებს აღარ ეძლევათ საშუალება რეიტინგი გაიუმჯობესონ, თუმცა მათ გააჩნიათ საამისო რესურსები. მისი აზრით, ეს ნიშნავს, რომ ქვეყანა, რომელსაც ჰყავს ხანდაზმულთა დიდი რაოდენობა და მოსახლეობის ერთ სულზე მშპ-ის მაღალი მაჩვენებელი, მიიღებს მხოლოდ 0,666 ქულას (რაც უფრო დაბალია, ვიდრე ტაჯიკეთსა და სამხრეთი აფრიკის რესპუბლიკაში), თუ მის მოსახლეობას არასოდეს მიუღია განათლება და წერა-კითხვის უცოდინარია; ამასთან, სკანდინავია ყოველთვის მოწინავე პოზიციებზე დარჩება, რადგან სწორედ მასთან ხდება დანარჩენი ქვეყნების შედარება².

ეკონომისტები ჰენდრიკ ვოლფი, ჰოვარდ ჩენი და მაქსიმილიან აუფჰამერი ყურადღებას ამახვილებენ მონაცემებში არსებულ შეცდომებზე სამი მიმართულებით: ა) მონაცემთა განახლება, ბ) ფორმულების განახლება და გ) ქვეყნისათვის განვითარების სტატუსის მინიჭების ზღვრები. მათი აზრით, ამ შეცდომების გათვალისწინებით, ქვეყნების 11, 21 და 34% არასწორად არის რანჟირებული განვითარების დონის მიხედვით, რამაც შეცდომაში შეიძლება შეიყვანოს პოლიტიკოსები, ინ-

¹ Wolff, Hendrik; Chong, Howard; Auffhammer, Maximilian (2011). "Classification, Detection and Consequences of Data Error: Evidence from the Human Development Index". *Economic Journal* 121 (553): 843–870, Sagara, Ambuj D.; Najam, Adil (1998). "The human development index: a critical review". *Ecological Economics* 25 (3): 249–264., McGillivray, Mark (1991). "The human development index: yet another redundant composite development indicator?". *World Development* 19 (10): 1461–1468., Srinivasan, T. N. (1994). "Human Development: A New Paradigm or Reinvention of the Wheel?". *American Economic Review* 84 (2): 238–243.

² Caplan, Bryan (May 22, 2009). ["Against the Human Development Index"](#).

ვესტორები, საქველმოქმედო ორგანიზაციები და საზოგადოება მთლიანობაში.¹

არსებობს აზრი, იმის შესახებაც, რომ აგი-ის მნიშვნელობა გადაჭარბებულია, რომ ის ვერაფერს არსებითს ვერ მატებს შემადგენელ კომპონენტებს და წარმოადგენს საზოგადოებრივი განვითარების მხოლოდ რამდენიმე ასპექტისათვის წონების ნებისმიერად მინიჭების ლეგიტიმურ საშუალებას, ის აძნელებს დინამიკაში ქვეყნის პროგრესისა და რეგრესის დადგენას, რადგან დამოკიდებულია სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობასა და მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებულ მშპ-ზე. მიუხედავად ამისა, ყოველ წელს გაეროს წევრი ქვეყნები რანჟირებულია ჰგი-ის ინდექსის მიხედვით და თუ რეიტინგი მაღალია, ეს მარტივად შეიძლება გამოყენებული იყოს ქვეყნის აღმატებულ რანგში აყვანისათვის, ხოლო თუ დაბალია – ქვეყნის ნაკლოვანებების ხაზგასასმელად. მისი აზრით, არამართებულია ზოგიერთი ავტორის მიერ აგი-ის, როგორც სოციალური კეთილდღეობის აბსოლუტური საზომის ფართოდ გამოყენება ეკონომიკური პოლიტიკის ეფექტის შესაფასებლად².

სულ სხვა კუთხით უდგება აგი-ის კონცეფციას რათან ლალ ბასუ. იგი თვლის, რომ მატერიალური ღირებულებების გარდა, ინდექსში გათვალისწინებული უნდა იყოს სულიერი, მორალური ფასეულობებიც, რათა დაეხმაროს “ორფეხა” არსებებს იქცნენ ნამდვილ ადამიანებად. მისი აზრით, მაღალი

¹ აგი-ის მიმდინარე ანგარიშში აისახა აღნიშნული ავტორების შენიშვნები, ე.ი. ის გათვალისწინებულ იქნა.

² McGillivray, M. (1991). “The Human Development Index: Yet Another Redundant Composite Development Indicator?”. *World Development* 18 (10): 1461–1468., Hopkins, M. (1991). “Human development revisited: A new UNDP report”. *World Development* 19 (10): 1461–1468., Izete Bagolin. Human Development Index (HDI) - A poor representation to Human Development Approach. <http://www-3.unipv.it/deontica/ca2004/papers/bagolin.pdf>

სუიციდების სტატისტიკა ზეგავლენას იქონიებდა ინდექსის შემცირებაზე¹

აგი-ის ნაკლოვანებების აღმოფხვრის მიზნით რამდენიმე ავტორმა ალტერნატიული ინდექსებიც შემოგვთავაზა, თუმცა, მისი მოცვის ხარისხი არ იყო ფართო და გამოყენების ეფექტიც არასაკმარისი აღმოჩნდა. მხოლოდ ერთი შემთხვევა დაფიქსირდა, როდესაც დევიდ ჰასტინგსმა² 230 ეკონომიკამდე გააფართოვა აგი-ის კვლევა, მაშინ როდესაც 2009 წლის ანგარიშში მოხვდა 182 ქვეყანა, ხოლო 2010 წლის ანგარიშში – მხოლოდ 169.

კრიტიკის შემდეგი მიმართულებაა ძლიერი კორექცია აგი-სა და მშპ-ის რანგებს შორის (0,95), რომელიც განსაკუთრებულ ყურადღებას მაკროეკონომისტების მხრიდან იწვევს³.

გაეროს ადამიანური განვითარების ოფისის ხელმძღვანელის ფრანცისკო როდრიგესის აზრით⁴, მნიშვნელოვანია იმის ცოდნა, თუ რას ველოთ ჩვენ აგი-საგან. ზრუნვა ადამიანის განვითარებაზე მხოლოდ რანჟირების მიზნით არ ხდება. რეიტინგი კარგი საშუალება შედარებისათვის, მაგრამ არა საუკეთესო, რათა გავაანალიზოთ განსხვავებები სხვადასხვა ქვეყნის ცხოვრების დონეებში. მისი აზრით, რანგებს შორის კორექცია ვერასოდეს გაგვცემს პასუხს ორ კითხვაზე: რა

¹ Ratan Lal Basu, “Why the Human Development Index Does not Measure up to Ancient Indian Standards”. *Culture Mandala, Volume 6 no. 2, February 2005.*

² Hastings, David A. (2009). “Filling Gaps in the Human Development Index”. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, Working Paper WP/09/02. , Hastings, David A. (2011). “A “Classic” Human Development Index with 232 Countries”.

³ Michael Boozer, Gustav Ranis, Frances Stewart, Tavneet Suri. “Paths to Success: The Relationship Between Human **Development and Economic Growth**”, Srinivasan, T N. “**Human Development: A New Paradigm or Reinvention of the Wheel?**”. Justin Wolfers. “**Another Perspective on the Human Development Index**”. <http://www.freakonomics.com/2009/06/01/another-perspective-on-the-human-development-index/>

⁴ **What Does the Human Development Index Really Measure?** By Francisco Rodriguez, A Guest Post. <http://www.freakonomics.com/2009/06/01/another-perspective-on-the-human-development-index/>

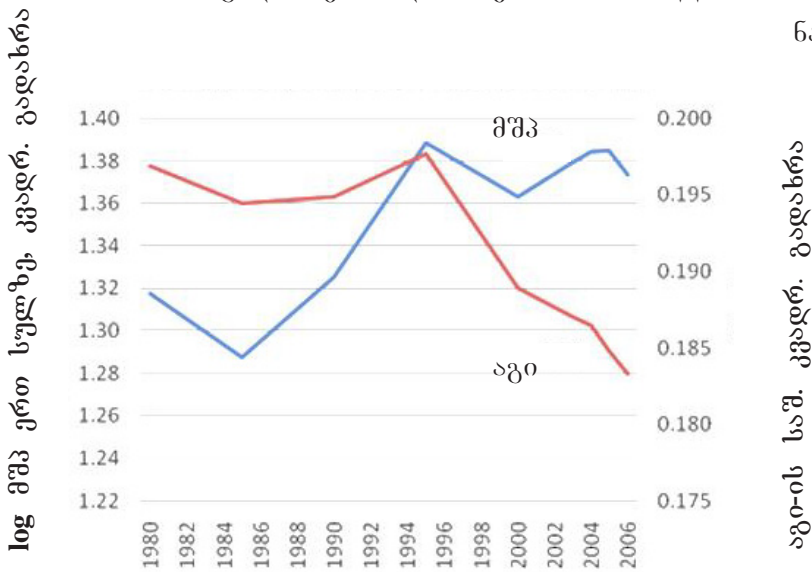
არის კეთილდღეობის მამოძრავებელი დროთა განმავლობაში და როგორ მოხდა ქვეყნებს შორის უთანაბრობის ევოლუცია? ორივე კითხვაზე აგი და მშპ სხვადასხვა პასუხს იძლევა.

ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე ცვლილებები ადამიანის განვითარებაში მნიშვნელოვნად განსხვავდება მოსახლეობის ერთ სულზე შემოსავლების ზრდის ტემპებისაგან. გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ შემოსავლების ზრდის ტემპებსა და აგი-ის შორის კორელაციამ 0,43 შეადგინა, ხოლო აგი-ის დანარჩენ კომპონენტებსა და მშპ-ის ზრდის ტემპებს შორის – 0,03, ანუ ინფორმაცია, რომელიც დაკავშირებულია ჯანდაცვისა და განათლების ცვლილებასთან, მნიშვნელოვნად განსხვავებულია შემოსავლების ცვლილებასთან დაკავშირებული ინფორმაციისაგან. თუ განვიხილავთ 2 რეგრესიას, რომელთაგან ერთი სწავლობს შემოსავლის ცვლილებებს მოსახლეობის ერთ სულზე, ხოლო მეორე – აგი-ის (შეგვიძლია ორივეს მიმართ გამოვიყენოთ დამოუკიდებელი ცვლადების ერთნაირი ნაკრები, მაგალითად, შემოსავლების საწყისი დონე, სწავლისა და სიცოცხლის ხანგრძლივობა, ეკონომიკის ღიაობის მიმდინარე მაჩვენებლები, ინფლაცია და კანონის უზენაესობა), აღმოჩნდება, რომ ინფლაცია ნეგატიურ და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს აგი-ზე, მაგრამ არა შემოსავლების ზრდის ტემპზე; ვაჭრობის თავისუფლება და კანონის უზენაესობა პოზიტიურ და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მშპ-ის ზრდაზე, მაგრამ არა აგი-ზე. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ქვეყნებს

შორის რეგრესიის ანალიზის შედეგები განვითარების პოლიტიკის შემუშავებისათვის არსებითად დამოკიდებულია სადღეისო ინტერესებზე: მშპ-ის ზრდა, თუ აგი-ის ზრდა?

აღტერნატივის სახით შეიძლება განვიხილოთ დისპროპორციები ცხოვრების დონეებში. მეცნიერებმა შეისწავლეს საკითხი იმის შესახებ, იზრდება თუ მცირდება უთანაბრობა ქვეყნებს შორის. აღმოჩნდა, რომ რაც უფრო იზრდება დისპერსია შემოსავლებში ერთ სულზე, მით უფრო მცირდება დისპერსია აგი-ის მიხედვით, ანუ ეს ორგვარი მიდგომა სრულიად განსხვავებულ შედეგებს იძლევა (ნახ.1).

მშპ-ისა და აგი-ის საშუალო კვადრატული გადახრების დინამიკა 1980-2006 წწ.

ნახ.1

რაც შეეხება მოსახლეობის ერთ სულზე მეშ-ის გამოყენებას ადამიანური განვითარების ნაცვლად, აქ მხოლოდ ერთი მაგალითის მოყვანაც საკმარისი იქნება: ბაჰამის კუნძულების აგი-ის რეიტინგი (0,784), რომლის მეშ-ი კუვეიტის ანალოგიური მაჩვენებლის 50%-ს შეადგენს, შეიძლება მასზე მაღალი იყოს იმის გამო, რომ კუვეიტში (0,771) ზრდასრული მოსახლეობის სწავლის საშუალო ხანგრძლივობა შედარებით დაბალია. ერთ სულზე გაანგარიშებული მეშ-ი მხოლოდ საშუალო ეროვნულ შემოსავალს ასახავს და არ გვაძლევს იმის დანახვის საშუალებას, თუ რა მიმართულებით იხარჯება.

20 წლის განმავლობაში აგი-ის კვლევები მიძღვნილი იყო უმთავრესი საკითხისადმი, რომ საზოგადოებას გაეგო, თუ რა განსხვავებული მიდგომებია საჭირო იმ ფასეულობათა მიღწევისათვის, რომლისკენაც ისინი ისწრაფვიან. აგი-ის სხვადასხვა ჭრილით განხილვამ, როგორცაა გენდერული უთანასწორობა, კულტურული თავისუფლება, კლიმატური ცვლილებები, დაგვანახა, რომ ადამიანთა არჩევანის გაფართოების საუკეთესო ცდები პირდაპირპროპორციულად არ იწვევს შემოსავლების გადიდებას ერთ სულზე.

2010 წლის ივლისში, ოქსფორდის სიღარიბისა და ადამიანური განვითარების ინიციატივის წარმომადგენლების მიერ¹ გამოქვეყნდა სიღარიბის მრავალგანზომილებიანი ინდექსი, რომელსაც დიდ მომავალს უწინასწარმეტყველებენ. ეს ინდექსი სცილდება სიღარიბის ტრადიციულად შემოსავლებზე ორიენტირებული განსაზღვრის ფარგლებს, რათა ასახოს ის მრავალრიცხოვანი დანაკლისი, რასაც ღარიბი ადამიანი განიცდის ჯანმრთელობის დაცვის, განათლებისა და ცხოვრების დონის კუთხით. ინდექსი გაანგარიშებულია 104 განვითარება-

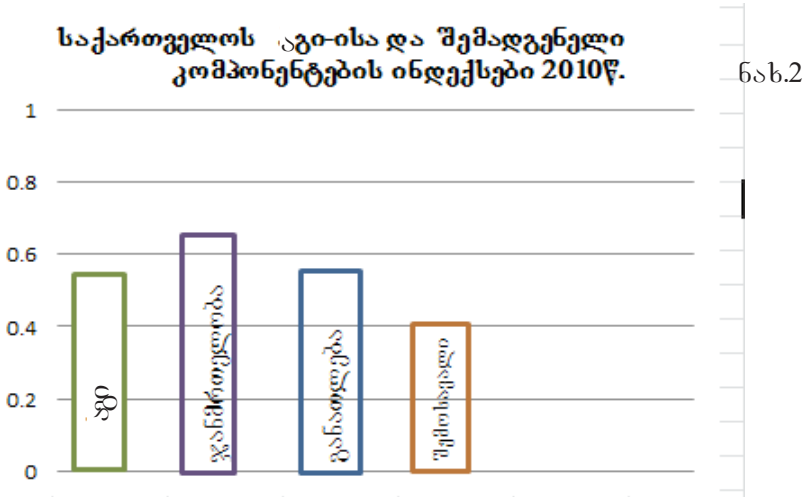
¹ Sabina Alkire and Maria Emma Santos . Acute Multidimensional Poverty: A New Index for Developing Countries. Oxford Poverty & Human Development Initiative Oxford Department of International Development Working Paper: 38 July 2010. <http://www.ophi.org.uk/acute-multidimensional-poverty-a-new-index-for-developing-countries/>

დი ქვეყნისათვის (შინამეურნეობებზე დაკვირვების შედეგად), რაც მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის 78%-ია. მეცნიერებმა გამოთვალეს, რომ 1,7 მლრდ ადამიანი მსოფლიოში უკიდურეს სიღარიბეში (1,25-2 დოლარი დღეში) ცხოვრობს. აღნიშნული ნაშრომით ავტორები აფიქსირებენ ჩავარდნებს იმ საქმიანობებში, რომლებიც ამარტია სენის რეკომენდაციით მიმართული უნდა იყოს სიღარიბის წინააღმდეგ, მისი აღმოფხვრისათვის.

ჩვენი აზრით, მეცნიერთა კამათი აღნიშნულ საკითხებთან დაკავშირებით მომავალშიც გაგრძელდება, რადგან თემა ძალიან მრავალმხრივია და აქტუალური, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული საკითხები შეიძლება საერთოდ არ გამხდარიყო საკამათო, თუ არა ადამიანური განვითარების კონცეფციები.

საქართველოს რეიტინგი აგი-ის მიხედვით

საქართველოს აგი დღეისათვის შეადგენს 0,698-ს (ნახ.2), რაც ევროპისა და ცენტრალური აზიის რეგიონულ ინდექსებს ჩამორჩება, თუმცა, საქართველო აგი-ის რეიტინგებით მაღალ-განვითარებული ქვეყნების ჯგუფშია.

აგი-ის კომპონენტებში ყველაზე მაღალი ინდექსი ჯანმრთელობას აქვს (0,824), შემდეგ განათლებას (0,787) და შემოსავლებს (0,524). შემოსავლების მიხედვით საქართველო მეზობელ ქვეყნებსაც ჩამორჩება. ამიერკავკასიის ქვეყნებს შორის 2005-2010 წლებში შემდეგი სურათი გვაქვს აგი-ის კომპონენტების მიხედვით:

1. სწავლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა: აზერბაიჯანი (13.0), საქართველო (12.6), სომხეთი (11.9);

2. სწავლის საშუალო ხანგრძლივობა (წელი): საქართველო (12,1), სომხეთი (11.9), აზერბაიჯანი (10.2);

3. სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა დაბადებისას (წელი): სომხეთი (74.2), საქართველო (72), აზერბაიჯანი (70.8);

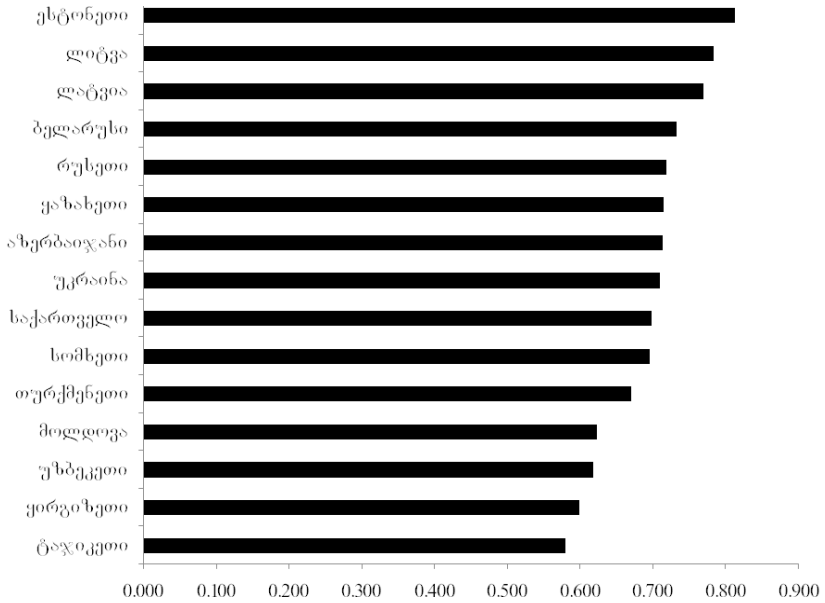
4. მეში მოსახლეობის ერთ სულზე აზერბაიჯანი (8746.60), სომხეთი (5494.60), საქართველო (4901.90).

როგორც ვხედავთ, ჩვენ ვლიდერობთ მხოლოდ სწავლის საშუალო ხანგრძლივობის მაჩვენებლით, შესაბამისად რეიტინგებით გვისწრებს აზერბაიჯანი – 67, საქართველოს რეიტინგი 74, ხოლო სომხეთისა – 76-ია. ამ წლების მანძილზე აღნიშნული ტენდენცია შენარჩუნებული იყო სტაბილურად.

რაც შეეხება საქართველოს პოზიციებს დანარჩენ ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებთან მიმართებით, მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელ პერიოდში იზრდება როგორც სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა, ასევე მეში მოსახლეობის ერთ სულზე და განათლების მაჩვენებლებიც სტაბილურია, ჩვენი მდგომარეობა მაინცდამაინც სახარბიელო არ არის. როგორც გრაფიკიდან (3) ჩანს, ბალტიის ქვეყნებთან ერთად გვისწრებს ბელარუსი, რუსეთი, უკრაინა, ყაზახეთი.

ყოფილი სსრკ-ის რესპუბლიკების აგი-ის რეიტინგები, 2010წ.

ნახ.3

აღსანიშნავია, რომ ქვეყნების ამ ჯგუფიდან 2005-2010წწ. რეიტინგი გაიუმჯობესეს: აზერბაიჯანმა 16, რუსეთმა 3, ბელარუსმა 1 პუნქტით, რეიტინგი გაუუარესლათ შემდეგ ქვეყნებს: უზბეკეთი 1, ყაზახეთი 1, ლიტვა 2, ლატვია 2, საქართველო 3, ესტონეთი 3, უკრაინა 3 პუნქტით, რეიტინგი უცვლელი დარჩა ქვეყნებში: სომხეთი, მოლდოვა, ყირგიზეთი, თურქმენეთი, ტაჯიკეთი.

თუ როგორ უნდა ავამაღლოთ საქართველოს რეიტინგები – ეს სხვა თემაა. ჩვენ შევეცადეთ სხვადასხვა ჭრილით შეგვეხედა საქართველოს პოზიციისათვის დღევანდელი მდგომარეობით. მიმდინარე ცვლილებების დადებითი და უარყოფი-

თი მხარეები, სავარაუდოდ, მომდევნო ხუთწლიან პერიოდში კპოვეებს ასახვას. უფრო გრძელვადიან პერიოდში კი ძალიან მაღალი განვითარების მქონე ქვეყნების ჯგუფისაკენ რთული გზა გველის.

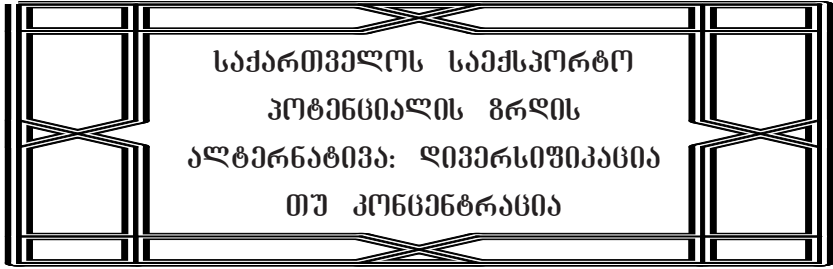
თავის ერთ-ერთ ბოლო შეხვედრაზე მაჰბუბ ულ-ჰაკმა, რომელსაც ეკონომიკის ერეტიკოსს უწოდებდნენ, თავისი გამოსვლა დაასრულა საყვარელი ციტატით ბერნარდ შოუს შემოქმედებიდან: „თქვენ ხედავთ იმას, რაც არის და კითხულობთ, რატომ? მე კი ვოცნებობ იმაზე, რაც არასდროს მომხდარა და ვამბობ, – რატომაც არა?“

Human Development Index: History and Reality

M. Mindorashvili

The Human Development Index (HDI) is a summary composite index that measures a country's average achievements in three basic aspects of human development: health, knowledge, and income. It has a form of geometric mean.

In the article the author discusses historical context of the pre-requisites for introducing the index, compares the old and new methodologies and proves the feasibility of changes, which took place in 2010, discusses critical considerations about the index. The paper pays special attention to the ratings of Georgia in comparison with the former Soviet Republics and the Transcaucasian countries.

*გიორგი ლაღანიძე,
ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი,
თსუ ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის
დეკანის მოადგილე*

საქართველოს მდგრადი ეკონომიკური განვითარებისა და საექსპორტო პოტენციალის ზრდის საკითხების ურთიერთკავშირი ავტორის მიერ განხილული იქნა სტატიაში: „საერთაშორისო ვაჭრობის მენეჯმენტი და საქართველოს საექსპორტო პოტენციალის ამაღლების კონკრეტული მიმართულებები“.¹

ამჟამად გვინდა გავანალიზოთ და გამოვკვეთოთ ისეთი უმნიშვნელოვანესი საკითხი, როგორცაა სტრატეგიული გადაწყვეტილების მიღება საექსპორტო პოტენციალის ზრდის უზრუნველსაყოფად. ზოგადად საექსპორტო პოტენციალის ზრდა წარმოადგენს ორი შესაძლო თეორიული მოდელიდან არჩევანს, კერძოდ უნდა გაირკვეს რა უფრო პრიორიტეტულია - საბაზრო დივერსიფიკაცია და შესაბამისად საექსპორტო პროდუქციის კონცენტრაცია, თუ პირიქით, საბაზრო კონცენტრაცია საექსპორტო პროდუქტების დივერსიფიკაციის გზით.

¹ეურ. “ეკონომიკა და ბიზნესი”, 2011, №3

რასაკვირველია, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გარკვეული დონის დივერსიფიკაცია როგორც პროდუქტების, ასევე ბაზრების თვალსაზრისით ორივე შემთხვევაში არსებობს. ასევე აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ცალსახა პასუხი ერთი რომელიმე მოდელის სასარგებლოდ არ არსებობს, ვინაიდან რეალურად სახეზეა ორივე მოდელის წარმატებული მაგალითები. ამდენად უპრიანია გავაანალიზოთ საქართველოს საბაზისო ეკონომიკური (განსაკუთრებით ექსპორტთან მიმართებით) მონაცემები და გავაკეთოთ შედარებები იმ ქვეყნებთან, რომლებმაც ანალოგიური პრობლემები გადაწყვიტეს.

ანალიზს დავიწყებთ ისეთი საბაზისო მაჩვენებლებით, როგორცაა ექსპორტის მოცულობა მოსახლეობის ერთ სულზე და მისი მიმართება მთლიან შიგა პროდუქტთან (მშპ), (იხ.ცხრილი 1)

ექსპორტის მოცულობა მოსახლეობის ერთ სულზე და მისი მიმართება მშპ-სთან (2010 წ.)¹

ცხრილი 1

ქვეყნები	ექსპორტი ერთ სულზე (აშშ დოლარი)	მშპ ერთ სულზე დოლარი	ექსპორტი ერთ სულზე მშპ-თან მიმართებით
ირლანდია	26,146	38550	67,82
სორვატია	2370	17684	13,4
ბულგარეთი	2097	12851	16,31
მაკედონია	1311	9728	13,48
საქართველო	360	5114	7,04
სომხეთი	210	5110	4,1

¹ ცხრილში მოტანილი მაჩვენებლები ეფუძნება საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და საერთაშორისო ვაჭრობის ცენტრის მონაცემებს.

საქართველოს საექსპორტო პოტენციალის რეალიზაციის დონე თვალნათლივ მიანიშნებს ამ მიმართულებით არსებულ ურთულეს პრობლემებზე. ასევე ცხადია, თუ რა მნიშვნელოვანი გზა აქვს გასაველელი საქართველოს, თუნდაც იმისათვის, რომ მიუახლოვდეს ევროკავშირის ანალოგიური მაჩვენებლის საშუალო დონის 50%-ს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ირლანდიის მაგალითი ნათელი დასტურია, თუ როგორ გადაწყდა ეკონომიკური ზრდის პრობლემები საექსპორტო პოტენციალის განუხრელი ზრდის ხარჯზე. პრაქტიკულად ირლანდიამ გამოიყენა პირველი და მეორე ტალღის აზიური ვეფხვების მიერ აპრობირებული ეკონომიკური ზრდის მოდელი, სადაც აქცენტი გადატანილი იქნა ექსპორტის განუხრელ ზრდაზე. რამდენად რეალისტურია საქართველოსათვის ეს გზა, რა არის აუცილებელი და საკმარისი პირობები ამ ამოცანის რეალიზაციისათვის? შემდგომ ეტაპზე ასევე უნდა გავაანალიზოთ სხვა საბაზისო მაჩვენებლებიც, კერძოდ ექსპორტი მოსახლეობის ერთ სულზე და საექსპორტო ბაზრების ზრდის მაჩვენებლები. თუ საფუძვლად ავიღებთ 2005-2009 წლების მონაცემებს, აღმოჩნდება, რომ საქართველო ძირითადად ორიენტირებულია დაბალი ზრდის ტემპის მქონე საექსპორტო ბაზრებზე. უნდა აღინიშნოს, რომ ბაზრის ზრდის ტემპი ამა თუ იმ ბაზრის საექსპორტო მიმზიდველობის მნიშვნელოვანი, მაგრამ არა ერთადერთი განმსაზღვრელი მაჩვენებელია.

შემდეგი მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია ექსპორტის ზომა დივერსიფიცირების საპირისპიროდ, ანუ საექსპორტო პროდუქტების რაოდენობა და სამი საექსპორტო პროდუქტის წილი მთლიან ექსპორტში. ამ მაჩვენებლის მიხედვით საქართველოს აქვს საექსპორტო პროდუქტების მცირე რაოდენობა (1238

პროდუქტი 2010 წელს) და მაღალი დივერსიფიცირება. აქვე უნდა განიმარტოს, რომ საექსპორტო პორტფელი განისაზღვრება ჰარმონიზებული სისტემის ორნიშნა დონით, ხოლო საექსპორტო პროდუქტების რაოდენობა აღებულია ექვსნიშნა დონეზე. ამ საკითხზე უფრო ნათელი წარმოდგენისათვის გავაანალიზოთ იგივე ქვეყნების ჯგუფზე აღნიშნული მონაცემები დინამიკაში, სადაც სამი საექსპორტო ჯგუფის სტანდარტული მაჩვენებელი შეცვლილია ხუთი საექსპორტო ჯგუფით.

ხუთი წამყვანი საექსპორტო ჯგუფის წილი მთლიან ექსპორტში¹

ცხრილი 2

ხუთი წამყვანი სასაქონლო ჯგუფი % (ორ ნიშნა დონეზე)	2005	2006	2007	2008	2009
საქართველო	60,85%	51,25%	50,7%	58,98%	42,92%
ბულგარეთი	41.93	45.44	23.89	24.18	24.32
ხორვატია	22.6	21.73	21.28	20.97	18.45
ირლანდია	72.55	70.46	70.27	69.35	70.63
მაკედონია	56.72	56.31	62.72	65.04	33.42

ამასთან, ცხრილში მოტანილია მხოლოდ ის სასაქონლო ჯგუფები, სადაც კონკრეტულ ქვეყნებს აქვთ წმინდა ექსპორტის დადებითი საღლო, ამდენად გამორიცხულია რექსპორტი.

ცხრილის ანალიზი ნათლად მიანიშნებს, რომ საქართველო პრაქტიკულად იგივე გზას გადის, რომელიც უკვე გა-

¹ საერთაშორისო სავაჭრო ცენტრის (ITC) მონაცემების საფუძველზე.

იარეს ბულგარეთმა, ხორვატიამ და მაკედონიამ. კერძოდ, 5 წამყვანი სასაქონლო ჯგუფის წილი მთლიან ექსპორტში მცირდება. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს აუცილებელი მომენტია, თუ მხედველობაში მივიღებთ საქართველოს საექსპორტო პროდუქტების სიმცირეს. ამდენად პროდუქტების დივერსიფიცირება კვლავაც გაგრძელდება, თუმცა, ეს ძირითადად განხორციელდება ახალი საექსპორტო პროდუქტების შექმნით, არსებითად პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების ზრდის ხარჯზე. საკითხი თუ რა გზა ავირჩიოთ - საბაზრო დივერსიფიკაცია თუ სასაქონლო დივერსიფიკაცია, დღის წესრიგში დადგება მხოლოდ ამის შემდეგ. უნდა ვივარაუდოთ, რომ არსებული ტემპის (საექსპორტო პროდუქტების რაოდენობის ზრდა) შენარჩუნების პირობებში საექსპორტო სასაქონლო პროდუქტების რაოდენობა მიაღწევს 2000-ს დასახელებას 2015 წლისათვის. როგორი უნდა იყოს შემდგომი არჩევანი - ავირჩიოთ და მაქსიმალურად ხელი შევეუწყოთ ირლანდიურ მოდელს, რომელიც გამოირჩევა ძალზე მაღალი სასაქონლო კონცენტრაციით, თუ გეზი უნდა ავიღოთ საბაზრო დივერსიფიკაციის შემდგომ გაღრმავებაზე?

ამ კითხვაზე პასუხი უნდა გაიცეს საექსპორტო დივერსიფიკაციის ანალიზით, ანუ საექსპორტო პროდუქტებისა და საექსპორტო ბაზრების დივერსიფიცირების მონაცემების საფუძველზე. ამ საკითხის ანალიზისათვის გამოიყენება სამი ძირითადი საექსპორტო ბაზრის წილისა და სამი საექსპორტო პროდუქტის წილის მონაცემების ანალიზი. ამ მაჩვენებლებით საქართველო ავლენს საბაზრო და სასაქონლო დივერსიფიკაციის მაღალ პოზიციებს. სამი ბაზრის წილი მთლიან ექსპორტში შეადგენს 36,1%-ს, ხოლო სამი პროდუქტის წილი - 33,8%-ს. (2009 წლის მონაცემები, საერთაშორისო ვაჭრობის ცენ-

ტრი). აღსანიშნავია რომ ირლანდიის მონაცემებიც იგივე პოზიციის მახვენებელია. აქვე უნდა დავძინოთ, რომ ამჟამად მახვენებელთა ერთგვაროვნება არ იძლევა სარწმუნო დასკვნის გაკეთების შესაძლებლობას, ვინაიდან ძალიან მაღალია განსხვავება ექსპორტის მთლიან მოცულობასა და მოსახლეობის ერთ სულზე ექსპორტში. შესაბამისად, მიზანშეწონილია განხილული იქნეს განვითარების რამდენიმე მოდელი და მოხდეს მათი ექსპერტული შეფასება.

სცენარი 1 – საქართველოს მთავრობა აგრძელებს ეკონომიკური ლიბერალიზაციის კურსს და ამდენად უარს ამბობს ექსპორტის ხელშეწყობის აპრობირებული მექანიზმების გამოყენებაზე. ამავე სცენარით განიხილება საქართველოს სახელმწიფოს მტკიცე პოლიტიკური ნება განავითაროს და მიაღწიოს თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებებს ევროკავშირსა და აშშ-ს თან.

ამ სცენარის განხორციელება საკმაოდ მაღალი ალბათობით ხასიათდება, მისი შედეგებიდან გამომდინარე, ევროკავშირთან თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება არ მოახდენს მყისიერად საქართველოდან ექსპორტის სწრაფ ზრდას. ორი მიზეზის გამო: პირველი, საქართველოს რეალურად ძალიან მცირე რაოდენობის საექსპორტო პროდუქტები აქვს რომ შესთავაზოს ევროკავშირის ბაზაარს; მეორე, ქართული კომპანიების შიგადარგობრივი კოოპერაციული კავშირები ევროკავშირის წევრი სახელმწიფოების საწარმოებთან ძალიან დაბალია.

ამასთან დაკავშირებით, ბუნებრივად ისმის კითხვა: რას მოგვიტანს ღრმა და ყოველმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება ევროკავშირთან? ყველაზე ხელშესახები იქნება

პოტენციურ ინვესტორთა დაინტერესება, რომლებიც ეძებენ გზას ევროკავშირის ბაზარზე პროდუქცია შეიტანონ თავისუფალი ვაჭრობის რეჟიმით. ასეთი ინვესტორები შესაძლებელია მოიძებნოს მთელ მსოფლიოში ევროკავშირის ჩათვლით. თუმცა, ასევე უნდა გაანალიზდეს საქართველოში გარკვეული პროდუქციის დაბალი დანახარჯებით წარმოების შესაძლებლობები. შამწუხაროდ, ამ უკანასკნელ შემთხვევაში საქართველოს პოტენციალი ძალზე მცირეა. პრობლემა ეხება კვალიფიცირებული მუშახელის ეფექტიანობის საკითხს. თუ ამ მაჩვენებელს ავიღებთ გლობალური კონკურენტუნარიანობის ანგარიშიდან, საქართველოს როგორც მიმდინარე პოზიცია, ასევე ცვლილება ბოლო პერიოდის განმავლობაში საკმაოდ არასახარბიელოა. კერძოდ, 2010-11 წლების გლობალური კონკურენტუნარიანობის ანგარიშში საქართველოს უჭირავს 93-ე ადგილი მსოფლიოში, მაჩვენებლით - 3,86. (სულ ანგარიში მოიცავს 139 ქვეყანას, რომელთა შორის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი აქვს შვეიცარიას - 5,63, ხოლო ყველაზე დაბალი ჩადს - 2,73). ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ბიზნესის კეთებისათვის ყველაზე პრობლემატური ფაქტორებია: მიწვდომა ფინანსურ რესურსებზე - 14,4; პოლიტიკური არასტაბილურობა - 14,4; არაადეკვატურად გაწვრთნილი სამუშაო ძალა - 13,3; ადგილობრივი სამუშაო ძალის დაბალი სამუშაო ეთიკა - 10,9.

ასევე მნიშვნელოვანია გაანალიზდეს რამდენად შესაძლებელია ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმების საფუძველზე საქართველომ მიიღოს ეფექტი, კერძოდ, წარმოების გაფართოებით ან უფრო ღრმა ეკონომიკური ინტეგრაციით. პირველი საკითხის შეფასებისათვის გამოიყენება ფინგერ-კრეინინის ინდექსი, ხოლო მეორისათვის - გლუბელ-ლოიდის ინდექსი.

ფინგერ-კრეინინის ინდექსი აფასებს ორი სავაჭრო პარტნიორის წარმოების სტრუქტურების თანმთხვევას, ინდექსი ტოლია 1-ის (ან 100-ის, თუ გამოვხატავთ პროცენტებში), როდესაც სავაჭრო პარტნიორების ვაჭრობის სტრუქტურა სრულიად იდენტურია, ხოლო ტოლია 0-ის, როდესაც ის მთლიანად განსხვავებულია. აღნიშნული ინდექსის გაანგარიშება მოტანილია ნაშრომში: "Economic Feasibility, General Economic Impact and Implications of FTA between the EU and Georgia"¹. ამ გაანგარიშების მიხედვით, ფინგერ-კრეინინის ინდექსი ევროკავშირი საქართველოსთვის უტოლდება 16,13%-ს ჰარმონიზებული სისტემის 6-ნიშნა დონეზე და 23,29%-ს 4-ნიშნა დონეზე. აქედან შესაძლებელია მარტივად დავასკვნათ, რომ აღნიშნული თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება არ გამოიწვევს წარმოების მოცულობის მკვეთრ ზრდას და არ გაზრდის მნიშვნელოვნად საქართველოდან ექსპორტის მოცულობას ევროკავშირის ბაზარზე.

მეორე მნიშვნელოვანი საკითხია შიგადარგობრივი ვაჭრობის ხასიათი, რომელიც განსაზღვრავს უფრო ღრმა ეკონომიკური ინტეგრაციის შესაძლებლობას. შიგადარგობრივი ვაჭრობა შესაძლებელია წარმოდგენილი იქნეს სამი ფორმით: პირველი, ერთი და იმავე ხარისხისა და ფასის პროდუქტებით ვაჭრობა; მეორე, ერთი და იმავე მაგრამ განსხვავებული ხარისხისა და ფასის პროდუქტებით ვაჭრობა და მესამე - პროდუქტებით ვაჭრობა, რომლებიც წარმოადგენს ვერტიკალურად ინტეგრირებული მიწოდების ჯაჭვს, ანუ ხდება კოოპერირება საბოლოო მზა პროდუქტის შექმნის მიზნით. შიგადარგობრივი ვაჭრობის დონე იზომება გლუბელ-ლოიდის ინდექსით - 0, როცა ორ პარტნიორს შორის არ არსებობს შიგადარგობრივი

¹ Case Network Reports, N79/2008

ვაჭრობა და - 1 (ან 100-ით თუ პროცენტით გამოვხატავთ), როდესაც მთლიანად ვაჭრობა შიგადარგობრივი ხასიათისაა.

ევროკავშირისა და საქართველოსათვის ეს მაჩვენებელი შეადგენს 8,2%-ს ჰარმონიზებული სისტემის 6-ნიშნა დონეზე და 9,9%-ს 4-ნიშნა დონეზე. ამდენად, ასეთი ძალზე დაბალი მაჩვენებელი საშუალებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება საწყის ეტაპზე არ გამოიწვევს საქართველოს ეკონომიკის უფრო ღრმა ინტეგრირებას ევროკავშირის ეკონომიკასთან.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის საფუძველზე უნდა ველოდოთ საექსპორტო პროდუქტების რაოდენობის ზრდას, თუმცა, ინვესტიციები, რაც განხორციელდება ამ პროდუქციის შესაქმნელად, ნაკლებად მდგრადი იქნება. პოტენციური ინვესტორები აქცენტს გადაიტანენ იმ რეგიონებზე, სადაც შესაძლებელია პროდუქციის ძალზე დაბალი დანახარჯებით წარმოება. გარკვეული პოტენციალი გააჩნია საქართველოში ამწეობი საწარმოების განვითარებას იმ პირობის გათვალისწინებით, რომ მაკომპლექტებელი დეტალების საქართველოში მოძრაობა ემთხვევა საბოლოო გასაღების ბაზრისაკენ მოძრაობის მიმართულებას. (მაგ. მაკომპლექტებელი მასალების შემოტანა საქართველოში აზიიდან, რათა საბოლოო პროდუქტი გავიდეს ევროკავშირის ბაზრზე, ანუ მოძრაობის მიმართულება აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ, რათა გამოირიცხო შემსვედრი მიმართულებით გადაზიდვა და შესაბამისად ოპტიმიზებული იქნეს სატრანსპორტო დანახარჯები).

სცენარი 2- საქართველოს მთავრობა კურსს აიღებს ექსპორტის წახალისებაზე. ამ სცენარის აღბათობა ზოგადად დაბალია, თუმცა არსებობს ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება - 2012 და 2013 წლის საპარლამენტო და საპრეზიდენტო არჩევნე-

ბი. თუ საქართველოს უახლოეს წარსულს გადავხედავთ, სწორედ ამ ფაქტორმა განაპირობა 2008 წელს ექსპორტის ხელშეწყობის ახალი პროგრამის შექმნა. ამავდროულად უნდა აღინიშნოს, რომ პროგრამა მოიცავდა ისეთ სადავო ელემენტს, როგორცაა ექსპორტიორთა დაბალპროცენტიანი კრედიტებით უზრუნველყოფა. ასეთი ნაბიჯი მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრი სახელმწიფოსათვის საკმაოდ სარისკოა. მიუხედავად ამისა, პოლიტიკური მიზანშეწონილობიდან გამომდინარე, ეს ნაბიჯი გადაიდგა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საწყის ეტაპზევე პროგრამა ტოვებდა გარკვეული მიზნებისათვის ორგანიზებული სპეციალური კამპანიის შთაბეჭდილებას, რაც საბოლოო ანგარიშით, კიდევ დადასტურდა. შესაბამისად, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მსგავსი მოკლევადიანი კამპანია ორგანიზებული იქნება 2012 წლის დასაწყისში, თუმცა მას არ ექნება მდგრადი ხასიათი.

სცენარი 3 – პირველი ორი სცენარის ჰიბრიდი. ამ ეტაპზე მართლაც ძალზე რთულია განვსაზღვროთ თუ რა საქსპორტო პროდუქტებზე უნდა აიღოს გეზი საქართველომ. ერთი მხრივ, აბსოლუტურად ცხადია, რომ უნდა გაგრძელდეს ეკონომიკის ლიბერალიზაცია, საქართველომ უნდა მიაღწიოს რეალურად მოქმედ თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებებს ევროკავშირთან, აშშ-სთან, სავარაუდოდ სპარსეთის ყურის თანამშრომლობის საბჭოს წევრ სახელმწიფოებთან. მეორე მხრივ, იმისათვის რომ სახელმწიფომ მიიღოს სტრატეგიული გადაწყვეტილება გარკვეული დარგების პრიორიტეტულ განვითარებაზე უნდა არსებობდეს ამ გადაწყვეტილების დამადასტურებელი საკმაოდ მყარი არგუმენტები. ასეთი დასაბუთება შეუძლებელია ვერბალური ლოგიკის დონეზე, აუცილებელია ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელების მეთოდის გამოყ-

ენება. ყველაზე ფართოდ, გამოყენებულმა მოდელმა სხვა თანაბარი პირობების შემთხვევაში უნდა მოგვცეს საშუალება გამოვყოთ ყველაზე უფრო პერსპექტიული სასაქონლო ჯგუფები და ბაზრები, ანუ პასუხი გავცეთ სტატიის სათაურშივე დასმულ კითხვას - საბაზრო დივერსიფიკაცია თუ სასაქონლო დივერსიფიკაცია, რა მოცულობით, რა დაშვებების პირობებში და რა ვადებში.

ამ ტიპის მოდელის დამუშავება შესაძლებელია რამდენიმე პრინციპული დაშვებისას: განსაზღვრულია პრიორიტეტული ბაზრები, ბაზრების რანჟირება ჩატარებულია არამხოლოდ ზომის და ზრდის ტემპის, არამედ ასევე საქართველოს შესაძლებლობების ამ ბაზრების მოთხოვნებთან თავსებადობის გათვალისწინებით. კერძოდ, მაღალი ტევადობის ბაზრებს ახასიათებს მისაწოდებელი მინიმალური სასაქონლო პარტიის მიმართ ძალზე მაღალი რაოდენობრივი მოთხოვნა, რაც საქართველოს რეალობაში წარმოების მასშტაბის გათვალისწინებით, ხშირად ძალზე რთული გადასაწყვეტი ამოცანაა. ამდენად, ბაზრების მიმართ წაყენებული მოთხოვნები, გარკვეული აზრით, საბაზრო ნიშების შეფასებასაც უნდა მოიცავდეს. ასევე უნდა შეფასდეს რესურსული შესაძლებლობები პროდუქციის წარმოებისათვის - განიხილება ყველა ტიპის რესურსი, ხოლო ქართული რეალობის გათვალისწინებით, ძალზე მნიშვნელოვანია სამუშაო ძალის ფაქტორის შეფასება. აქვე შეიძლება აღინიშნოს, რომ როგორც შემზღუდავი ფაქტორი შეიძლება განვიხილოთ ისეთი პროდუქციის წარმოების უპერსპექტივობა, სადაც მაღალია არაკვალიფიცირებული მუშა-ხელის მიერ წარმოებული ოპერაციების ხვედრითი წონა. ამ შემთხვევაში, ზემოხსენებული ფაქტორებისა და სამუშაო ძალის ერთეულის დანახარჯების გათვალისწინებით,

აპრიორულად ცხადია ამ პროდუქციის საქართველოში წარმოების არალოგიკურობა. რასაკვირველია, მოდელის პასუხთა უტყუარობა არ წარმოადგენს წარმატების 100%-იან გარანტიას, მაგრამ ის საშუალებას მოგვცემს უფრო არგუმენტირებულად ვიმსჯელოთ საქართველოს ეკონომიკური პოლიტიკის ისეთ ასპექტებზე, როგორცაა ექსპორტის ზრდა და მდგრადი ეკონომიკური განვითარების უზრუნველყოფა.

**The Alternative Ways to Increase the Export
Potential of Georgia:
Diversification or Concentration**

G. Gaganidze

In the presented scientific article the author analyzed the export figures of Georgia for the strategic decision making to increase the export potential. Georgian export trends are compared with other countries. The author analyzed the three possible scenarios of development and major results of these developments.

სოფიკო ჯვარციხვილი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თსუ დოქტორანტი

თანამედროვე ეკონომიკურ თეორიაში ეკონომიკური ზრდის მოდელები შეიძლება დავეყთ სამ ჯგუფად:

1. პოსტკეინზიანური ზრდის მოდელი, რომელშიც ძირითადია დანახოების და ინვესტიციების გავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე;

2. ნეოკლასიკური ზრდის მოდელი, რომელიც დაფუძნებულია ტექნოლოგიურ პროგრესზე;

3. ენდოგენური ზრდის მოდელი, რომელშიც მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება ადამიან-კაპიტალის აკუმულირებას.

ტრადიციულ ნეოკლასიკურ ლიტერატურაში წარმოების ზრდა გრძელვადიან პერიოდში არ არის დამოკიდებული სახელმწიფო პოლიტიკის პარამეტრებზე და იცვლება მხოლოდ ტექნოლოგიური ცვლილებების და მოსახლეობის ზრდის შედეგად, რომელიც მიეკუთვნება ეკზოგენურ ფაქტორებს. ამ შემთხვევაში უცხოური პირდაპირი ინვესტიციის (უპის) წვლილი წარმოების ზრდაში გამოვლინდება მხოლოდ მოკლევადიან პერიოდში.

ენდოგენური ზრდის მოდელები შეიცავს დამატებით ფაქტორებს, რომელთაც აქვთ გავლენა ადგილობრივი წარმოების მატერიალური და არამატერიალური აქტივების მოწოდებაზე და ასევე გრძელვადიან ეკონომიკურ ზრდაზე. ასეთ ფაქტორებს მიეკუთვნება: რეალური კაპიტალის, ახალი ტექნოლოგიების და კვაზი-ინვესტიციების მოზიდვა (ლიცენზია, ფრანჩაიზინგი, ლიზინგი).

ენდოგენური ზრდის მოდელებში უპი მიჩნეულია, გრძელვადიანი ეკონომიკური ზრდის ერთ-ერთ ფაქტორად, რაც შემდეგი მიმართულებით ვლინდება:

1. კაპიტალის დაგროვების შედეგად: უპი დადებით გავლენას ახდენს ეკონომიკურ ზრდაზე ახალი იდეების და ახალი ტექნოლოგიების მოზიდვის თვალსაზრისით;

2. უპი ხელს უწყობს ეკონომიკურ ზრდას სამუშაო ძალის ხარისხის გაუმჯობესების საშუალებით. გამოცდილები-სა და ცოდნის გაზიარების მეშვეობით;

ენდოგენური ზრდის მოდელის სხვა უპირატესობა ნეოკლასიკურ მოდელთან შედარებით არის ის ფაქტი, რომ ის გულისხმობს არა მხოლოდ ტექნოლოგიური ცვლილებების გავლენას ეკონომიკურ ზრდაზე, არამედ ინსტიტუციონალურ გავლენასაც. მაგალითად კარგი ინვესტიციური კლიმატი, ადამიან-კაპიტალის განვითარების სახელმწიფო პროგრამები, ინფრასტრუქტურული პროექტები პირდაპირ ახდენს გავლენას ეკონომიკურ ზრდაზე და ხელს უწყობენ უპი-ს მოზიდვას.

განვიხილოთ დაწვრილებით ენდოგენური ზრდის ერთ-ერთი „დე მელო-ლუიცის“¹ მოდელი, რომელიც გვიჩვენებს, თუ როგორი გავლენა აქვს უპის ეკონომიკურ ზრდაზე. მოდელი გვიჩვენებს იმას, რომ უპი-ით დაფუძნებული ორგანიზა-

¹ De Mello, Luiz R., Foreign direct investment in developing countries and growth: A selective survey.// Journal of Development Studies; Oct. 1997, Vol. 34 Issue, pp 1-34.

ციები არიან პირდაპირ კავშირში ცენტრალურ ორგანიზაციებთან. უპი-ს განხორციელების დროს ტრანსნაციონალური კომპანიების მიზანია პროდუქციის რეალიზაციის საფუძველზე მოგების მიღება. სუფთა მოგების ნაწილი განკუთვნილია წარმოების გაფართოებაზე ანუ რეინვესტირებაზე, ასევე განკუთვნილია აქციონერებისათვის დივიდენდების სახით გადახდაზე და შესაძლებელია, აგრეთვე, რომ მოგების გარკვეული ნაწილი იყოს რეპატრიირებული ცენტრალურ კომპანიებში, რასაც «დე მელო-ლუიცის» მოდელი არ ითვალისწინებს.

სტანდარტული ფორმულირებით „დე მელოს-ლუიცის“ მოდელი განიხილავს უცხოური ინვესტიციის მიმდები ქვეყნის საწარმოო ფუნქციას კობ-დუგლასის¹ ფორმულით:

$$y(t) = Af(k_{in}, H) = A(k_{in})^\beta H^{1-\beta} \quad (1)$$

სადაც: $y(t) = \frac{Y(t)}{L(t)}$ - ერთ მუშახელზე გამოშვებული

პროდუქციის რაოდენობაა;

A - ფაქტორების ერთობლივი მწარმოებლურობა,

$k_{in} = K_{in}/L$ - შრომის შიგა კაპიტალშეიარაღება ერთ მომუშავეზე,

β - მუდმივია ნულიდან ერთამდე მნიშვნელობით, რომელიც განსაზღვრავს კაპიტალის წილს შემოსავალში, ანუ შემოსავლის რა ნაწილი ხვდება კაპიტალის მფლობელებს და რა ნაწილი მიდის შრომის ანაზღაურებაზე.

H - ქვეყანაში ტექნოლოგიების მარაგი, რომელიც დამოკიდებულია უცხოური და შიგა კაპიტალის მოცულობაზე და წარმოდგენილია შემდეგნაირად:

$$H = [k_{in} (k_{out})^\alpha]^\eta$$

¹ მაღსაზ ნიქობავა, ნაზირა კაკულია, მაკროეკონომიკა. თბ., 2009, გვ. 60-70.

$$k_{out} = K_{out}/L - შრომის უცხოური კაპიტალშეიარ-$$

აღება ერთ მომუშავეზე;

α - შიგა კაპიტალის ჩანაცვლების ელასტიკურობა უცხოური კაპიტალით ($\alpha > 0$), – ეს არის კოეფიციენტი, რომელიც გვიჩვენებს თუ რამდენად რთულია შიგა კაპიტალის ჩანაცვლება უცხოური კაპიტალით ერთი კონკრეტული საქონელის წარმოებისათვის;

n - ორი ტიპის კაპიტალის დროთაშორისი ჩანაცვლების ელასტიკურობა (თუ $n > 0$, მაშინ უცხოური კაპიტალი ავსებს შიგა კაპიტალს, თუ $n < 0$, მაშინ ხდება შიგა კაპიტალის უცხოური კაპიტალით ჩანაცვლება).

ვინაიდან:

$$\frac{\partial H(t)}{\partial k_{out}} > 0, \quad \frac{\partial H(t)}{\partial k_{in}} > 0$$

ამიტომ $H(t)$ ფუნქცია არის ზრდადი, როგორც უცხოურ კაპიტალთან ასევე შიგა კაპიტალთან მიმართებით. ასე, რომ საერთაშორისო კაპიტალის მოზიდვა იწვევს მიმღები ქვეყნის მთლიანი კაპიტალის და არა მარტო მისი უცხოური წილის მწარმოებლურობის ზრდას.

ჩავსვათ ტექნოლოგიების მარაგის ფორმულა საწარმოო ფუნქციაში და მივიღებთ:

$$y(t) = A(k_{in})^\beta H^{1-\beta} = A(k_{in})^\beta \left((k_{in}(k_{out})^\alpha)^n \right)^{1-\beta} = A(k_{in})^{\beta+n(1-\beta)} (k_{out})^{\alpha n(1-\beta)} \quad (3)$$

აღსანიშნავია, რომ თუ შიგა და უცხოური ინვესტიციები ერთმანეთს ავსებს, ტექნოლოგიური სიახლეები ზრდის ძველი ტექნოლოგიების მწარმოებლურობასაც.

აღნიშნულთან დაკავშირებით საინტერესოა კობ-დუგლასის საწარმოო ფუნქციაში ფაქტორთა ზღვრული მწარ-

მოებლურობა „დე მელოს-ლუიცის“ მოდელში. MPk_{in} - შიგა კაპიტალის ზღვრული პროდუქტი¹ ეს არის წარმოებულ პროდუქციის დამატებითი რაოდენობა, რომელიც შიგა კაპიტალის დამატებითი ერთეულის გამოყენების შედეგად მიიღება: ვიდრე მოგების მაქსიმიზაციის განმახორციელებელი კონკურენტული ფირმა გადაწყვეტს გაზარდოს შიგა კაპიტალი უცხოური კაპიტალის დახმარებით, ის, უპირველეს ყოვლისა ფიქრობს იმაზე, თუ როგორ იმოქმედებს ეს მის მოგებაზე. ფირმა დამატებითი პროდუქციის წარმოებისგან მიღებულ შემოსავალს, რომელიც დამატებითი რაოდენობის კაპიტალის გამოყენებით არის მიღებული, ადარებს ხელფასზე გაწეული ხარჯების სიდიდეს.

მოგების ზრდა დამატებითი შიგა კაპიტალის გამოყენების შედეგად ტოლია პროდუქციის გაყიდვის შედეგად მიღებული დამატებით შემოსავალს გამოკლებული მისი გამოყენების ხარჯები:

$$\Delta \text{მოგება} = \Delta \text{შემოსავალი} - \Delta \text{დანახარჯები} = P \times MPk_{in} - R.$$

მოგების მაქსიმიზაციისათვის, ფირმა გააგრძელებს დამატებითი მოწვობილობების შექმნას მანამ, ვიდრე MPk_{in} არ შემცირდება კაპიტალის რეალურ ფასამდე:

$$MPk_{in} = R/P$$

MPH - ტექნოლოგიების ზღვრული პროდუქტი არის წარმოებული პროდუქციის დამატებითი რაოდენობა, ტექნოლოგიების დამატებითი ერთეულის გამოყენების შედეგად.

საწარმოო ფუნქციას ახასიათებს კლებადი ზღვრული პროდუქტის თვისება: გამოყენებული შიგა კაპიტალის მუდმივი სიდიდისას რაც უფრო მეტია გამოყენებული ტექნოლო-

¹ ოლივიე ბლანშარი, მაკროეკონომიკა. მეხუთე გამოცემა თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2010წ.

გიების რაოდენობა, მით უფრო ნაკლებია ყოველი დამატებითი ტექნოლოგიის ერთეულის ზღვრული პროდუქტი.

დამატებითი მანქანა-დანადგარების გამოყენების შედეგად მოგების ზრდა ტოლია პროდუქციის გაყიდვის შედეგად მიღებულ დამატებით შემოსავალს გამოკლებული მისი გამოყენების ხარჯები და ამორტიზაცია:

$$\Delta \text{მოგება} = \Delta \text{შემოსავალი} - \Delta \text{დანახარჯები} = (P \times MPH) - R - A_m$$

მოგების მაქსიმიზაციისათვის, ფირმა გააგრძელებს დამატებითი მოწვობილობების შექმნას მანამ, ვიდრე MPH არ შემცირდება რეალურ ფასამდე:

$$MPH = \frac{R + A_m}{P}$$

საბოლოოდ, შეიძლება ითქვას, რომ კონკურენტული ფირმა, რომელიც მიისწრაფის მოგების მაქსიმიზაციისკენ, საკითხის გადაწყვეტისას, თუ რამდენი შიგა კაპიტალი და ტექნოლოგია გამოიყენოს, ხელმძღვანელობს შემდეგი მარტივი წესით: ფირმა წარადგენს მოთხოვნას წარმოების თვითეულ ფაქტორზე მანამ, ვიდრე წარმოების ამ ფაქტორთა ზღვრული პროდუქტი არ გაუტოლდება მათზე არსებულ რეალურ ფასებს.

ტექნოლოგიების ზღვრული პროდუქტი

$$MPH = (1 - b) A k_{in}^b H^{-b}$$

ხოლო შიგა კაპიტალის ზღვრული პროდუქტი

$$MPk_m = \beta A (k_{in})^{\beta-1} H^{\beta-1}$$

ვითვალისწინებთ იმას, რომ β მუდმივია, რომელიც იცვლება ინტერვალში ნულიდან ერთამდე, ამ სამი ტოლობიდან შეიძლება განვსაზღვროთ წარმოების ფაქტორთა ზღვრული პროდუქტის ცვლილებათა მიზეზები. შიგა კაპიტალის რაოდენობის ზრდა განაპირობებს MPH -ის ზრდას

და MPk_{in} -ს შემცირებას. ანალოგიურად, ტექნოლოგიათა რაოდენობის ზრდა ზრდის MPk_{in} -ს და ამცირებს MPH -ს. ტექნოლოგიური პროგრესი, რომელიც ზრდის A პარამეტრს, პროპორციულად ადიდებს წარმოების ორივე ფაქტორის ზღვრულ პროდუქტს.

კობ-დუგლასის საწარმოო ფუნქცია შეიძლება ჩაწეროს, როგორც:

$$MPH = \frac{(1-\beta)Y}{H},$$

$$MPk_{in} = \frac{\beta Y}{k_{in}}$$

MPH პროპორციულია გამოსაშვები პროდუქციის მოცულობისა ერთ ტექნოლოგიაზე გაანგარიშებით, ხოლო MPk_{in} კი პროპორციულია გამოსაშვები პროდუქციის მოცულობისა

კაპიტალის ერთეულზე. $\frac{Y}{H}$ - არის ტექნოლოგიის საშუალო

მწარმოებლურობა, ხოლო $\frac{Y}{k_{in}}$ კაპიტალის საშუალო მწარ-

მოებლურობა. კობ-დუგლასის საწარმოო ფუნქციის შემთხვევაში წარმოების ფაქტორთა ზღვრული მწარმოებლურობა მათი საშუალო მწარმოებლურობის პროპორციულია.

ახლა შეგვიძლია ვახვენოთ, რომ თუ წარმოების ფაქტორები ღებულობს თავის ზღვრულ პროდუქტებს, მაშინვე პარამეტრი სინამდვილეში გვიჩვენებს, ეროვნული შემოსავლის რა ნაწილი მოდის ტექნოლოგიის წილად და რა ნაწილი - შიგა კაპიტალის წილად. ტექნოლოგიაზე საერთო

დანახარჯები ტოლია $MPH \times H$, ანუ უბრალოდ $(1 - \beta)Y$. შესაბამისად $1 - \beta$ არის წარმოებულ პროდუქტში შრომის ხვედრითი წონა. ანალოგიურად, კაპიტალზე საერთო შემოსავლის თანხა ტოლია $MPk_m \times k_m$ ანუ, უბრალოდ βY და β წარმოებულ პროდუქტში კაპიტალის ხვედრითი წონაა. ტექნოლოგიაზე შემოსავლის კაპიტალის შემოსავალთან თანაფარდობა $\frac{1 - \beta}{\beta}$ მუდმივია, რაც აღმოაჩინა დუგლასმა.

დავუშვათ, ქვეყნის ეკონომიკაში იწარმოება ერთი საქონელი, რომელსაც ყიდულობს მოხმარებელი ერთი ერთეულის ფასად. საგადასახადო ბალანსის სადღო და ერთობლივი სახელმწიფო ფასები 0-ის ტოლია. წარმოება ეკონომიკაში გათვალისწინებულია მოხმარებისა და შიგა კაპიტალის გაზრდაზე, იგულისხმება, რომ ამორტიზაციის ნორმა 0-ის ტოლია.

ამ ამოცანის მართვის სისტემის განტოლება იქნება:

$$\dot{k}_m = \frac{dk_m}{dt} = y(t) - c(t) \quad , \quad (4)$$

სადაც, $c(t) = \frac{C(t)}{L(t)}$ - მოხმარების რაოდენობა ერთ მუშახელზე.

გამოსახულება $y(t) - c(t)$ წარმოადგენს წარმოებული პროდუქტის ნაწილს ერთ მუშახელზე გაანგარიშებით, რომელიც რჩება მას შემდეგ, როგორც კი დაკმაყოფილდება მოხმარებლების მოთხოვნა.

ახლა განვიხილოთ მოხმარება $c(t)$. მისი დასაშვები ტრაექტორია შესაძლებელია იყოს ნებისმიერი უწყვეტი ტრაექტორიის ნაწილი, რომელიც აკმაყოფილებს შემდეგ პირობას:

$$0 < \underline{c} < c(t) < y(t) , \quad (5)$$

სადაც $\underline{c} = \inf_{t \geq 0} c(t)$ - არის დასაშვები მოხმარების ქვედა ზღვარი;

ეკონომიკური სისტემის მართვის ორგანოს ამოცანა მართოს მოხმარება ისე, რომ გრძელვადიან პერიოდში მიდლოს მაქსიმალური კეთილდღეობა.

კეთილდღეობის გასაანგარიშებლად გამოიყენება დისკონტირებული სარგებლობის ფორმულა¹:

$$\max \int_0^{+\infty} u[c(t)] e^{-pt} dt$$

$u(c)$ - რეპრეზენტატიული მოხმარების სარგებლიანობის ფუნქცია

P - მოხმარების სარგებლიანობის დისკონტირების პარამეტრი, დროთაშორისი სარგებლიანობის არჩევადობა.

მოცემულ პერიოდებში ეკონომიკისთვის დაუსრულებული მართვის ჰორიზონტით და დისკონტირების დადებითი ნორმით ოპტიმალური ეკონომიკური ზრდის ამოცანა წარმოდგენილია ლოგარითმული ფუნქციით:

$$\max \int_0^{+\infty} u[c(t)] e^{-pt} dt \quad (6)$$

იმ პირობით რომ:

¹ Колемаев В., Математическая экономика. М., 1998, с.390.

$$\dot{k}_{in}(t) = \frac{dk_{in}}{dt} = y(t) - c(t) = A(k_{in})^{\beta+n(1-\beta)} (k_{out})^{n\alpha(1-\beta)} - c(t) \quad (7)$$

$$k_{in}(0) \geq 0 \quad (8)$$

ეს ოპტიმალური მართვის ამოცანაა, სადაც ერთადერთი ფაზური ცვლადია შრომის შეიარაღება შიგა კაპიტალით, ერთადერთი სამართი პარამეტრი არის მოხმარება $C(t)$, მიზნობრივი ფუნქციონალი კი – კეთილდღეობის ინტეგრალი.

დე მელოს-ლუიცის განხილულ მოდელში არ არის მოყვანილი დამოკიდებულება, რომელიც ხსნის დასმულ ამოცანას, რასაც ქვემოთ გთავაზობთ.

ამოცანის ამოხსნა მოითხოვს მოიძებნოს ოპტიმალური ტრაექტორიები $\dot{c}(t)$ და $\dot{k}_{in}(t)$, რომლებისთვისაც კეთილდღეობა მაქსიმალურია. მართლაც, ადგილი აქვს შემდეგ პირობებს:

$$\dot{k}_{in}(t) = \frac{dk_{in}}{dt} = y(t) - c(t) = A(k_{in})^{\beta+n(1-\beta)} (k_{out})^{n\alpha(1-\beta)} - c(t)$$

$$\frac{\dot{c}}{c} = A(\beta + n(1-\beta))(k_{in})^{\beta+n(1-\beta)-1} (k_{out})^{n\alpha(1-\beta)} - p, \quad (9)$$

სადაც, $\dot{c} = \frac{dc}{dt}$ - სარგებლობის ზრდა დროის ერთ

ერთეულში;

$\frac{\dot{c}}{c}$ - შედარებითი ნაზრდი მოხმარების ოპტიმალური

ტრაექტორია სარგებლიანობის ლოგარიფმული ფუნქციის შემთხვევისთვის:

$$\frac{\dot{c}}{c} = MPk_{in} - p \quad (9')$$

MPk_{in} - როგორც უკვე ითქვა შიგა კაპიტალის ზღვრული პროდუქტი, არის წარმოებული პროდუქციის დამატებითი რაოდენობა, რომელიც შიგა კაპიტალის დამატებითი ერთეულის გამოყენების შედეგად მიიღება:

$$MPk_{in} = A(\beta + n(1 - \beta))(k_{in})^{\beta+n(1-\beta)-1} (k_{out})^{n\alpha(1-\beta)}$$

ენდოგენური ზრდის პირობა:

$$\beta + n(1 - \beta) = 1 ,$$

მაშინ, $n = 1$, ამ შემთხვევაში მივიღებთ:

$$\frac{\dot{c}}{c} = A(k_{out})^{\alpha(1-\beta)} - p \quad (10)$$

$$\dot{k}_{in} = A(k_{out})^{\alpha(1-\beta)} k_{in} - c \quad (11)$$

რაც შეიძლება ჩაიწეროს სისტემის სახით

$$\begin{cases} A(k_{out})^{\alpha(1-\beta)} k_{in} - c = \dot{k}_{in} \\ \left(A(k_{out})^{\alpha(1-\beta)} - p \right) c = \dot{c} \end{cases}$$

$A(k_{out})^{\alpha(1-\beta)}$ - შიგა კაპიტალის ზღვრული პროდუქტია. აშკარად ჩანს, რომ მოხმარების ზრდის ტემპი არის დადებითი იმ შემთხვევაში, როცა შიგა კაპიტალის ზღვრული პროდუქტი მეტია, ვიდრე მოხმარების სარგებლიანობის დისკონტირების პარამეტრი, დროთაშორისი სარგებლიანობის არჩევადობა, ანუ როცა:

$$A(k_{out})^{\alpha(1-\beta)} > p$$

ამავე დროს, ამ ამოცანაში შიგა კაპიტალის გრძელვადიანი ზრდის და მატების ტრაექტორია არ არის მყარი. ეს მტკიცებულება გამომდინარეობს გაწრფივებული სისტემის მატრიციდან:

$$\begin{pmatrix} \dot{k}_{in} \\ \dot{c} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} A(k_{out})^{\alpha(1-\beta)} & -1 \\ 0 & A(k_{out})^{\alpha(1-\beta)} - p \end{pmatrix} \begin{pmatrix} k_{in} - \dot{k}_{in} \\ c - \dot{c} \end{pmatrix} \quad (12)$$

მოხმარების ზრდის დადებითი ტემპი არის ის შემთხვევა, როცა კმაყოფილდება ეს პირობა $A(k_{out})^{\alpha(1-\beta)} > p$ რაც იმ ფაქტის გარანტირებაა, რომ მატრიცა და მისი განმსაზღვრელი დადებითია, რაც გულისხმობს ამ სისტემის არასტაბილურობას.

შიგა ეკონომიკის სტაციონალური პირობის დროს

$$k_{in} = 0, \text{ ეკონომიკური ზრდის ტრაექტორია ემთხვევა}$$

მოხმარების ზრდის ტრაექტორიას. აქედან გამომდინარეობს, რომ ეკონომიკური ზრდა არ არის დამოკიდებული შიგა კაპიტალის მარაგებზე და განისაზღვრება უცხოური კაპიტალის პროდუქტიულობით და ზოგადი ფაქტორების მწარმოებლურობით. უცხოური კაპიტალის ნამატის წველილი ეკონომიკურ ზრდაში წარმოდგენილია ფარდობითი სტატიკის მაგალითის სახით:

$$\frac{\partial \left(\frac{\dot{y}}{y} \right)}{\partial k_{out}} = \left(\frac{\dot{y}}{y} \right)'_{k_{out}} = \left((\ln y)'_t \right)'_{k_{out}} = \left((\ln y)'_{k_{out}} \right)'_t = \left(\frac{y'_{k_{out}}}{y} \right)'_t = \alpha(\beta - 1) \frac{\dot{k}_{out}}{(k_{out})^2} \quad (13)$$

მართლაც

$$\dot{y} = \frac{\partial y}{\partial t} = \left(A(k_{in})^{\beta+n(1-\beta)} (k_{out})^{\alpha n(1-\beta)} \right)'_t = A \left((\beta+n(1-\beta)) (k_{in})^{\beta+n(1-\beta)-1} \dot{k}_{in} (k_{out})^{\alpha n(1-\beta)} \right) + \\ + A \alpha n (1-\beta) (k_{out})^{\alpha n(1-\beta)-1} \dot{k}_{out} (k_{in})^{\beta+n(1-\beta)}$$

რადგან $\beta+n(1-\beta)=1$ მაშინ $n=1$ რადგან $\beta \neq 1$ და

$$\dot{y} = \frac{\partial y}{\partial t} = A (k_{out})^{\alpha(1-\beta)-1} (\dot{k}_{in} k_{out} + \alpha(1-\beta) \dot{k}_{out} k_{in})$$

ანუ

$$\frac{\dot{y}}{y} = \frac{A (k_{out})^{\alpha(1-\beta)-1} (\dot{k}_{in} k_{out} + \alpha(1-\beta) \dot{k}_{out} k_{in})}{A (k_{in})^{\beta+n(1-\beta)} (k_{out})^{\alpha n(1-\beta)}} = \frac{\dot{k}_{in}}{k_{in}} + \alpha(1-\beta) \frac{\dot{k}_{out}}{k_{out}} = (\ln k_{in})'_t + \alpha(1-\beta) (\ln k_{out})'_t$$

მაშინ:

$$\frac{\partial \dot{y}}{\partial k_{out}} = \left(\frac{\dot{k}_{in}}{k_{in}} + \alpha(1-\beta) \frac{\dot{k}_{out}}{k_{out}} \right)'_{k_{out}} = \alpha(\beta-1) \frac{\dot{k}_{out}}{(k_{out})^2}$$

და მივიღებთ ტოლობას:

$$\frac{\partial \dot{y}}{\partial k_{out}} = \alpha(\beta-1) \frac{\dot{k}_{out}}{(k_{out})^2}$$

ჩატარებული ანალიზის შედეგი არის ის, რომ ეკონომიკური ზრდა დადებითია, ანუ $\left(\frac{\dot{y}}{y}\right)_{k_{out}}' > 0$ იმ შემთხ-

ვევაში, როცა:

1. $\beta > 1$ და უცხოური ინვესტიციები იზრდება;
2. $\beta < 1$ და უცხოური ინვესტიციები კლებულობს, მაგრამ ნულის ტოლი არ ხდება – $\dot{k}_{out} < 0$.

პირველ შემთხვევას ჩვენ ვერ განვიხილავთ რადგანაც თავდაპირველი პირობისდა მიხედვით $- 0 < \beta < 1$, ასე, რომ ძალაში რჩება მხოლოდ მეორე შედეგი.

The Impact of Foreign Direct Investments on Economic Growth

S. Jvarsheishvili

When considering foreign direct investments and their impact on economic growth, the study and analyzing of economic-mathematical methods becomes of special importance. In the presented article the author provides the analysis of “De Mello -Luiz” model.

**სიღარიბის ლაქლევისათვის
საქართველოში**

ლექსა ტაბატაძე

ივ. ჯავახიშვილის სახ.

თსუ დოქტორანტი

საქართველოში დამოუკიდებლობის აღდგენიდან დღემდე სოციალური გარდაქმნები და დემოკრატიული ფასეულობების ფორმირება არ მიმდინარეობს უმტკივნეულოდ. დამოუკიდებლობის პირველი წლები უკიდურესად მძიმე იყო: ადგილი ჰქონდა ეკონომიკური კავშირების მოშლას და ბაზრების დაკარგვას, წარმოიშვა ღარიბებს შორის უღარიბესი ფენები. ჩამოყალიბდა შემოსავლების განაწილების ძალზე მაღალი ხარისხის უთანასწორობა. ყოველივე ზემოაღნიშნულმა წარმოშვა სოციალური რისკის საფრთხეები. სოციალური რისკი განიხილება როგორც საფრთხე, რომელიც წარმოიშობა და გამოვლინდება საზოგადოების სოციალური ცხოვრების სფეროში და რომელმაც შეიძლება უარყოფითი გავლენა მოახდინოს ცალკეული სოციალური ჯგუფის ან მთელი საზოგადოების არსებობასა და განვითარებაზე. სოციალურ რისკებს შორის ყველაზე მწვავე პრობლემაა სიღარიბე, რაც დღემდე ერთ-ერთ უმთავრეს და მტკივნეულ პრობლემად რჩება ჩვენს ქვეყანაში. თავის მხრივ, სიღარიბე გლობალური პრობლემაა, სიღარიბის დაძლევის და მისი მასშტაბის მნიშვნელოვანი შემცირების საკითხი მხოლოდ საქართველოს არ აწუხებს.

¹ მსოფლიო ბანის ანგარიშები, ზოგადი სტატისტიკური მაცნეებლები, 2010წ., თბ., გვ. 79.

დღეს მსოფლიოში 2.4 მლრდ ადამიანი სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ ცხოვრობს.¹

სიღარიბე, როგორც ეკონომიკის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პრობლემა, საქართველოში გაცილებით ადრეული პერიოდიდან იღებს სათავეს. უნდა აღინიშნოს, რომ, როდესაც აღმოსავლეთი ევროპისა და ცენტრალური აზიის ქვეყნებმა, მბრძანებლურ-ადმინისტრაციულად მართვადი ეკონომიკიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა დაიწყეს, პოლიტიკოსებისათვის სიღარიბე ცენტრალურ პრობლემას არ წარმოადგენდა. გარდა ამისა, ნავარაუდვე იყო, რომ ახალი ეკონომიკური რეფორმების შედეგად ქვეყნები სწრაფად მიაღწევდნენ ეკონომიკურ ზრდას და მოქნილი სამუშაო ძალის და განათლების მაღალი დონით შესაძლებელი იქნებოდა სიღარიბის მასშტაბების შემცირება. სამწუხაროდ, ვარაუდი არ გამართლდა და წარმოების დონის შემცირებამ მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ქვეყნების ეკონომიკაზე, რაც საბოლოოდ სიღარიბის დონის ზრდით გამოიხატა.

ეს პროცესი განსაკუთრებით დაეტყო დსთ-ს ქვეყნებს. ბევრ ქვეყანაში ეკონომიკური რეფორმები ვიწრო, კერძო ინტერესებიდან გამომდინარე იქნა წარმართული (კორუფცია, ჩრდილოვანი ეკონომიკა) და არსებითად იგნორირებულ იქნა საზოგადოებრივი ინტერესები, რამაც ფაქტობრივად ნეგატიურად გადაწყვიტა ეკონომიკური რეფორმების ბედი და მასობრივ სიღარიბეს დაულო სათავე. 1992 წლიდან საქართველოში ადგილი ქონდა „შოკური თერაპიის“ პოსტკომუნისტური ქვეყნებისთვის კლასიკურ სქემად ქცეული „ბალცეროვიჩის გეგმის“ განხორციელების მცდელობას, რომლის დიდი ნაწილი ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზების გამო, ვერ შესრულდა. მათ შორის განსაკუთრებით შოკური თერაპიის არსის განმსაზღვრელი ისეთი მნიშვნელოვანი დონისძიებები,

როგორცაა საბიუჯეტო დოტაციების და სუფსიდიების გაუქმება და ბრუნვაში არსებული ფულის მასის მკაცრი შეზღუდვა (კონტროლი). სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ამ და სხვა პუნქტების ნაწილი ვერც განხორციელდებოდა, რადგან იმ დროს საქართველოს, უწინარეს ყოვლისა, საკუთარი ფულად-საკრედიტო სისტემა არ გააჩნდა. ასეთ ვითარებაში „შოკური თერაპიის“ მეთოდის ძირითადად მხოლოდ ფასების ლიბერალიზაციაზე დაყრდნობით განხორციელებული არასრულფასოვანი მოდიფიკაცია კრახისთვის იყო განწირული. შემდგომ პერიოდში, მთავრობამ შემოიღო დროებითი ვალუტა – კუპონი, რომელმაც, სათანადო მონეტარული პოლიტიკისა და რეალური ეკონომიკის გარეშე ლოგიკური დასასრული ჰპოვა ჰიპერინფლაციის სახით – 1 აშშ დოლარის ოფიციალური გაცვლითი კურსი კუპონთან მიმართებით შეადგენდა 2.5 მლნ კუპონს. სწრაფი ეკონომიკური რეფორმების გატარებისას დაგროვილი გამოცდილება ცხადყოფს, რომ ქვეყნები, რომელთა არჩევანი „შოკური“ რეფორმები იყო, ეკონომიკური აღმაშენების ფაზაში პირველები შევიდნენ.

ამ დებულების სისწორეს, ნაწილობრივ, საქართველოს გამოცდილებაც ადასტურებს. 1995 წელს, „შოკური თერაპიის“ სქემის ზოგიერთი მუხლის ამოქმედების შედეგად ხუთწლიანი ეკონომიკური ვარდნა ზრდით შეიცვალა, რაც თავის მხრივ, ეროვნული ვალუტის და მონეტარული პოლიტიკის არსებობითაც იქნა განპირობებული: მშპ-ს ზრდა 1995 წელს 3%-მდე იყო, ხოლო 1997-2000 წლებში ის წელიწადში საშუალოდ 9-10%-ს შეადგენდა. საქართველოს ეკონომიკის განვითარების შემდგომი წლებიც დაახლოებით მსგავსი სტატისტიკითაა წარმოდგენილი, თუ არ ჩავთვლით 2000-2001 წლის ეკონომიკურ კრიზისს.¹

¹ მსოფლიო ბანკის ანგარიშები, ზოგადი სტატისტიკური მაჩვენებლები, 2010წ., თბ., გვ. 119.

რაც შეეხება სიღარიბისა და სოციალური უთანასწორობის გამომწვევ მიზეზებს, მხოლოდ პოლიტიკური და ეკონომიკურით არ ამოიწურება, ანუ სიღარიბის მაპროვოცირებელ ფაქტორებად შესაძლებელია მივიჩნიოთ:

- ქვეყნის მოსახლეობის რიცხოვნობის კლება (დემოგრაფიული კვდომა);
- მოსახლეობის დაბერების ტემპების დაჩქარება;
- მოსახლეობის ჯანმრთელობის გაუარესება;
- უმუშევრობის ზრდა;
- ხარისხიანი განათლების ნაკლები ხელმისაწვდომობა;
- ეროვნული და ზნეობრივი ფასეულობების გაუარესების ტენდენცია (სულიერ-ზნეობრივი კრიზისი).

1989-2004წლებში საქართველოს მოსახლეობის რიცხოვნობა 1 მლნ 88 ათასი კაცით შემცირდა (4321.5 ათასი) და დღემდე აღნიშნულმა მაჩვენებელმა ჯერ კიდევ ვერ მიაღწია საწყის ნიშნულს (5341.8 ათასი). მოსახლეობა ბოლო 18-20 წლის განმავლობაში დემოგრაფიულად დაბერებულია. XX საუკუნის 90-იან წლებში, თუ საშუალო ასაკი 31-33.1 წელს შეადგენდა, ბოლო პერიოდის ანალოგიურმა მაჩვენებელმა 39.3 წელი შეადგინა და პროგნოზული გაანგარიშებებით, ორი ათეული წლის შემდეგ საშუალო ასაკი 45,4 წლამდე გაიზრდება.

საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტროს მონაცემებით, რეგისტრირებულ დაავადებათა რაოდენობა 2000-2009 წლებში 412,8 ათასიდან - 807,5 ათასამდე გაიზარდა. შემაშფოთებელია სტატისტიკა 0-14 წლამდე ასაკის მოსახლეობაში, სადაც სხვადასხვა დაავადების შემთხვევები მატულობს. XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან დღემდე სიღარიბე და უმუშევრობა ქვეყნისათვის უმწვავეს სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემად იქცა და იგი დაახლოე-

ბით სულ მცირე 4-ჯერ გაიზარდა. ოფიციალური სტატისტიკით, უმუშევრობის დონე ქვეყანაში დღეისათვის 16,5%-ს შეადგენს, თუმცა, მისი რეალური მაჩვენებელი გაცილებით მაღალია. დღეს მოქმედი აღრიცხვის მეთოდით თვითდასაქმებულად ითვლებიან პირები, რომლებიც საკვლევი კვირის განმავლობაში, თუნდაც 1 საათით უსასყიდლოდ მუშაობდნენ საოჯახო მეურნეობაში, კერძოდ: თევზაობდნენ, აგროვებდნენ კენკრას, სოკოს, ხარშავდნენ მურაბას, კერავდნენ, ქსოვდნენ და ა.შ.

უმუშევრობის მაღალ დონესთან ერთად საქართველოში პრობლემატურია. მოსახლეობის სოციალური დიფერენციაციისა და უთანასწორობის ზრდა. შემოსავლებისა და მოხმარების უთანასწორობის მაჩვენებლით (ჯინის კოეფიციენტი), მსოფლიოს 143 ქვეყანას შორის საქართველო დღეისათვის 33-ე ადგილზეა, ანუ მსოფლიოში მხოლოდ 32 ქვეყანას აქვს საქართველოზე უარესი მაჩვენებელი და ეს ქვეყნები ძირითადად აფრიკისა და სამხრეთი ამერიკის ყველაზე ჩამორჩენილი ქვეყნებია.¹ თუმცა, გარკვეული ეკონომიკური გამოცოცხლება აღინიშნება 2004 წლიდან, როდესაც დაიწყო მნიშვნელოვანი სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმების გატარება. სახელმწიფო პენსია 55 ლარამდე, ხოლო ხანდაზმულთა პენსია 80 ლარამდე გაიზარდა.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 2009-2010 წლებში სტარტი აიღო რეგიონული განვითარების პროგრამამ, რამაც მნიშვნელოვანი ზეგავლენა უნდა მოახდინოს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე. მიუხედავად ძალისხმევისა, სოციალური პრობლემები ჯერ კიდევ რთულად მოსაგვარებელია.

¹ მსოფლიო ბანკის ანგარიშები, ზოგადი სტატისტიკური მაჩვენებლები, 2010წ., თბ., გვ. 119.

დღეს საქართველოში სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება ატარებს უფრო მეტად ადგილობრივ ხასიათს და იგი განპირობებული არ არის გარეგანი ფაქტორებით (თუ აგვისტოს ომს არ ჩავთვლით), რადგან საქართველოს ეკონომიკა ისე მჭიდროდ არ არის ინტეგრირებული მსოფლიო ეკონომიკასთან, როგორც ესპანეთი, საფრანგეთი, ირლანდია, ინგლისი და ა.შ. ამიტომ, მხოლოდ იმის მტკიცება, რომ საქართველოს სერიოზული დარტყმა მსოფლიო ეკონომიკურმა კრიზისმა მიაყენა, არ იქნება სწორი. უნდა გამოიყოს ხარვეზები, რაც რეფორმების პარალელურად აღინიშნა:

- საქართველოში უცხოური პირდაპირი ინვესტიციების მნიშვნელოვანი ნაკადები კონცენტრირებული იყო პრივატიზაციასა და უძრავი ქონების შეძენაში, რამაც აშკარა დისბალანსი გამოიწვია – ფინანსური რესურსების ნაკადის ტემპი ქვეყანაში საგრძნობლად აღემატებოდა ეკონომიკის რეალური სექტორის ზრდის ტემპს;

- სამშენებლო ბიზნესში „სამშენებლო პირამიდები“ გაჩნდა.

ბანკები თავიანთ საკრედიტო რესურსებს ძირითადად დასავლურ ფინანსურ ბაზრებზე შედარებით იაფი რესურსების ხარჯზე ავსებდნენ, ხოლო ეს კრედიტები უმთავრესად მშენებლობისა და იმ სამომხმარებლო და საყოფაცხოვრებო საქონლის შექმნის მიზნით გაიცემოდა, რომელიც მთლიანად იმპორტირებულია საქართველოში. ამრიგად, იმპორტირებული საკრედიტო რესურსების ხარჯზე ფინანსდებოდა „ფინანსური პირამიდებით“ დასნეულებული სამშენებლო ბიზნესი და სამომხმარებლო საყოფაცხოვრებო საქონლის იმპორტი, რაც ქვეყნის ეკონომიკაზე ვერანაირად ვერ აისახა დადებითად, მხოლოდ იმპორტის წახალისება გამოიწვია.

2008 წლის აგვისტოში საქართველოში რუსეთის აგრესიამ დაანქარა ეკონომიკური კოლაფსი, რაც გამოიხატა უცხოური პირდაპირი ინვესტიციების შემცირებაში.¹ კერძოდ, 2007 წელს, ოფიციალური სტატისტიკის თანახმად, უცხოური პირდაპირი ინვესტიციები 2 მლრდ აშშ დოლარს შეადგენდა, 2008 წელს მისი რაოდენობა დაახლოებით 1.6 მლრდ დოლარამდე შემცირდა, ხოლო 2009 წელს კი – 658 მლნ დოლარი შეადგინა.

მოსახლეობის სოციალური პირობების გაუარესების შეჩერებისათვის საჭიროა კარდინალური ცვლილებები ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ პოლიტიკაში, კერძოდ, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს დასაქმების ხელშეწყობისა და უმუშევრობის მიზნით დასაქმების ეფექტიანი სახელმწიფო პოლიტიკის შემუშავებასა და რეალიზაციას. ამ მიზნით, აუცილებელია დასაქმების სახელმწიფო პოლიტიკის ახალი კონცეფცია, რომლის ბაზაზე უნდა მომზადდეს „დასაქმების სახელმწიფო რეგულირების შესახებ“ კანონპროექტი;

- ასევე, დასაქმების სახელმწიფო პოლიტიკის რეალიზაციისათვის უნდა შეიქმნას სპეციალური სახელმწიფო უწყება;

- პროფესიული კადრების მომზადების სისტემამ უნდა ასახოს შრომის ბაზრის მოთხოვნები;

- უნდა განვითარდეს ზრდასრულთა პროფესიული მომზადება-გადამზადების სისტემა;

- უნდა შემუშავდეს ევროპულ კანონმდებლობასთან ჰარმონიზებული „შრომის კოდექსის“ ახალი ვარიანტი, რომელშიც გათვალისწინებული იქნება როგორც დამქირავებლის, ასევე დაქირავებულის ინტერესები (საარსებო მინიმუმი, მინიმალური ხელფასი, სამუშაო დროის ხანგრძლივობა, შვებულების ხან-

¹ ვ. პაპავა. ნეკროეკონომიკის ზომბირება. თბ., 2010წ.

გრძლივობა, სოციალურ-შრომითი ნორმატივები), დადგენილი შრომის საერთაშორისო კონვენციებითა და „ევროპის სოციალური ქარტიით“.

უნდა მომზადდეს საკანონმდებლო-ნორმატიული ბაზა სოციალური დაზღვევის მოდელზე თანდათანობით გადასვლისთვის, სავალდებულო (სახელმწიფო) და ნებაყოფლობითი (კერძო) დაზღვევის პრინციპების ურთიერთშეთანხმების საფუძველზე. დაზღვევის სისტემაზე გადასვლისთვის საფუძველების მოსამზადებლად;

დასასრულ, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს ის, რომ აუცილებელია სოციალური დახმარების სფეროში სახელმწიფო და არასახელმწიფო უწყებების ძალისხმევის კოორდინაცია, რაც გაზრდის დახმარების ეფექტიანობას;

ორგანიზაციულ ცვლილებებს წინ უნდა უსწრებდეს სახელმწიფო სტრუქტურების ფუნქციონალური ანალიზი და მხოლოდ ამის შემდეგ უნდა ხდებოდეს კონკრეტულ უწყებანათა ტრანსფორმაცია ან გაუქმება.

The Way for Overcoming Poverty in Georgia

L. Tabatadze

The purpose of the article is to analyse and evaluate the social and economical situation of the country, to highlight and generalize the types of social risks and dangers.

It aims to emphasize the social and political priorities of the country and to develop the strategy which will be effective to settle the social problems that exist in the country.

**XI-XII საუკუნეებში
საქართველოს სოციალურ-
ეკონომიკური განვითარების
პირითაღი ნიშნები**

*მარინე ლუღუშაური
ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი*

საქართველოს XI-XII ს.ს. სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ისტორია განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს. ამ პერიოდს უკავშირდება ის ფუნდამენტური რეფორმები, რამაც ე.წ. ქართული რენესანსი განაპირობა. აღნიშნულ პერიოდში საქართველოს სახელმწიფო წყობილება და სოციალური სტრუქტურა ამგვარი იყო: სახელმწიფოს სათავეში იდგა მონარქი, ქვეყანა დაყოფილი იყო მსხვილ და შედარებით წვრილ სამთავროებად, რომელთა სათავეში იდგნენ ერისთავები და ერისთავთერისთავები. მათ ექვემდებრებოდნენ მხარეთა ადმინისტრაციული თანამდებობის პირები. დედაქალაქის სამეფო კართან არსებობდა მთავრობის ცენტრალური აპარატი – დარბაზი, რომელსაც ოთხი მინისტრი წარმოადგენდა: სამხედრო, ფინანსთა, სასახლისა და შინაგან საქმეთა. დარბაზს სათავეში ედგა მწიგნობართუხუცესი, იგი განკარგავდა სახელმწიფო კანცელარიას თავისი მდივნებითა და საქმეთა მმართველებით. ქვეყნის სახელმწიფო სტრუქტურა ემყარებოდა წოდებრივსა და ფეოდალურ ურთიერთობებს. საზოგადოება დაყოფილი იყო ოთხ წოდებად:

1. აზნაურები – უმაღლესი წოდება;
2. ვაჭრები, რომლებიც იყოფოდნენ ორ კატეგორიად: დიდ ვაჭრებად და წვრილ ვაჭრებად;

3. ხელოსნები, მსახურები, რომლებიც ასრულებდნენ წვრილ სამოსელო სამუშაოს სამეფო, საეკლესიო და ფეოდალთა სამფლობელოში;

4. გლეხები – თავისი უფლებრივი და ქონებრივი მდგომარეობის მიხედვით რამდენიმე კატეგორიად იყოფოდნენ. კუთვნილების მიხედვით არსებობდნენ სამეფო, საეკლესიო და კერძო მფლობელობის ყმები. მათ შორის საეკლესიო ყმებს გააჩნდათ როგორც უფლებრივი, ასევე ქონებრივი პრივილეგიები. გარდა ამისა, არსებობდნენ თავისუფალი მიწის მუშა-გლეხები.

საქართველოში წოდებები არ წარმოადგენდა კასტებს. დამსახურების შემთხვევაში ერთი წოდებიდან მეორე, უფრო მაღალ წოდებაში აღზევება ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ამავე დროს, კანონმდებლობით, თუკი რომელიმე კონკრეტული წოდების წარმომადგენელი სამი თაობის მანძილზე ვერ შეძლებდა თავისი წოდების შესაბამისი ვალდებულებების შესრულებას, წოდებრივ უფლებას კარგავდა.

აღსანიშნავია, რომ საგადასახადო და სასამართლო იმუნიტეტს სახელმწიფო მხოლოდ საეკლესიო ორგანიზაციებისთვის ცნობდა. რაც შეეხება სამხედრო ბეგარას, მისგან არავინ თავისუფლდებოდა, გარდა არასრულწლოვნებისა, დავრდომილებისა და ხეიბრებისა.

XI საუკუნეში საქართველოს ეკონომიკამ “დიდი თურქობის” დამანგრეველი ზეგავლენა განიცადა. სამეურნეო ცხოვრებას დიდ ტვირთად დააწვა თურქ-სელჩუკთა მიერ დაწესებული გადასახადები, რასაც თან დაერთო გახშირებული სტიქიური უბედურებები: მიწისძვრები და წყალდიდობები. საუკუნის უაღრესად მნიშვნელოვანი ცვლილებები უკავშირდება მეფე დავით IV – აღმაშენებლის სახელს (საქართველოს სამეფო ტახტი დაიკავა 1089 წელს), რომლის მიერ გატარებული რეფორმები ძირითადად ითვალისწინებდა: სახელმწიფოებრივი

მთლიანობის აღდგენა-გამყარებას და პოლიტიკისა და ეკონომიკის მართვის მაქსიმალურად ეფექტიანი, ცენტრალიზებული სისტემის შექმნას.

დავით აღმაშენებელმა უპირველესად საუკუნეობით დამკვიდრებული ერისთავობის ინსტიტუტის საპირისპიროდ, ადამიანის პიროვნული ღირსებები გვაროვნულზე მაღლა დააყენა და მაღალი თანამდებობების პირთა ნიჭის, უნარის და დამსახურების მიხედვით არჩევის პრინციპი დაამკვიდრა. საზოგადოებრივ ურთიერთობებში თანდათან ახალი სოციალური ჯგუფები – ძირითადად საშუალო და წვრილი აზნაურობა, ვაჭრები და ხელოსნები დაწინაურდნენ.

როგორც ცნობილია, აღნიშნული ეპოქის კულმინაციად ითვლება 1121 წლის დიდგორის ბრძოლა და ამის შემდგომ თბილისის გათავისუფლება. საქართველომ შეძლო საკუთარი ტერიტორიების დაბრუნება და მისი გაფართოება. ხელისუფლებას თურქთა წინააღმდეგ ბრძოლას ჯვაროსნული ლაშქრობებიც უადვილებდა ისევე, როგორც საქართველოს ბრძოლა თურქ სულთანთა წინააღმდეგ უადვილებდა საქმეს ჯვაროსნებს. საქართველოს მიერ თურქეთისთვის ხარკის შეწყვეტამ, უცხო ქვეყნის გავლენისაგან გათავისუფლებამ და საკუთარ ტერიტორიებზე კონტროლის აღდგენამ ძლიერი ბიძგი მისცა ეკონომიკურ განვითარებას.

ქვეყნის დედაქალაქი ქუთაისიდან თბილისში გადმოვიდა და კვლავ დაიბრუნა ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკური ცენტრის ფუნქციები. იგი წარმოადგენდა საქალაქო რესპუბლიკას – კომუნას, სადაც მოქალაქეებს მინიჭებული ჰქონდათ თავისუფლება. ბანუ-ჯაფარის 200-წლიანი საგვარეულო მმართველობის შემდეგ დედაქალაქის მმართველობა გადავიდა ქალაქის მცხოვრებთა ხელში. ცენტრალური ხელისუფლების ძირითად საყრდენად ქალაქები და წვრილი აზნაურობა იქცა, რომელთათვისაც ეს ცვლილებები სრულიად მისაღები აღ-

მოხნდა. გარდა თბილისისა, მნიშვნელოვანი სავაჭრო-საქარაუგნო გზები გადიოდა რუსთავში, სამშვილდესა და დმანისში, რამაც ამ ქალაქების დაწინაურება და სავაჭრო და სახელოსნო ცენტრებად გადაქცევა განაპირობა.

სისტემური პოლიტიკური ცვლილებები სრულიად იყო მისადაგებული სახელმწიფოს მიერ გატარებულ სოციალურ-ეკონომიკურ პოლიტიკასთან. დაიწყო ქვეყნის ეკონომიკური წინსვლა, რაც ყველაზე უკეთ ქალაქებისა და საქალაქო მეურნეობის სწრაფი დაწინაურებით გამოიხატა. საშინაო და საგარეო ბაზრის გაფართოებამ გაზარდა ფულზე მოთხოვნა და საჭირო გახდა მასზე კონტროლის აუცილებლობა. ჩამოყალიბდა ცალკე საფინანსო უწყება, ანუ, ცენტრალიზებული ხაზინა – საჭურჭლე, როგორც სახელმწიფო ორგანიზაცია, სადაც ინახებოდა ფული, ძვირფასი ლითონები და განძეულობა. აღნიშნული საფინანსო უწყება უშუალოდ მეფის ხელქვეითს – მეჭურჭლეთუხუცესს დაექვემდებარა. იგი განაგებდა საფინანსო და სავაჭრო საქმეს და ამგვარად, ვაჭრებიც და ქალაქის ადმინისტრაციაც მას ექვემდებარებოდა. მასვე ექვემდებარებოდნენ საჭურჭლის, ანუ ცენტრალური ხაზინის, ასევე ქალაქების საბაჟო და სავაჭრო გადასახადების ამკრები მოხელეები. გარდა ამისა, მეჭურჭლეთუხუცესს ექვემდებარებოდა ძველი სამეფო ქალაქებიც. ასეთ მაღალ თანამდებობაზე საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ფეოდალები ინიშნებოდნენ, რაც ხელს უწყობდა ცენტრალიზებული სახელმწიფოს განმტკიცებას. ცენტრალიზებული საფინანსო უწყების – საჭურჭლის გარდა როგორც თბილისში, ასევე სხვა ქალაქებში არსებობდა სახელმწიფო ხაზინა, ე.წ. საგანძურნი.

აღსანიშნავია, რომ თუკი გრიგოლ ხანძთელის ეპოქაში (X ს.) ეკლესია ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროგრესს უწყობდა ხელს, აღმაშენებლის ეპოქის დასაწყისში ეკლესიის ზნეობრივი ხრწნა ფართო რადიუსის მანკიერებად იყო ქცეუ-

ლი. რადიკალურმა საეკლესიო რეფორმამ კი სახელმწიფოს საშუალება მისცა ეკლესიაზე სისტემური კონტროლი განეხორციელებინა. კერძოდ, გადამწვევტი მნიშვნელობა ჰქონდა მწიგნობართუხუცეს - ჭყონდიდელის, როგორც სახელმწიფო მმართველობის ხელმძღვანელის – კანცლერის თანამდებობის დაწესებას. დამკვიდრდა წესი, რომ მწიგნობართუხუცესი უნდა ყოფილიყო ბერი, ჭყონდიდის მთავარეპისკოპოსი – დასავლეთ საქართველოს უძლიერესი მღვდელმთავარი, რითაც მტკიცდებოდა დასავლეთ საქართველოს კავშირი ერთიან სახელმწიფო ორგანოებთან. გარდა ამისა, კანცლერის მეშვეობით ეკლესია მეფეს ექვემდებარებოდა, ამასთანავე, იგი ყველაზე ნაკლებად იყო დაინტერესებული პირადი მეურნეობის გაფართოებით, რადგან მას არც მემკვიდრეები ჰყავდა და არც პირადი საადგილმამულო ქონება გააჩნდა. ცენტრალიზებული სამეფო პოლიტიკის გატარების მძლავრი იარაღი გახდა სამი პირისგან შემდგარი უზენაესი სასამართლო – “სააჯო კარი”, რომელიც ასევე მწიგნობართუხუცესს ექვემდებარებოდა და განიხილავდა იმ პირთა საჩივრებს, რომლებმაც დაბალ სამსჯავრო დაწესებულებებში ვერ იპოვეს სამართალი.

XIს. ბოლოს და XII საუკუნეში საქართველოს ეკონომიკური პოლიტიკის პრიორიტეტი იყო ინფრასტრუქტურის მოწესრიგება. კავკასიის სამხრეთ რეგიონში გადიოდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დამაკავშირებელი დიდი სავაჭრო მაგისტრალი, რეგიონისა და მცირე აზიის ქვეყნების ყველა მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზა თბილისზე გადიოდა და აქვე იყრიდა თავს. გარდა დიდი სავაჭრო მაგისტრალებისა, აქტიური სავაჭრო ურთიერთობები არსებობდა ქვეყნის რეგიონებს და დაბა-ქალაქებს შორის. აქედან გამომდინარე, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა გზებისა და ხიდების აშენება-მოწესრიგებას. გზები შემდეგი ტექნოლოგიით იგებოდა: შიგა გზებზე 25 მმ. სისქის დაფხენილი აგური იყრებოდა დაახლოებით 5 მეტრის

სიგანეზე. აქეთ-იქით, ნახევარი მეტრზე იყრებოდა წვრილი კენჭები, გზის გასწვრივ კი კეთდებოდა მცირე ზომის თხრილები. ხიდებთან კეთდებოდა სათანადო შემაღლება. ძირითად მაგისტრალზე გზები 50X50 სმ. კვადრატული ფორმის და 8 სმ. სისქის შავად გამომწვარი ქართული აგურით იყო მოკირწყლული. ნალექიან ამინდებში გზის ბუნებრივი გრუნტის ტენიანობის შესამცირებლად იყენებდნენ ხის ნაცარს, რომელსაც ნესტის შეწოვის თვისება გააჩნია. გზებზე არსებობდა ფუნდუკები, სადაც მგზავრს საშუალება ეძლეოდა ცხენები გამოეცვალა და მოესვენა. ამგვარი ფუნდუკები, განსაკუთრებით კი მთავარ სავაჭრო მაგისტრალზე, მგზავრთა უბრალო თავშესაფარი კი არ იყო, არამედ თლილი ქვით ნაგები დიდი და კეთილმოწყობილი სასტუმროები, რაც მგზავრებს სასურველ კომფორტს უქმნიდა. ამგვარ სასტუმროებს გააჩნდათ ასევე თავლები და სამჭედლოები ცხენებისა და ეტლებისათვის.

რაც შეეხება ხიდების სამშენებლო ტექნიკას, იყენებდნენ კამაროვანი ფორმის თადის პრაქტიკულად ყველაზე რაციონალურ ფორმას. ამგვარი კამაროვანი ხიდები ძირითადად იგებოდა თეთრი კირქვით, რომლის სიმტკიცესაც უმთავრესად მაღალი ხარისხის კირის დუღაბი განაპირობებდა. აღნიშნული კონსტრუქციის ხიდები განსაკუთრებით მრავლად იყო აჭარაში, შავშეთსა და ტაო-კლარჯეთში. შედარებისთვის – ამავე ეპოქის ევროპაში რომაელების მიერ გაყვანილი გზები უკვე განადგურებული იყო, ატლახებულსა და ოღრო-ოღრო გზებზე (ფაქტობრივად კი ბილიკებზე) ორი ურემი ვერ უქცევდა გვერდს. ხიდები კი უმთავრესად ხისგან იგებოდა და ძალე ღპებოდა.

საბერძნეთიდან საქართველოს მიმართულებით სახმელეთო გზა ბასიანსა და ტაოზე გადიოდა, თუმცა თურქების თარეშის გამო ეს გზა არ იყო უსაფრთხო, ამიტომ ძირითადად საზღვაო გზით სარგებლობდნენ ფოთის მიმა-

რთულებით. სომხეთიდან საქართველოში გზა სამშვილდეზე (ახლანდელი თეთრიწყაროს რაიონი) გადიოდა. ამ პერიოდში საქართველომ დაიბრუნა დიდი აბრეშუმის გზის ერთ-ერთი ტრანზიტორი ქვეყნის ფუნქცია, რამაც გარდა ფინანსური მოგებისა, საშუალება მისცა, რომ გლობალური პროცესების კურსში ყოფილიყო. დიდი აბრეშუმის გზა საქართველოსთვის მეტნაკლებად უსაფრთხოების გარანტიაც იყო იმ თვალსაზრისით, რომ ამ სიმბიოზის სტაბილურობა დიდი სახელმწიფოების ინტერესებში შედიოდა და მათი ეკონომიკური მოგების გარანტია იყო.

აღნიშნულ ეპოქაში საქართველო არა მხოლოდ დიდი სავაჭრო-საქარავნო მაგისტრალებით იყო დასერილი, არამედ ადგილობრივი მნიშვნელობის შიგა გზებითაც, რაც საქართველოს ცალკეულ რეგიონებთან მჭიდრო ერთიერთკავშირს უზრუნველყოფდა. პრობლემური იყო მესხეთ-ჯავახეთთან დაკავშირება, რაც საბოლოოდ თამარ მეფის ეპოქაში გადაიჭრა, როდესაც დედაქალაქიდან უმოკლესი საქარავნო გზა თრიალეთზე გაიყვანეს და გზის ორივე მხარეს შესაბამისი შენობა-ნაგებობები და სასტუმროები ააგეს. მესხეთი დასავლეთ საქართველოს ე.წ. რკინისჯვრის ქვაფენილიანი გზით დაუკავშირდა. ეს მნიშვნელოვანი იყო, რადგან მესხეთი გარდა სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობისა, საქართველოს მარცვლეულის ბედელს წარმოადგენდა. თრიალეთზე გადიოდა გზა ტაოდან კახეთისკენ. ჩრდილოეთ კავკასიიდან უმოკლესი გზა გავიდა აფხაზეთზე ქუთაისის მიმართულებით, რომელიც მანამდე, VIII საუკუნეშიც არსებობდა, თუმცა უადრესად გრძელი და მოუწესრიგებელი. დასავლეთი საქართველოდან აღმოსავლეთისკენ მოკლე გზა გადმოდიოდა ლიხის ქედზე.

მოვლილი გზები და მოწესრიგებული ინფრასტრუქტურა დიდად განაპირობებდა ვაჭრობის განვითარებას. საქართველოში სავაჭრო ქარავანს მეკობრეთაგან შეიარაღებუ-

ლი რაზმი იცავდა. ქარავნებს უძღვებოდნენ და საბაჟო მოხელეებთან მოლაპარაკებებს მართავდნენ ქარავანთუხუცესები. ქარავანთუხუცესებად ინიშნებოდნენ დიდვაჭრები, რომლებიც ქალაქში მრავლად იყვნენ და განსაკუთრებული პატივისცემით სარგებლობდნენ. დიდვაჭრები ექვემდებარებოდნენ ვაჭართუხუცესს, რომელიც მართავდა სავაჭრო ორგანიზაციას და იყო შუამავალი რგოლი სამეფო ხელისუფლებასა და ვაჭრებს შორის. დიდვაჭრის სიცოცხლე კანონმდებლობით თორმეტიათას თეთრად იყო შეფასებული, ჩვეულებრივი ვაჭრის – ექვსიათასად, ანუ იმდენად, რამდენადაც ჩვეულებრივი აზნაურისა. შედარებისათვის – გლეხის სიცოცხლე ოთხას თეთრად ფასობდა.

აღნიშნულ ეპოქაში სავაჭრო კაპიტალი თავის ორბიტაში ითრევდა ფეოდალურ არისტოკრატias. მრავალი მათგანი მჭიდრო კავშირში იყო ქალაქებთან და მათ დაპატრონებასაც ახერხებდა. მაგალითად, ფეოდალი შანშე მხარგრძელი 15 ქალაქის მფლობელი იყო. ქალაქში მცხოვრებთა უმრავლესობა მსხვილი მოძრავი ქონების მფლობელი იყო და ქონებრივი ცენზით აღზევებულთა წრეს წარმოადგენდა. მათი და უძრავი ქონების მესაკუთრეთა ინტერესები ხშირად ერთმანეთს არ ემთხვეოდა. ამ ფაქტორს კი ცენტრალიზებული სახელმწიფო სეპარატისტ ფეოდალთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ეფექტიანად იყენებდა. ისიც აღსანიშნავია, რომ ქალაქები და ვაჭართა კლასი გულუხვად აფინანსებდა სამეფო ხელისუფლებას.

საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდა ირანთან, ბიზანტიასთან, სომხეთთან, იტალიის ქალაქებთან, სირიასთან, ეგვიპტესთან, რუსეთთან, ინდოეთთან, ჩინეთთან. ამ ქვეყნებიდან საქართველოში ძირითადად იმპორტირდებოდა მრავალი სახეობის ძვირფასი ქსოვილი, სანელებლები, შაქარი, ძვირფასი თვლები, ცხენის ადკაზმულობა, იარაღ-საჭურველი, ბეწვეული, ნელ-

საცხებელი, საყოფაცხოვრებო ნივთები და სხვა. დავით აღ-
მაშენებელმა, უცხოეთის სტრარტეგიული ბაზრების დაუფლების
მიზნით, კონტროლი დაამყარა ანისის, განჯის, კახის, შემახიას
და დარუბანდის სავაჭრო გზებზე. სავაჭრო ურთიერთობების
გაფართოების შესაბამისად საქართველოს ბაზარზე ადგილო-
ბრივ მონეტებთან ერთად უცხო ქვეყნების მონეტებიც იყო
ბრუნვაში, კერძოდ, პერპერა, ბოტინატი და დრაჰკანი-კონსტან-
ტინატი, დრაჰმა, დანგი და სხვა, რამაც პრიმიტიული ფორმის
სავაჭრო-საკრედიტო დაწესებულებების წარმოშობა განაპირობა.

XII ს. საქართველოში მოსახლეობის ზრდასთან დაკავ-
შირებით და მეურნეობის ინტენსიფიკაციის მიზნით ხელისუ-
ფლებამ პრიორიტეტულად მიიჩნია აგრარული მეურნეობისა
და აგროტექნოლოგიების განვითარება. ამ სფეროშიც, პირველ
რიგში, ინფრასტრუქტურული პროექტები ხორციელდებოდა,
როგორცაა ჰიდროტექნიკური, კერძოდ, საირიგაციო სისტემის
გაყვანა-მოწესრიგება. სრულყოფილი და მასშტაბური (119 კმ.)
სარწყავი არხი გაიყვანეს კახეთში, ალაზნის ველზე, რომლის
მეშვეობით 53 000 ჰექტარი მიწის გასარწყავება გახდა შესა-
ძლებელი. 20 კმ. სიგრძის სარწყავი არხი არსებობდა სამგორ-
ში, ასევე ტირიფონის ველზე და რუის-ურბნისის მიდამოებში.
დიდი სამეურნეო მნიშვნელობა ჰქონდა სრულიად განსხვავე-
ბულ სარწყავ სისტემას – მუხრანის ე.წ. რუსხმულს. ეს იყო
მრავალ კილომეტრზე გაჭიმული, 6 მ. სიმაღლის ხელოვნურად
შეზვინულ მიწაზე გატარებული არხი. აიგო 7 კმ. სიგრძის
სხალტბა-შიომღვიმის წყალსადენი, რომელიც შიომღვიმის სა-
ვანეს დღევანემში 243 000 ლიტრ წყალს აწვდიდა.¹ ეს საშუ-
ალებას იძლეოდა მიეღწიათ სასოფლო-სამეურნეო წარმოების
მაღალი დონისთვის, მიეღოთ პოლიმორფული მარცვლენი
და პარკოსანი კულტურები, ეწარმოებინათ სხვადასხვა ხარისხის
ღვინო და ა. შ.

¹ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტომი II. თბ., 1983, გვ. 418.

სოფელს მემამულე მართავდა მამასახლისის და დაბალი რანგის მოხელეების – გზირების მეშვეობით. მამასახლისი კრეფდა გადასახადებს და წყვეტდა, თუ სად უნდა წასულიყო გლეხი სამუშაოდ. სოფლად უმთავრესად შერეულ მეურნეობას მისდევდნენ, კერძოდ, მიწათმოქმედებას და მეცხოველეობას, მებაღეობა–მეხოსტნეობას და, რა თქმა უნდა, მევენახეობას. ბუნებრივ-კლიმატური პირობების მიუხედავად მარანი ყველას ჰქონდა. თუკი ვენახის გაშენების პირობები არ არსებობდა, შემოდგომაზე ღვინოს ყიდულობდნენ ან ცვლიდნენ საქონელსა და ხორბალზე, ან ყურძენს ყიდულობდნენ და წურავდნენ.

საქართველოს ეკონომიკის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული დარგი იყო მებაბრეშუმეობა, რომელზეც დიდი მოთხოვნა არსებობდა ადგილობრივსა და საგარეო ბაზარზე. განვითარებული იყო ასევე სელის წარმოება. მისგან გამოხდილ ზეთს გააჩნდა არა მხოლოდ მაღალი კვებითი ღირებულება, არამედ იგი იყო უმადლესი ხარისხის საწვავი მასალა და ბაზარზე ძვირად ფასობდა. მისი ყიდვა საზოგადოების დაბალ ფენას არ შეეძლო. მაღალ დონეზე იყო განვითარებული მეფუტკრეობა. მოშენებული ჰყავდათ განსაკუთრებული, ენდემური ჯიშის ქართული ფუტკარი და აწარმოებდნენ დიდი რაოდენობის თაფლს და ცვილს, რაზეც ადგილობრივსა და საგარეო ბაზარზე დიდი მოთხოვნა იყო. მეურნეობის უძველესი, ტრადიციული და პრიორიტეტული დარგი იყო მევენახეობა-მეღვინეობა. ქართული ღვინო დიდი რაოდენობით ექსპორტირდებოდა სომხეთში, მიდიასა და სპარსეთში. ასევე ექსპორტირდებოდა ცხენები, საბრძოლო იარაღი (ხანჯალი, ხმალი, კარპაჭი), ბამბა, მატყელი და ტყავი, კაკალი და თხილი, რომელიც მხოლოდ ერთი ქალაქიდან ოთხი ათასი დატვირთული აქლემით გადიოდა. ეკონომიკის ტრადიციულად წარმატებული დარგი იყო მეთუნეობა. გარდა კერამიკის ჭურჭლისა, ხორ-

ცივლდებოდა სამშენებლო კერამიკული მასალის – აგურის, კრამიტის, მოსაპირკეთებელი ფილების ექსპორტი. საქართველოში წარმოებული სამშენებლო მასალა განსაკუთრებული სიმტკიცითა და ხარისხით გამოირჩეოდა. დავით აღ-

მაშენებელი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ვაჭრობის განვითარებას, მისი გააქტიურებისთვის იგი შეღავათებს უწესებდა არაბ და სპარს ვაჭრებს, გარდა ამისა, სომხები ჩამოსახლდა გორში, რათა ამ რეგიონში განვითარებინა ვაჭრობა. თბილისი იქცა იმდროინდელი მსოფლიოს ერთ-ერთ სავაჭრო ცენტრად, ამისა შედეგად აღმოსავლეთში მოღვაწე ევროპელი ვაჭრებისგან ევროპაზე მეტ სარგებელს საქართველო ნახულობდა. აღმაშენებელმა არჩევანი ერთადერთი მიმართულებით გააკეთა: როგორც აღმოსავლეთის, ასევე დასავლეთის ინტერესები საქართველოს ინტერესებს დაუქვემდებარა და მართებულადაც, რადგან საქართველოს მიმართ ასევე ყველას საკუთარი ინტერესები ამოძრავებდა. საქართველოს პოლიტიკური ორიენტაციის მუდმივად სადავო საკითხი – დასავლეთი, თუ აღმოსავლეთი, მტრობა, თუ პარტნიორობა, ყველაზე ეფექტიანად, ანუ საქართველოს საკეთილდღეოდ მხოლოდ დავით აღმაშენებელმა გადაწყვიტა. მან გამოიყენა როგორც კონფლიქტი სელჩუკებსა და ჯვაროსნებს შორის, ასევე მათი სავაჭრო ინტერესებიც. ევროპელ ქრისტიანთა მხარდასაჭერად ჯვაროსნულ ლაშქრობებში აგზავნიდა მეომრებს, ებრძოდა მუსულმანებს და ამავე დროს, თბილისელი მუსულმანებისთვის ყველაზე დაბალ გადასახადს აწესებდა. აქედან გამომდინარე, აღმაშენებლის საქართველოსთან ეკონომიკური თანამშრომლობა მტრებისთვისაც კი მეტად ხელსაყრელი ხდებოდა.

დავით აღმაშენებლის რეფორმებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ფულის რეფორმას. შეიცვალა ფულის გარეგნული მხარე. მონეტაზე გამოისახა ცხენოსანი მეფე არაბული წარწერით – „მეფეთ-მეფე დავით გიორგის ძე მესიის მახ-

ვილი”. ამავე პრინციპით მოიჭრა შემდგომში გიორგი III, თამარ მეფე, ლაშა გიორგის სპილენძის მონეტებიც. ვალუტა ვერცხლის ნაცვლად სპილენძით იჭრებოდა, ოღონდ ვერცხლის კურსით, ანუ სპილენძის ფული გამოცხადდა „თეთრად” – ვერცხლის ფულად. ამ აქციის სავარაუდო მიზეზად მიიჩნევა აღმოსავლეთის ქვეყნების ვერცხლის საბადოების გამოფიტვა და აღმოსავლური ვერცხლის მონეტების დასავლეთისა და ჩრდილოეთის ქვეყნებში მასობრივი გაზიდვა.

ფულზე მოთხოვნის ზრდას, გააქტიურებული ვაჭრობის გარდა სახელმწიფო ხარჯების ზრდაც განაპირობებდა, კერძოდ, დაქირავებული ჯარის შენახვა და სამხედრო ოპერაციების ხარჯები, სახელმწიფოს განადგურებული ინფრასტრუქტურის მოწესრიგება. აღმაშენებელი სავალუტო ლითონის გამოცვლით შეეცადა ფული დაემაგრებინა სახელმწიფოს ფარგლებში, ანუ ხელი შეშალა მისი გადინებისთვის. თუკი საქართველოში მოჭრილ დაბალი ღირსების ლითონის (სპილენძის) ფულს ვერცხლის კურსი ჰქონდა მინიჭებული, სხვა ქვეყანაში გასვლისას მას ეცვლებოდა კურსი და იძენდა დაბალი ღირსების ლითონის კურსს, რაც მისი გადინების მოტივაციას ამცირებდა. გარდა ამისა, სპილენძის მონეტის ტრანსპორტირება რთული იყო, ვინაიდან, იმ პერიოდში ვერცხლსა და სპილენძს შორის შეფარდება იყო – 1 : 60. აქედან გამომდინარე, პირობითად 1 კგ. ვერცხლის შესაბამისი ღირებულების სპილენძის მონეტა იწონიდა 60 კგ.-ს, რისი ტრანსპორტირებაც გაცილებით რთული იქნებოდა. ამგვარად, ამკრძალავი ადმინისტრაციული ღონისძიებების ნაცვლად ეფექტიანად იქნა გამოყენებული ეკონომიკური ღონისძიება.

აღმაშენებლის ეპოქას უკავშირდება სამხედრო რეფორმის გატარება, რამაც დიდად განაპირობა მდგრადი ეკონომიკური განვითარება. ციხე-ქალაქებს იცავდა საჯარო გარნიზონები, რეგულარული არმიის ჩამოყალიბების მიზნით კი ჩამოსახლე-

ბულ იქნა ყივჩაღთა დაახლოებით 40 000 ოჯახი (სავარაუდოდ 225 000 სული), ყივჩაღ მეომრებს სახელმწიფო არ ქირაობდა, არამედ მათი თითოეული ოჯახი ვალდებული იყო ერთი მეომარი გამოეყვანა. რეგულარული არმიის მეომრების რაოდენობა 60 000-ს აღწევდა¹. შეიქმნა კარგად გაწვრთნილი, შეარაღებული და დისციპლინირებული პირველხარისხისოვანი არმია, რომლის მეომრებსაც ეკრძალებოდათ ბრძოლაში მოპოვებული ალაფის მითვისება, როგორც ეს მანამდე ხდებოდა, მათ ენიშნებოდათ ჯამაგირი. სამხედრო ბეგარისგან არ თავისუფლდებოდა არავინ, გარდა არასრულწლოვანების, მოხუცებისა და ხეიბრებისა. ყოველი წოდების წარმომადგენელს ჰქონდა სამხედრო-მატერიალური ვალდებულება და ამ მოვალეობის შეუსრულებლობის შემთხვევაში, იგი წოდებას კარგავდა.

XII ს-ის მეორე ნახევრიდან საგარეო-ეკონომიკური ურთიერთობების და ვაჭრობის განვითარების გზაზე დიდ დაბრკოლებად იქცა ქურდობა და მეკობრეობა. სავაჭრო-საქარაუნო გზებზე გადაადგილება არ იყო უსაფრთხო. 1170 წლით დათარიღებული სიგელი ცხადყოფს, რომ არსებობდა საგანგებო, ე.წ. ორგანიზაცია ქურდებისა და ყაჩაღების გამოსაველენად და დასასჯელად. 1179 წ. გიორგი მესამემ უსაფრთხოების გაძლიერების მიზნით საგანგებოდ შეკრიბა დარბაზი, სადაც მიიღო გადაწყვეტილება, რომ საქარაუნო გზაჯვარედინებზე აღმართულიყო სახრჩობელები და ხალხის თვალწინ მომხდარიყო შეპყრობილი მეკობრე-ყაჩაღების დასჯა. ჩამოხრჩობილთან ერთად ძელზე მოპარულ საქონელსაც ჰკიდებდნენ, რათა ხალხისთვის ეს მკაცრი ზნეობრივი გაკვეთილი ყოფილიყო. საგულისხმო ფაქტია, რომ სახელმწიფო სამძებრო ორგანოები დაზარალებულის საჩივარს კი არ ელოდნენ, არამედ თავად ეძებდნენ კანონის დამრღვევს.

¹ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტომი II. თბ., 1983, გვ. 215.

Main Characteristics of Social-Economic Development of Georgia in XI-XII centuries

M. Gudushauri

The history of social and economic development of Georgia in XI and XII centuries is especially important. Some of the fundamental reforms were carried out during this period. These reforms brought political and economic power to Georgia. Systematic political changes were made in accordance with the economic policy of the state. After implementation of these reforms the country's economic advance began. The development of cities and towns and their economy was especially fast.

At the end of XI century and in the XII century the main priority Georgia's economic policy was improvement of infrastructure. There was a large commercial line in the South of the Caucasus which connected the East and the West parts. All the trading roads of Asia Minor went through Tbilisi. Good infrastructure played an important role in the development of trade.

Davit the Builder paid special attention to the development of trade. Currency reform played an important role as well.

**კორპორატიული მმართველობითი
გადაწყვეტილების
კრიტიკურიშეხება**

ნოლარ ბაბრატიონი

*გურამ თავართქილაძის სასწავლო
უნივერსიტეტის სრული პროფესორი*

საბაზრო ურთიერთობების დამკვიდრება ობიექტურად განაპირობებს კორპორაციული საკუთრების და ურთიერთობათა ზრდა-განვითარების პროცესს. განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში ის საკუთრების გაბატონებულ და მზარდ სექტორს წარმოადგენს, რასაც განაპირობებს კაპიტალის კონცენტრაციის და მობილურობის დიდი შესაძლებლობები და ფირმის, კორპორაციის მმართველობის ფორმის სრულყოფილება. ეს უკანასკნელი თავის კონცენტრირებულ გამოხატულებას აქციონერული საზოგადოების (საწარმოს) მართვის დემოკრატიულ ფორმასა და მის მაღალ ეფექტიანობაში პოულობს. განსხვავებით საკუთრების სხვა ფორმებისათვის დამახასიათებელი მმართველობისაგან, კორპორაციული საკუთრების მმართველობა ყველაზე მეტად იძლევა იმის შესაძლებლობას, რომ მენეჯერებმა შეათანხმონ მის მფლობელებთან - აქციონერებთან ყველა მნიშვნელოვანი (განსაკუთრებით სტრატეგიული) გადაწყვეტილება, თვითონ საქმიანობაში მაქსიმალურად გაითვალისწინონ და იხელმძღვანელონ მესაკუთრეთა ინტერესებით. საქმიანობაში ინტერესთა ასეთი ჰარმონიულობა შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ის ემყარება კორპორაციის ხელმძღვანელობის მისწრაფებას უზრუნველყოს მესაკუთრეთა (აქციონერების) ეკონომიკური კეთილდღეობის მაქსიმუმიზაცია კორპორაციის საქმიანობის სრულყოფისა და განვითარების საფუძველზე.

მენეჯმენტის საბოლოო მიზნებზე, რაც საბოლოო ანგარიშით, ფოკუსირდება მესაკუთრეთა ინტერესების მაქსიმალური

გათვალისწინების საფუძველზე მათი კეთილდღეობის ზრდაზე ზრუნვასა და კორპორაციის განვითარების უზრუნველყოფაში, მიუთითებს ამ საკითხით დაინტერესებული ზოგიერთი მეცნიერი¹. მაგრამ, აქ გასარკვევია ის, თუ რა შეიძლება იყოს ის ეკონომიკური კრიტერიუმი, რომელშიც კონკრეტიზდება აქციონერებზე ზრუნვასთან დაკავშირებული მმართველობითი გადაწყვეტილებების სისწორის ხარისხი? ამ საკითხს აქვს როგორც თეორიული, ასევე პრაქტიკული მნიშვნელობა.

მმართველობითი ფუნქციის სირთულიდან გამომდინარე, მენეჯერის ფუნქციები და ამოცანები მეტად მრავალსახოვანია, ამასთან, სხვადასხვა ენდოგენურ და ეგზოგენურ ფაქტორთა გავლენით ის დროში მნიშვნელოვნად იცვლება. აქედან გამომდინარე, მნიშვნელოვანია მენეჯერების საქმიანობის მარეგლამენტირებელი ძირითადი ამოცანების და წესების ჩამოყალიბება, რომელიც მათ მისცემდა ფორმის ოპერატიული და ეფექტიანი მართვის საშუალებას, ყოველ მოცემულ მომენტში კონკრეტულ საკითხზე აქციონერების შეხედულებების თუ სურვილების დადგენა-შესწავლის გარეშე (რაც პრაქტიკულად შეუძლებელიცაა). სწორედ ამისთვისაა საჭირო ასეთი ერთიანი კრიტერიუმი, რომელზეც გადაწყვეტილებების მიღებისას ორიენტირებული იქნებიან მენეჯერები.

მიგვაჩნია, რომ ასეთი შეიძლება იყოს ორი მაჩვენებელი: აქციათა საბაზრო ღირებულებისა და დივიდენდების ზრდის მაქსიმიზაციის მაჩვენებლები. ჩვენი მოსაზრება ემყარება ინვესტორის მიერ აქციების შეძენის მოტივაციას: უზრუნველყოს ინვესტირებული კაპიტალის ანუ ქონების მაქსიმალური ზრდა და ინვესტირებული კაპიტალიდან მიიღონ რაც შეიძლება დიდი შემოსავალი, დივიდენდი. ცხადია, ამ ფაქტორებს აქციონერთა მხრივ ალტერნატივა არ ექნებოდა იმ შემთხვევაში, თუ მეწარმეობაში გამორიცხული იქნებოდა რისკის ფაქტორი, მაგრამ ის რეალურად არსებობს. მაღალი სარისკო პროექტის ალტერნატივაა -დაბალი სარისკო. მაღალი რისკი, დაბალისაგან განსხვავებით, ასოცირდება უფრო დიდ ზარალთან, თუმცა, ის უფრო დიდ შემოსავალს გვპირდება. აქედან გამომდინარე, არჩევანის გაკეთებისას აქციონერთა

¹ა. გაბელაია, ფინანსები, თბ., 2011, გვ.20.

პოზიციები შესაძლებელია გაიყოს: კაპიტალის ბაზრის ეფექტიანი ფუნქციონირება საშუალებას აძლევს აქციონერებს კორექტივები შეიტანონ თავიანთი აქციების პორტფელის რისკის ხარისხში საკუთარი ინტერესების გათვალისწინებით, მაგრამ კორპორაციის დონეზე როგორი გადაწყვეტილება უნდა მიიღოს მენეჯერმა, რით უნდა იხელმძღვანელოს მან? მიგვაჩნია, რომ ასეთ კრიტერიუმს წარმოადგენს რისკი იმისა, თუ როგორ იმოქმედებს მოცემული გადაწყვეტილება კორპორაციი აქციების საბაზრო ღირებულებაზე. პასუხობს ის საბაზრო კონიუნქტურის არსებულ პირობებში ან თვალსაწიერ მომავალში აქციათა საბაზრო ღირებულების მაქსიმიზაციის მოთხოვნას თუ არა? ცხადია, სწორი გადაწყვეტილების მიღება მენეჯერისგან მოითხოვს ეკონომიკური პროცესების ცოდნას, ანალიზს და პროგნოზირებას, მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენ კონკრეტულად გვაინტერესებს მენეჯერის ძალისხმევის კრიტერიუმის საკითხი, რის გამოც მასთან დაკავშირებული სხვა საკითხების განხილვისაგან თავს ვიკავებთ.

რაც შეეხება გადაწყვეტილებას კრიტერიუმის მეორე, დივიდენდის მაქსიმიზაციის უზრუნველყოფის საკითხს: ავტორების მნიშვნელოვან ნაწილს მიაჩნიათ, რომ გადაწყვეტილების მიღებისას მენეჯერების ძირითადი ამოცანა კორპორაციის მოგების მაქსიმიზაციით შემოიფარგლება, რამდენადაც ის დივიდენდების ზრდის საფუძველიცაა. ცხადია, ეს კრიტერიუმი ხშირად იგივე გადაწყვეტილების მიღებას გვკარნახობს, რაც აქციონერთა სიმდიდრის მაქსიმიზაციის შემთხვევაში, ვინაიდან მისი ზრდა აქციათა საბაზრო ღირებულების ზრდის მნიშვნელოვანი ფაქტორია, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ზემოთ აღნიშნული კეთილდღეობის ზრდის მაქსიმიზაციის ეს ორი კრიტერიუმი შინაარსობრივად იდენტური არ არის. აქციათა საბაზრო ღირებულების ზრდას ბაზარზე მოქმედი სხვადასხვა ფაქტორის და კორპორაციის ეკონომიკური სტრატეგიის ცვლილება ადვილი შესაძლებელია არ მოჰყვეს დივიდენდების ზრდა ან მოჰყვეს მაგრამ ის შორს იყოს მაქსიმუმისაგან (მაქსიმიზაციისაგან). ამ უკანასკნელის შემთხვევაში ალბათობის, ანუ რისკის ფაქტორი აქციათა საბაზრო ღირებულების ზრდასთან შედარებით გაცილებით დიდია. სწორად მიგვაჩნია ცნობილი ავტორის პეტლის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ მოგე-

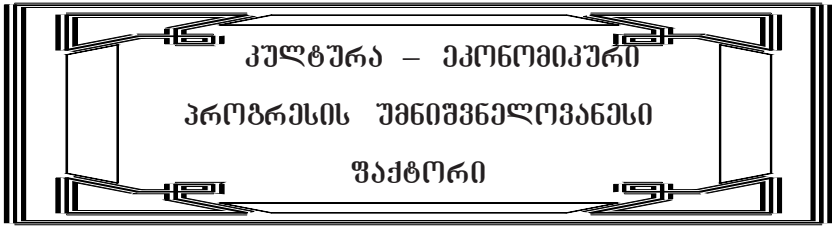
ბის მაქსიმიზაციის პროცესი, სშირად მენეჯერებს უბიძგებს მაღალრისკიანი პროექტების რეალიზაციისაკენ, რაც ყოველთვის არ შეესაბამება აქციონერების ინტერესებს¹. ამასთან, გაცილებით რთულია ალტერნატიული პროექტებიდან შესაძლო რისკების გათვალისწინებით იმის გარჩევა, თუ რომელი მათგანი პასუხობს მოგების (როგორც დივიდენდების წყაროს) მაქსიმიზაციის შესაძლებლობას. აქედან გამომდინარე, კორპორაციის აქციონერების კეთილდღეობის ზრდის შესაფასებლად საკმარისი არ არის სწორი გადაწყვეტილების მისაღებად მენეჯერმა იხელმძღვანელოს ზემოთ აღნიშნული ორი კრიტერიუმის მანვენებლიდან მხოლოდ ერთი რომელიმეით. საჭიროა ორივეს გათვალისწინება - მათი გაზომვა, შეპირისპირება, არჩევანის გაკეთება. მხოლოდ ამ გზითაა შესაძლებელი დასაბუთებული, სწორი მმართველობითი გადაწყვეტილების მიღება, რომელიც ერთდროულად პასუხობს როგორც საერთოდ კორპორაციის, როგორც სამეურნეო სუბიექტის, ასევე, მისი მფლობელების - აქციონერების ინტერესებს უზრუნველყოფილ იქნეს როგორც სააქციო საზოგადოების, ასევე მისი მფლობელების კეთილდღეობის მაქსიმალური ზრდა.

Corporate Governance Decision Criteria

N. Bagrationi

The establishment of market relations objectively determines the necessity of improvement of corporate property management. The paper discusses correct managerial decision making criteria in corporation management. The criteria, which meets both the interests of corporation and its owners and shareholders is orientation to increasing and maximizing the welfare of corporation managers and shareholders. The author considers that for evaluation of the above-mentioned criteria in corporation management, two parameters should be applied to. These are: increasing the market value of shares and the criteria for maximizing the dividends. The paper provides both the common and the different features of these criteria. It's properly concluded that it's necessary to use both of them for making right managerial decisions.

¹ П.Этрилл. Финансовый менеджмент (для неспециалистов) 3-ое издание. Питер, 2006. стр. 54.

ვასილ ხიზანიშვილი

*თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასისტენტ-პროფესორი, დოქტორანტი*

კულტურა რთული ჰუმანური ფენომენია, რომელიც უდიდეს გავლენას ახდენდა და ახდენს ეკონომიკაზე. იგი ეკონომიკის განვითარების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია, რომელიც თავისი ფასეულობებით და ნორმებით გვევლინება ადამიანის ეკონომიკური ქცევისა და შრომითი საქმიანობის რეგულატორად. კულტურა ასრულებს ეკონომიკური განვითარების „საზოგადოებრივი მექანიზმების“ როლსაც, ასახავს რა წინა თაობათა მიერ დაგროვილ ეკონომიკურ გამოცდილებას, რომელიც გამოიყენება თანამედროვე ეკონომიკურ ცხოვრებაში.¹ კულტურა ერთნაირად ზემოქმედებს მატერიალური სიკეთის წარმოების, განაწილებისა და მოხმარების სფეროებზე, რითაც არსებულ მოცემულობათა გათვალისწინებით წარმოადგენს ეკონომიკის განვითარების ან მის შემაფერხებელ ფაქტორს. ამიტომ, მთლიანად ქვეყნის ეკონომიკის შესწავლისას, დაუშვებელია სხვა ფაქტორებთან ერთად კულტურული ფაქტორების იგნორირება.²

თანამედროვე ეკონომიკური მეცნიერება, შეიძლება ითქვას, გვერდს უვლის კულტურის ფაქტორს. უკანასკნელ წლებში გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნების გამოცდილებამ დაგვარწმუნა, რომ საკმარისი არ არის კერძო სექტორის დაფუძნება, ბაზრების ლიბერალიზაცია და ფულადი სტაბილიზაცია. საჭიროა

¹ Экономическая культура как фактор развития экономики. <http://www.iteconomic.com/economicheskaya-kultura-kak-faktor-razvitiya-ekonomiki.aspx>

² Надель С. Социальные факторы экономического роста//Мировая экономика и международные отношения, 2005, №5, с. 26.

კულტურის, როგორც ეკონომიკის ფუნქციონირების წინაპირობის, არსებობაც, რადგან ეჭვგარეშეა, რომ ეთნოსების, კონფესიებისა და მოსახლეობის ჯგუფებისათვის დამახასიათებელი ტრადიციები და ჩვეულებები, როგორც კულტურის ორგანულად შემადგენელი ელემენტები, სერიოზულ გავლენას ახდენს მათ ეკონომიკურ მიღწევებზე.

ამ მხრივ საინტერესოა ცნობილი ამერიკელი მეცნიერის, სახელმწიფო მართვის სფეროს სპეციალისტის - ედვარდ ბენფილდის მიერ 1958 წელს კვლევის შედეგად მიღებული ის დასკვნა, რომ ამა თუ იმ ქვეყნის განვითარების დაბალი ტემპები, გარკვეულწილად, მოცემულ ქვეყანაში ჩამოყალიბებული და არსებული კულტურული სისტემით შეიძლება აიხსნას.¹

ასევე საყურადღებოა ამერიკელი პოლიტოლოგის - რობერტ პატმენის ჰიპოთეზა - რაც უფრო „აღტრუსტულია“ საზოგადოება, მით მაღალია მასში მოქმედი პოლიტიკური და სახელმწიფო სტრუქტურების ხარისხი.²

ისტორიკოსმა და ეკონომისტმა დევიდ ლანდესმა დაასაბუთა, რომ არსებობს პირდაპირი კავშირი სახელმწიფოს ეროვნული ეკონომიკის წარმატებებსა და მისი მოსახლეობის ისეთ თვისებებს შორის, როგორიცაა: მომჭირნეობა, პატიოსნება და შემწყნარებლობა, ხოლო ისეთი თვისებები კი, როგორიცაა: ქსენოფობია, რელიგიური შეუწყნარებლობა, კორუფცია მოსახლეობის ფართო მასების სიღარიბესა და ეკონომიკის განვითარების დაბალ ტემპებს განაპირობებს. დევიდ ლანდესი ეთანხმება მაქს ვებერის მოსაზრებას ეკონომიკურ წარმატებაში რელიგიის მნიშვნელობის შესახებ. იგი წერს, რომ თუ ჩვენ თვალს გადავავლებთ მსოფლიო ეკონომიკური განვითარების ისტორიას, მივალთ დასკვნამდე, რომ ეკონომიკური განვითარების დონეებში ქვეყნების თითქმის ყველა განსხვავება არსებითად კულტურით აიხსნება.¹

¹ Edward C. Banfield (with Laura Fasano), *The Moral Basis of a Backward Society* Glencoe, IL: The Free Press, 1958.

² Robert D. Putman with Robert Leonardi and Raffaelella Y. Nanetti., *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy.*, 1993, Princeton, Nev Jersey.

³ David S. Landes. *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor.* New York, 1998.

იტალიელმა ეკონომისტმა გვილო ტაბელინიმ გააანალიზა განათლების დონე და პოლიტიკური ინსტიტუტების ხარისხი ევროპის 69 ქვეყანაში და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ მშპ-ს მოცულობა და ეკონომიკური ზრდის ტემპები მაღალია იმ რეგიონებში, სადაც ადგილი აქვს ურთიერთნდობას, ადამიანის ინდივიდუალურ ინიციატივაში რწმენას და კანონისადმი მორჩილებას. მისი აზრით, „არსებულ კულტურულ თავისებურებებთან უშუალოდ არის დაკავშირებული არა მხოლოდ ევროპის რეგიონების ეკონომიკური განვითარების ხასიათი და ბუნება, არამედ ცალკეული ქვეყნის ეკონომიკური და ინსტიტუციონალური განვითარებაც...“¹

სწავლული ეკონომისტები ლუიჯი გუიზო, პაულა საპიენზა და ლუიჯი ზინგალესი ამტკიცებენ, რომ კულტურა პირდაპირ ზემოქმედებს ეკონომიკაზე. გრძელვადიან პერსპექტივაში სწორედ ეკონომიკური სისტემა აყალიბებს საზოგადოების კულტურას. თუმცა, კულტურული ფასეულობები ეკონომიკური განვითარების შესაბამისად ყოველთვის არ განიცდის ცვლილებას. ნელი ცვლილებები კულტურულ განვითარებაში აიხსნება მემკვიდრეობითი ინფორმაციის თაობიდან თაობაში გადაცემის მიდრეკილებასა და სწრაფვაში, ასევე იმით, რომ ტრადიციები მდიდრდება და ახალი შინაარსით განაგრძობს არსებობას.

ტრადიციული კულტურული ფასეულობები მიჩნეული უნდა იქნეს როგორც ეკონომიკის მყარი განვითარების საფუძველი.² კულტურა განსაზღვრავს ადამიანის შეხედულებებს ცხოვრებაზე, მის დამოკიდებულებას გარემოსა და მიმდინარე მოვლენებთან, და უმთავრესი, ის ჩართულია ადამიანური ქცევის მოტივაციაში, განსაზღვრავს რა მთელ მის მოქმედებას, მათ შორის ეკონომიკურ ქცევას. სხვანაირად, მოტივაციის მექანიზმის საშუალებით კულტურული ფასეულობები და ნორმები არეგულირებს ადამიანთა ეკონომიკურ ქმედებებს. ამგვარად, ეკონომიკურ ქცევებში არსებობს კულტურული დიმენსია.³

¹ <http://ideas.repec.org/p/ces/ceswps/1492.html>

² Ивлиев: Влияние культуры на экономику бесспорно., www.er-oren.ru/index.php?...

³ Culture and Economic Development: Cultural Concerns, გვ. 3130, sais.jhu.edu/faculty/fukuyama/articles/isb505010.pdf

არსებობს კარდინალურად საპირისპირო შეხედულებებიც, რითაც იგნორირებულია კულტურის დომინანტური ფაქტორი ეკონომიკურ ურთიერთობებში. მაგალითად, პიტერ ჯ. ბიეტკეს აზრით, ნაკლებად მნიშვნელოვანია ის, თუ რა ტიპის საზოგადოება (ეს იქნება ქრისტიანული, მუსულმანური, იუდაისტური, თუ გნებავთ, ათეისტური) მონაწილეობს ეკონომიკურ პროცესებში. მისთვის გადამწყვეტია პოლიტიკური და ეკონომიკური თავისუფლების ინსტიტუტების არსებობა. იქ, სადაც არ არსებობს იმგვარი ინსტიტუტები და პოლიტიკა, რომელიც უზრუნველყოფს კერძო საკუთრების გარანტიებს, ხელშეკრულებათა დადების თავისუფლებას, სახელმწიფო რეგულირების შეზღუდულობას, ფინანსურ დისციპლინას და ვაჭრობის თავისუფლებას, შეუძლებელია ეკონომიკურ ზრდასა და განვითარებაზე მსჯელობა. ბიეტკე მიიჩნევს, რომ რა უპირატესობასაც არ უნდა ფლობდეს ესა თუ ის კულტურა, არ მოხდება მისი რეალიზება, თუ ამ სივრცეში არ იარსებებს ზემოთ აღნიშნული ფაქტორები.¹ კულტურული ფაქტორი მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ეკონომიკურ განვითარებაზე, თუმცა ეკონომიკური განვითარების ზრდის ტემპებზე ასევე დიდ გავლენას ახდენს საზოგადოების ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინსტიტუტებს შორის განსხვავებულობაც, რისი ნათელი მაგალითიც არის ჩრდილოეთი და სამხრეთი კორეა, მათი ეკონომიკური განვითარების მასშტაბებს შორის არსებული სხვადასხვაობა ამ ორი ქვეყნის საერთო კულტურული ერთობის მიუხედავად.²

მაშასადამე, ამა თუ იმ ქვეყნის ეკონომიკის განვითარების გასაღებია არა მოსახლეობის კულტურული ტრადიციები, არამედ ეკონომიკური თავისუფლება. კულტურა, შესაძლოა, ახდენს გარკვეულ ზეგავლენას ეკონომიკურ სიტუაციებზე, მაგრამ უმთავრესი ფაქტორი, რომელიც განაპირობებს ქვეყნებს შორის არსებული ეკონომიკური მანქვნიბლების განსხვავებულობას, არის თამაშის ის წესები, რაც განსაზღვრავს ადამიანებს შორის ერთმანეთზე, და მათსა და ბუნებრივ რესურსებს შორის ურთიერთქმედებას.³

¹ www.inliberty.ru/library/study/322

² Jim Granato, Ronald Inglehart, David Leblang, The Effect of Cultural Values on Economic Development: Theory, Hypotheses, and Some Empirical Tests. გვ.608, www.uh.edu/.../The EffectOfCultural ValuesOn Economic Development.pdf

³ Концепция „культура имеет значение“: содержание, основы, вопросы. www.inliberty.ru/library/study/322

მიუხედავად ზემოთმოყვანილი საკმაოდ საფუძვლიანი მტკიცებულებისა იმის თაობაზე, რომ ეკონომიკის განვითარების პროცესში კულტურა არ თამაშობს გადაწყვეტ როლს, ალბათ, შეუძლებელი იქნებოდა მისი ამ ფორმით უპირობოდ მიღება, რადგან დიდი ხანია ცნობილია, რომ სხვადასხვა ქვეყნის და ხალხის ეკონომიკური განვითარების დონეში განსხვავება აიხსნება არა მხოლოდ ეკონომიკურ-პოლიტიკური ფაქტორებით, თუნდაც ეს იყოს „წარმოების ფაქტორები“, არამედ დიდწილად სწორედ კულტურული ფაქტორებითაც. მაგალითად, ზემოთ ნახსენებ მეცნიერ-ეკონომისტებს - ლ. ზინგალეს. პ. საპიენზას და ლ. გუიზოს შემოაქვთ „სამოქალაქო კაპიტალის“ ცნება, რაც წარმოადგენს მოქალაქეობრიობის მაჩვენებელს და ამავე დროს „სოციალური კაპიტალის“ კონცეფციის ერთ-ერთ ვარიანტს, რომლის არსია ის, რომ საზოგადოებრივი კეთილდღეობის მიღწევა შესაძლებელია საკუთარი რესურსების უშურველად გაღებით. „სოციალური კაპიტალის“ ფორმას, „მოქალაქეობრიობასთან“ ერთად, წარმოადგენს ისეთი კულტურული ფაქტორი, როგორიცაა „ნდობა“, რომელიც „მოქალაქეობრიობასთან“ ერთად უდიდეს გავლენას ახდენს საზოგადოების ეკონომიკურ განვითარებაზე, რასაც მოწმობს შემდეგი სტატისტიკური მონაცემებიც: აფრიკის ქვეყნებში (მცირედენის გამოკლებით) ნდობის ხარისხი რომ იყოს ისეთივე მაღალი, როგორიცაა შვედეთში, მაშინ ზოგიერთი შეფასებით მშპ-ის მოცულობა შავ კონტინენტზე იქნებოდა 546%-ით, ხოლო რუსეთსა და მექსიკაში 60%-ით უფრო მეტი, ვიდრე ახლა არის.¹ რასაკვირველია, ამ მაჩვენებლების აბსოლუტურ ჭეშმარიტად მიღება არ შეიძლება, თუმცა მათი ხელაღებით უგულვებელყოფაც არასწორია. ამაზე ისიც მიანიშნებს, რომ თვით ცნობილი ამერიკელი ეკონომისტი, პროფ. ჯეფრი საქსი, რომელიც საერთოდ სკეპტიკურადაა განწყობილი ეკონომიკაში კულტურული ფაქტორების მიმართ, საჭიროდ მიიჩნევს ეკონომიკაზე ამა თუ იმ ზომით მისი გავლენის აღიარებას.² მისი აზრით, „მაშინაც კი, როცა ხე-

¹ Гражданские ценности. Можно ли измерить влияние культуры на экономическое развитие. www.forbes.ru/.../47475-grazhdanskie-tsennosti

² Nathan Glazer, David Landes, Seymour Martin Lipset, Orlando Patterson, Michael Porter, Jeffrey Sachs, and Richard Shweder., Culture Matters: how values shape human progress., New York, 2000, გვ. 37.

ღისუფლება სერიოზულად ცდილობს ქვეყნის სოციალ-ეკონომიკურ მოდერნიზებას, განვითარების დაბრკოლებად შესაძლებელია იქცეს არაადეკვატური კულტურული გარემო. მაგალითად, კულტურულ ან რელიგიურ ნორმებს შეუძლია ხელი შეუშალოს ქალებს ღირსეული როლი შეასრულონ აღნიშნულ პროცესში, რის შედეგადაც მოსახლეობის ნახევარი მოკლებულია ეკონომიკურ და პოლიტიკურ უფლებებს...”¹

კულტურული ასპექტით, ქვეყნები, რასაკვირველია, განსხვავდებიან ერთმანეთისგან, რაც იმას ნიშნავს, რომ სხვადასხვაგვარ კულტურულ ნორმებს ძალუძს დიდი ან მცირე ხარისხით ხელი შეუწყოს ამა თუ იმ ინსტიტუციონალური გარემოს აღქმას. ეკონომიკური თვალსაზრისით, კულტურა არის ადამიანთა ქცევების თვითრეგულირების ინსტრუმენტი, ე.ი. მას შეუძლია შეამციროს ან გაზარდოს ხარჯები განსაზღვრული თამაშის წესების უზრუნველყოფაზე. თუკი ქცევის წესები, რომლებიც ხელს უწყობს ეკონომიკური კეთილდღეობის ზრდას, კონკრეტული კულტურული სივრცის ფარგლებში აღიქმება არალეგიტიმურად, მეთვალყურეობის მძლავრი სისტემის არარსებობის შემთხვევაში, ისინი უბრალოდ არც კი იქნება დაცული. ხარჯები ამგვარ მეთვალყურეობაზე შესაძლოა იყოს იმდენად დიდი, რომ მოცემული სოციალური მოწყობის მხარდაჭერა აღმოჩნდეს შეუძლებელი და პირიქით, კულტურული ლეგიტიმაციის პირობებში იზრდება კულტურის ელემენტების ზემოქმედება ადამიანთა ქცევებზე, რომლებიც ხარჯების მინიმიზაციის დროს პოზიტიურ გავლენას ახდენენ ეკონომიკურ განვითარებაზე.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ქვეყნები მოსახლეობის უფრო მაღალი კულტურული დონით, ფლობენ გაცილებით უფრო განვითარებულ ეკონომიკას. მსგავს შემთხვევაში, როგორც წესი, მოიაზრება ამა თუ იმ ერის სულიერი და ინტელექტუალური პოტენციალი. მაგრამ, ჩვენთვის ასევე მნიშვნელოვანია კულტურის, როგორც მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო და ქცევითი კულტურისა და ასევე, საზოგადოებრივი მორალის მდგომარეობა იმ პირობებში,

¹ Jeffrey D.Sachs., The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time. New York, 2005, გვ.218.

როდესაც კულტურა გავლენას ახდენს ეკონომიკური ურთიერთობებისა და ეკონომიკის განვითარების დონეზე ზნეობრივი და ცივილიზაციის ხელშემწყობი ორიენტირების შეთავაზებით მთელი საზოგადოებისათვის.¹

თანამედროვე საზოგადოების განვითარებასა და საზოგადოებრივ ცნობიერებაში უკანასკნელი ათწლეულის განმავლობაში მომხდარმა კარდინალურმა ცვლილებებმა ეკონომიკურ და კულტურულ კავშირურთიერთობებს შესძინა გლობალური ხასიათი.

აუცილებელია იმის აღნიშვნა, რომ ზოგადად არც კულტურული და არც რელიგიური ფაქტორი არ არის ეკონომიკური ქცევების ერთადერთი განმსაზღვრელი და არ გააჩნია ექსკლუზიური გავლენა ცალკეული ქვეყნისა თუ რომელიმე რეგიონის ეკონომიკურ მაჩვენებლებზე.² მიუხედავად ამისა, კულტურა ზემოქმედებს ეკონომიკურ მაჩვენებლებზე იმდენად, რამდენადაც მას შეუძლია გავლენის მოხდენა ხალხთა ქცევებზე დანაზოგებთან, აღზრდასთან, შრომის ეთიკასთან და ა.შ. მიმართებით.

როგორც ზოგადად კულტურას, ასევე კონკრეტულად კულტურის თითოეულ ფორმას გააჩნია თავისი, საკუთარი უნიკალური პოზიტიური და ნეგატიური კომპონენტები, მაგრამ პოზიტიურ კომპონენტებს ავტომატურად არ ძალუძთ უკეთესი ეკონომიკური მაჩვენებლების შექმნა სხვა ისეთი აუცილებელი პირობების გარეშე, როგორცაა: ეკონომიკური პოლიტიკა, ეფექტიანი ინსტიტუციები, ხელსაყრელი მსოფლიო ეკონომიკური მდგომარეობა, პოლიტიკური სტაბილურობა და ა.შ. სხვა სიტყვებით, მხოლოდ ხელსაყრელ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ გარემოში ხდება კულტურა ეკონომიკური ზრდის ხელშემწყობი. სწორედ ამით შეიძლება აიხსნას ჩინეთის - კონფუციანელობის სამშობლოს - საოცარი ეკონომიკური მიღწევები ეკონომიკური რეფორმების უკანასკნელი სამი ათწლეულის განმავლობაში.³

¹ Экономика и общественная среда: Взаимосвязь и взаимовлияние. www.imepi-eurasia.ru/baner/bogomolov.doc

² See Alvin Y. So and Stephen W.K. Chiu: East Asia and the World Economy, Sage Publications, 1995, გვ.8.

³ Jiang Shixue, Cultural Factors and Economic Performance in East Asia and Latin America, გვ. 31.

ეკონომიკასა და კულტურას შორის არსებული ურთიერთქმედება იძლევა ქვეყანაში მიმდინარე ეკონომიკური გარდაქმნების ხასიათსა და სოციალურ-კულტურულ მექანიზმებს (ე.ი. ადამიანთა ცხოველმოქმედებისა და ქცევების ფასეულობით-ნორმატიულ რეგულაციებს) შორის კავშირის კვლევის შესაძლებლობას. საზოგადოებაში სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება და სხვა ცვლილებები გულისხმობს ადამიანების მიერ ახალი ცოდნის, იდეების, ნორმების, ფასეულობების, ქცევის ნიმუშებისა და მოდელების შეთვისებას. მსგავსი პროცესი ძალზე მნიშვნელოვანია ადამიანთა ქცევებისა და საქმიანობის სოციალურ-კულტურული რეგულირების მექანიზმების აქტივიზაციის დროს, რომელიც იძლევა პროგრესული გამოცდილებისა და ინფორმაციის გადაცემისა და გავრცელების შესაძლებლობებს. ამგვარი რეგულირება ამარტივებს და აჩქარებს ახალ ფასეულობათა და ნორმათა შეთვისებას, რაც, თავის მხრივ, უზრუნველყოფს მათ კომფორტულ არსებობას დინამიკურად ცვალებად ეკონომიკურ პირობებში.¹

თანამედროვე პოსტინდუსტრიულ საზოგადოებაში კულტურა ხდება ეკონომიკური პროგრესის ერთ-ერთი სტრატეგიული ფაქტორთაგანი. ეკონომიკის მდგრადი განვითარებისათვის საჭიროა არა მხოლოდ მეცნიერება, ტექნოლოგიები, არამედ ჭეშმარიტი კულტურის არსებობაც.

დღეს ეკონომიკასა და კულტურას შორის არსებულ ურთიერთდამოკიდებულებას ახასიათებს გარდატეხის მომენტი. მათი დაახლოება იმყოფება საწყის სტადიაზე, თუმცა, ამ წარმატებაზე დიდადაა დამოკიდებული კაცობრიობის გადარჩენა. ეკონომიკა უნდა იყოს არა მხოლოდ ეფექტიანი, არამედ ეკოლოგიური და ჰუმანურიც. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ადამიანი და ბუნება განწირულია დეგრადაციის, რღვევისა და დაღუპვისათვის.²

ეკონომიკისა და კულტურის კავშირურთიერთობა შინაარსს იძენს მოდერნიზაციის კონტექსტით. კულტურულ ფასეულობათა

¹ Взаимодействие экономики и культуры – Социология.

² В.В. Миронов., Философия: учебник для ВУЗов., Взаимосвязь культуры и экономики.

მიმართ გულგრილი დამოკიდებულება სერიოზულ ბარიერს ქმნის მოდერნიზაციის გზაზე.¹ ამიტომ, სოციალური საბაზრო ეკონომიკისათვის აუცილებელია განსაზღვრული კულტურული ბაზისი,² სადაც კულტურა განიხილება როგორც რეალურობის ახსნა-განმარტებისა და შეფასების სისტემა.³

ეკონომიკური წარმატება ხანგრძლივი განვითარების პროცესის შედეგია, რომელიც ეკონომიკურ და კულტურულ სივრცეთა ინტეგრაციით მიიღწევა. ამ პროცესში მხედველობაში მიიღება კულტურული ფაქტორებისა და კულტურული ცვლილებების პრობლემა, რომელთა გათვალისწინება ხელს უწყობს მსოფლიოში ეკონომიკური განვითარების პროცესების არსებით დაჩქარებას.

Culture – the Most Important Factor of Economic Progress

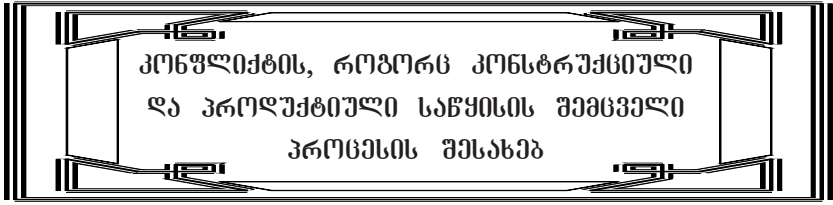
V. Khizanishvili

Culture, as a difficult human phenomenon, has greatest influence on economy and is one of the most important factors for development of economy. Countries with population of higher cultural development have much more highly developed economy. Interrelation of culture and economy defines the nature of economic reforms carried out in a country and social and economic mechanisms. Economic success is the result of a long development, which is achieved by integration of economic and cultural environments. During this process the aspect of cultural factors and cultural changes are also taken into consideration. Taking into account of these aspects promotes acceleration of economic development in the world.

¹ Встреча культуры и экономики., expert.ru/expert/.../vstrecha_kultury_i_ekonomiki/

² Die soziale Marktwirtschaft als Leitbild für Entwicklungsländer?, www.hss.de.../Die_soziale_Marktwirtschaft_als_Leitbild_01.pdf

³ Wimmer, A.: Kultur: Zur Reformulierung eines sozialanthropologischen Grundbegriffs, in: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie H.3,S.413, Köln, 1996.

ნინო შარესაშვილი

*ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი,
თსუ ასოცირებული პროფესორი*

კონფლიქტები, როგორც ადამიანთა სოციალური კავშირების ურთიერთობებისა და ურთიერთქმედების, მათი მოქმედებებისა და ქცევების არსებითი მხარე, უხსოვარი დროიდან იზიდავდა ადამიანთა ცნობისმოყვარეობას. ამის დასტურია სხვადასხვა ხალხის მითოსი, ფოლკლორი და ძველი კულტურის ძეგლები, ანტიკური და შუა საუკუნეების მოაზროვნეთა მსჯელობები, სოციალურ და პუმანიტარულ მეცნიერებათა მიღწევები. კონფლიქტების თეორიამ ამჟამად დამატებითი კონკრეტულობა შეიძინა. კონფლიქტოლოგიის პრობლემატიკის კონტურები უფრო ნათელი გახდა.

კონფლიქტი წარმოადგენს მართვის ერთ-ერთ საშუალებას, რომლის არცოდნით ან უგულებელყოფით მენეჯერი ყოველთვის ამცირებს მმართველობითი საქმიანობის ეფექტიანობას.

კონფლიქტების კვლევის თეორიული ასპექტების შემუშავებაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა ორგანიზაციის სტრუქტურულ-ფუნქციონალურმა მოდელმა, რომლის მიხედვით ნებისმიერი სოციალური სისტემა შედარებით მყარ, სტაბილურ და კარგად ინტეგრირებულ სტრუქტურას წარმოადგენს. ამ სისტემის ყოველ ელემენტს განსაზღვრული ფუნქცია გააჩნია და ამით მის სიმყარეში გარკვეული წვლილი შეაქვს. სოციალური სტრუქტურის ფუნქციონირება ეფუძნება საზოგადოების წევრთა ფასეულებათა თანხვედრას, რომელიც უზრუნველყოფს აუცილებელ სტაბილურობასა და ინტეგრაციას.

სოციალური ქმედების ნორმატიული კომპონენტი ვრცელდება ოთხ დონეზე: ორგანიზმი, პიროვნება, სოციალური სისტემა, კულტურა. კონფლიქტის შესაძლებლობა ჩადებულია თავად სოციალიზაციის პროცესში, რომლის მსვლელობისას ადამიანი ეზიარება არა მარტო სოციალური სისტემის ფუნქციონირების ხერხებს, არამედ შესაბამისი კულტურის ნორმებსა და ფასეულობებს. სოციალიზაციის დროს ჩამოყალიბებული შეუსაბამობა და დაძაბულობა შეიძლება ასევე გადაიზარდოს კონფლიქტში.

სოციალურ სისტემაში იგულისხმება ოთხი ფუნქციონალური მოთხოვნის ერთგვარი კოლექტიურობა: გარეგანი ობიექტებისადმი ადაპტაცია, მიზნის მიღწევა, ქვესისტემების ინტეგრაცია, ნორმატიულ-ღირებულებითი ნიშნის სტრუქტურული ფორმების განახლება. ამასთან, მიიჩნევა, რომ ადაპტაციას უზრუნველყოფს ეკონომიკური ურთიერთობები, მიზნის მიღწევას – პოლიტიკური პირობები, ინტეგრაციას – სამართლებრივი ნორმები და ჩვეულებები, სტრუქტურის განახლებას – სოციალური ინსტიტუტები, რწმენა და მორალი.

ძალზე არსებითია სოციალური სისტემის შიგა წინააღმდეგობრიობის აღიარება და, მაშასადამე, კონფლიქტების წარმოქმნის რეალურობა. კონფლიქტების მართვის პროცესი, რომელიც კონფლიქტოლოგიას და მენეჯმენტს ემყარება, კომპლექსური ხასიათისაა და ჰუმანიტარული განათლების გაღრმავების დინებას მიჰყვება. მისი შესწავლა უეჭველად აფართოებს ადამიანისა და საზოგადოების შესახებ ცოდნის წრეს და ხელს უწყობს როგორც სოციალური ურთიერთქმედების პრობლემების გაგებას, ასევე მათი გადაწყვეტის ეფექტიანი ხერხების გამოყენებას.

ორგანიზაციებში კონფლიქტი ხშირად აღმოჩნდება არა მარტო გარდაუვალი, არამედ მისაღები „გამოსავალი“ პროცესი შექმნილი სიტუაციიდან. ის ჩვენ შეგვიძლია განვიხილოთ როგორც ადამიანთა შორის ერთობლივ საქმიანობაში დარღვეული ურთიერთობის აღდგენის საშუალება, ასევე კერძო და საერთო ინტერესებში, ქცევის ნორმებში შეთანხმების მიღწევის შესაძლებლობაც.

საქმის ამგვარი ვითარებისას საჭიროა კონფლიქტების ობიექტური და სუბიექტური ბუნების შემეცნების, მათი უშუალო მიზეზებისა და მოტივების შესწავლა, ორიენტირება იმაში, თუ რა ფორმით მიმდინარეობს კონფლიქტები და როგორი გზებითაა შესაძლებელი მათი გადაჭრა. კონფლიქტურ პირობებში თანამშრომელთა ქცევის შესწავლა და კონფლიქტების მართვის უნარის ნებისმიერი დონის მენეჯერისთვის ისეთივე სავალდებულოა, როგორც კოორდინირება, უფლებამოსილების დელეგირება, მოტივაცია, კონტროლი და სხვა.

დღევანდელი დინამიკური გარემო დიდი გამოწვევების წინაშე აყენებს ნებისმიერ ორგანიზაციას. ამ პროცესებს მუდმივად თანახლავს კონკრეტული პრობლემების გადაწყვეტასა და ცვლილებებთან დაკავშირებული კონფლიქტები. სოციალური და პუმანიტარული ცოდნის სფეროდან მოპოვებული მონაცემები აადვილებს საშუალებათა არჩევანს იმისათვის, რომ უფრო მეტად იქნეს გამოყენებული კონფლიქტების დადებითი პოტენციალი და იმაგდროულად მათი ნეგატიური შედეგები მინიმუმამდე დაყვანილი.

მენეჯმენტთან მიმართებით მისი ძირითადი დანიშნულებაა აიძულოს ხელმძღვანელი რეალურად შეხედოს კონფლიქტურ სიტუაციებს, დაკმაყოფილდეს არა მხოლოდ ინტუიციითა და ჯანსაღი აზრით, არამედ თანამშრომლებთან მუშაობის პროცესში დაიცვას კონფლიქტების მართვის განსაზღვრული, მეცნიერულად დადგენილი წესები და ხერხები. მეცნიერული მიდგომა გულისხმობს სისტემურად ორგანიზებულ, პრინციპულად სტრუქტურირებულ, მეთოდოლოგიურად ზუსტ ცოდნას საგნის (მოცემულ შემთხვევაში კონფლიქტების მართვის) შესახებ, ორიენტაციას რეალური სამყაროს კანონზომიერებებისა და ობიექტური ჭეშმარიტების შესამეცნებლად. ნებისმიერი მეცნიერება კონსტრუქციულია, გათვლილია მიღებული ცოდნის პრაქტიკულად გამოყენების, ახალი პროექტების შემუშავებისა და დანერგვის შესაძლებლობაზე. სოციალური პროცესების მეცნიერული ხელმძღვანელობა, მათ შორის კონფლიქტების რეგულირება, როგორც წესი, ხორციელდება ანალიტიკური გაანგარიშების, სოციალური კავშირებისა და ურთიერთქმედების მონაწილეებზე გეგმაზომიერი და მრავალმხრივი

გაგლენის, მეცნიერულად შემოწმებული რეკომენდაციების პრაქტიკული გამოყენების საფუძველზე.

აღლოსა და გამჭრიახობაზე დაფუძნებული ჯანსაღი აზრი და ინტუიცია შეზღუდულია თავის შესაძლებლობებში. თუმცა, ეს მახასიათებლები შეიძლება სასარგებლო აღმოჩნდეს კონფლიქტური სიტუაციების გაცნობიერების, თავიდან აცილებისა და მოგვარების პროცესში. ამის მეშვეობით მენეჯერებმა შესაძლოა უზრუნველყონ გარემოებებთან პრაგმატული მისადაგება და თუ კონფლიქტი მაინც გარდაუვალია, მაშინ იპოვონ მისგან თავის დაღწევის საუკეთესო გამოსავალი.

რასაკვირველია, კონფლიქტის სხვადასხვა ტიპისა და გადამეტებული სოციალური დაძაბულობის გამოვლინებების შესწავლა საჭიროა არა ცნობისმოყვარობისა და ცხოვრების პერიპეტეიების შესახებ ცოდნის გამდიდრების მიზნით, არამედ იმისათვის, რომ მოხდეს კონფლიქტების პროფილაქტიკისა და რეგულირების მეთოდების, ხერხებისა და წესების შესწავლა. საჭიროა ნებისმიერმა ხელმძღვანელმა კონკრეტული წარმოდგენა შეიქმნას შერიგების პროცედურებზე, რაც შესაძლებელს ხდის შრომითი, ქონებრივი დავების, სხვა სოციალური კონფლიქტის მონაწილეთა მიყვანას შეთანხმებამდე. მნიშვნელოვანია მზადყოფნა კონფლიქტური ქცევის შესაბამისი სტილის დახასიათება-შეფასებისათვის, ადამიანთა შორის ურთიერთობის მაღალი კულტურის შექმნა-შენარჩუნებისათვის, ურთიერთგაგების, თანამშრომლობის, ფუნქციონალური და სოციალური პარტნიორობისათვის.

მთავარია კონფლიქტების ამოცნობისა და მათი შედეგების წინასწარმეტყველების პარალელურად ვისწავლოთ მათი მართვა. იმავედროულად, უპირობოდ, გამოსაყოფია კონფლიქტურ სიტუაციებში ხელმძღვანელის როლი, მისი ინტელექტუალური და ემოციონალური თვისებები, რაც საჭიროა კონფლიქტების პროფილაქტიკისა და გადაწყვეტისათვის.

ნებისმიერ კონფლიქტურ დაპირისპირებაში ჩადებულია პოზიტიური პოტენციალი. ეს დაკავშირებულია იმასთან, რომ კონფლიქტი ხელს უწყობს ინდივიდების სპეციალიზაციას და სოციალური ჯგუფების წარმოქმნას, შიგაჯგუფური და ჯგუფთა-

შორისი ურთიერთობების შედარებით სტაბილური სტრუქტურის შენარჩუნებას, ძალთა ბალანსის შექმნასა და დაცვას, ამა თუ იმ სოციალური პრობლემებისა და ნაკლოვანებების „სიგნალიზაციას“.

ცნობილი ამერიკელი (გერმანული წარმომავლობით) მკვლევარი კოზერი, როგორც ფუნქციონალიზმის პოზიციის მიმდევარი, თავის ნაშრომებში აქცენტს აკეთებდა თანამშრომლობაზე. იგი ხაზგასმით გამოყოფდა კონფლიქტების მნიშვნელობას სოციალური სისტემის, ამა თუ იმ ორგანიზაციის მდგრადობისა და სტაბილურობის უზრუნველყოფაში¹. ზოგიერთ დასავლეთევროპელ მეცნიერს თავისი მკვეთრად გამოხატული კრიტიკული დამოკიდებულება აქვს სტრუქტურულ-ფუნქციონალური ანალიზისადმი, ისინი სკეპტიკურად აღიქვამენ საზოგადოებრივი მოწყობის „წონასწორულ-ინტეგრალურ“ მოდელს. მათ შორის გამოირჩევა გერმანელი სოციოლოგი რალფ დარენდორფი, რომელმაც შემოგთავაზა საზოგადოების კონფლიქტური მოდელის კონცეფცია.

გერმანელი სოციოლოგი მეცნიერი დარენდორფი დაბეჭდვით გვარწმუნებს, რომ საზოგადოება ნებისმიერ მომენტში შეიძლება ცვლილებების მოწმე გახდეს, ნებისმიერ წერტილში შეიძლება გაუღვნილი იყოს შეუთანხმებლობით და კონფლიქტით. სოციალური სისტემის ყოველი ელემენტი ამა თუ იმ ხარისხით იწვევს ცვლილებებს და დეზორგანიზაციას.

ყოველი საზოგადოება დაფუძნებულია ბატონობაზე, იმაზე, რომ ერთნი აიძულებენ და იმორჩილებენ სხვებს. წინააღმდეგობა, კონფლიქტები წარმოიქმნება იმის გამო, რომ ადამიანებს განასხვავებს არა მხოლოდ სოციალური უთანასწორობა, ანუ რესურსების ფლობისა და განაწილების არაერთგვაროვანი ხელმისაწვდომობა, არამედ ბრძოლა ძალაუფლებისათვის, პრესტიჟი და ავტორიტეტი, არათანაბარი მდგომარეობა ორგანიზაციის მართვის ურთიერთობებში.¹

კონფლიქტი საზოგადოებრივი ცხოვრების განუყოფელი ნაწილია. ის ყველგან არსებობს, როგორც ნებისმიერი იერარქიულად ორგანიზებული სისტემის გარდაუვალი შედეგი. ადამიანებს გააჩნიათ კონფლიქტების რეგულირების, „სოციალური რყევების“

თავიდან აცილების შესაძლებლობები. ამისთვის მნიშვნელოვანია: ჯერ ერთი, კონფლიქტის მხარეებს შორის განსხვავებებისა და წინააღმდეგობების აღიარება; მეორე, მხარეთა ორგანიზაციის დონე – რაც უფრო მაღალია ორგანიზებულობის დონე, მით უფრო ადვილია თანხმობისა და შეთანხმებების მიღწევა; მესამე, განსაზღვრული წესების ორმხრივი აღიარება, რომელთა დაცვა შესაძლებელს ხდის კონფლიქტის მონაწილე მხარეებს შორის ურთიერთობების შენარჩუნებასა და მხარდაჭერას.

XXI საუკუნის ზღურბლზე მსოფლიო ერგატული (გულისხმობს სამი კომპონენტის – ინდივიდის, სოციუმისა და ტექნიკის ერთიანობას) გახდა, კაცობრიობამ შეიძინა გრანდიოზული ენერგეტიკული და ინფორმაციული რესურსები. თუმცა, გაზრდილი შესაძლებლობების დროსაც კი ადამიანს არ ძალუძს საკუთარი თავის ფლობა. ამის შედეგად გარდაუვალია სხვადასხვა მასშტაბის, მნიშვნელობისა და თვისებების კონფლიქტი, რაც ერთსა და იმავე დროს წარმოადგენს პროგრესის სტიმულს და მუხრუჭს, სიკეთეს და ბოროტებას.

ხანგრძლივი დროის მანძილზე კონფლიქტი განიხილებოდა როგორც ჰუმანიტარული პრობლემა, რომელიც არ ექვემდებარებოდა ზუსტ გამოკვლევას. მაგრამ გამოყენებითი მათემატიკისა და კომპიუტერული ტექნიკის განვითარებამ გააფართოვა რაოდენობითი მეთოდების გამოყენების არეალი. კაცობრიობა გამოვიდა საზოგადოებრივი პროგრესის სპირალის კიდევ ერთი ხვიიდან და ამჟამად, თითქმის ყველა კონფლიქტი ასე თუ ისე დაკავშირებულია ტექნიკასთან. სოციალური კონფლიქტები, რომლებშიც წამყვანი როლი ეკისრება ადამიანურ ფაქტორს, მიმდინარეობს როგორც სოციალურ, ასევე ტექნიკურ სფეროებშიც.

ინტერესთა საყოველთაო ჰარმონია მითია და ადამიანები შეცდომაში შეჰყავს. საზოგადოება, ხელისუფლების ორგანოები და ცალკეული პირები უფრო ეფექტიან შედეგებს მიაღწევენ თავიანთ საქმიანობაში, თუ არ დახუჭავენ თვალს კონფლიქტურ სიტუაციებზე და დაიცავენ კონფლიქტების რეგულირების წესებს.

¹ Взгляды Л. Козера на парадигму конфликта - *Социология*
socio.rin.ru/cgi-bin/article.pl?id=1308

უკანასკნელ ათწლეულებში კონფლიქტოლოგიის თეორიული და გამოყენებითი მნიშვნელობა გაიზარდა. გარკვეულწილად ეს დაკავშირებულია საბაზრო ურთიერთობების ჩამოყალიბებასთან და, კერძოდ, ეკონომიკური პარტნიორების ურთიერთკავშირის გართულებასთან, მეწარმეთა და, საერთოდ, მეურნე სუბიექტების ინტერესების შეჯახებასთან, მწარმოებლებსა და საქონლისა და მომსახურების მომხმარებლებს შორის სხვადასხვა ხასიათის წინააღმდეგობათა გამწვავებასთან; სიკეთეების განაწილებასა და მოხმარებაში, მოქალაქეთა სოციალური გარანტიების, უფლებებისა და მოვალეობების დაცვაში დაუბალანსებლობასთან.

შემეცნებითი საწყისის არსებობა პრინციპულად განასხვავებს საზოგადოებას მთლიანად მატერიალური სამყაროსგან. საზოგადოებაში ყველაფერი, კონფლიქტების ჩათვლით, ხდება არა მკაცრი, ობიექტურად განპირობებული წინასწარგანზრახულობით, არამედ ადამიანთა მიერ თავიანთი ქმედებების გააზრებით.

გონება და თვითშეგნება განაპირობებს იმას, რომ ადამიანი თავისუფალია საქმიანობის მიმართულებების არჩევაში. იგი ცდილობს ანგარიში გაუწიოს ქცევის დაწერილ და დაუწერელ კანონებს, რომელთაც ითვისებს სოციალიზაციის, კულტურის მიღწევების გაზიარების პროცესში.

ჩვენ სინამდვილეში არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ ცალკეული ადამიანების ჩამოყალიბება ან ორგანიზაციის საქმიანობა შიგა დაძაბულობის, წინააღმდეგობების, უძრაობისა და ჩამორჩენილობის დაძლევის, ინტერესების შეჯახებებისა და ბრძოლის გარეშე. მათი მიზეზები შეიძლება იყოს შემდეგი: ორგანიზაციის ფუნქციონირებისათვის არახელსაყრელი გარემოებები; შრომითი მოტივაციის პრობლემები, რომლებიც დაკავშირებულია შრომის ანაზღაურებასთან, მუშაობის შინაარსსა და პრესტიჟულობასთან; კოლექტივში ცალკეულ პირებსა და სოციალურ ჯგუფებს შორის ურთიერთობები; სტრუქტურული წინააღმდეგობები; კომუნიკაციური კავშირების გაწყვეტასთან, ადმინისტრაციის გადაწყვეტილებებით მუშაკთა უკმაყოფილებასთან დაკავშირებული მიზეზები;

1 Ральф. Дарендорф. Тропы из утопии. Работы по теории и истории социологии. Изд. «Праксис.» ISBN 5-901574-08

თანამშრომელთა ტემპერამენტის, ხასიათისა და ქცევის მანერების, მათი ასაკისა და ცხოვრებისეული გამოცდილების, ზნეობრივი წარმოდგენების, განათლების დონის, კვალიფიკაციისა და საერთო კულტურის განსხვავებულობით გამოწვეული ემოციური გამოსვლები.

ორგანიზაციის არსებობა და ფუნქციონირება კონფლიქტის გარეშე ილუზიაა, უტოპია და, უფრო მეტიც, არც სიკეთეა. კონფლიქტები ისევე, როგორც ნებისმიერი სოციალური წინააღმდეგობა, რეალური საზოგადოებრივი კავშირების ფორმაა, რომელიც გამოხატავს პიროვნებათა ურთიერთქმედებას, სოციალური ჯგუფებისა და გაერთიანებების ურთიერთობებს მათი მოთხოვნების, მოტივებისა და როლების განსხვავებულობისა და შეუთავსებლობის პირობებში. ამ გაგებით ის არა მხოლოდ დასაშვებია, არამედ სასურველიცაა და შეიძლება სასარგებლოც იყოს, როგორც საზოგადოებრივი აქტივობის ფაქტორი. ერთი სიტყვით, ადამიანთა საქმიანობას ყოველთვის თან ახლავს კონფლიქტი.

მხარეთა უკუქმედებას ადგილი აქვს არა მხოლოდ პიროვნებათაშორის და ჯგუფთაშორის კონფლიქტებში, არამედ ადამიანის ავტოკომუნიკაციის, თვითორგანიზაციისა და თვითდაპროგრამების პროცესში. თვითრეგულაცია ფსიქოლოგიურად უზრუნველყოფილია შინაგანი დიალოგით, რომელიც წარმოიქმნება აზროვნებაში, ადამიანის აღქმაში, როგორც მის საკუთარ განცდებსა და ქცევებზე სხვადასხვაგვარი შეხედულებების შედეგი. არსებითად, ადგილი აქვს იგივე კამათს, აზრთა სხვადასხვაობას, ურთიერთდაპირისპირებას და წინააღმდეგობას, რაც დამახასიათებელია ნებისმიერი სოციალურად განპირობებული კონფლიქტისათვის.

აქტიური ურთიერთდაპირისპირება და უკუქმედება განასხვავებს კონფლიქტს კონფრონტაციის სხვა ფორმებისგან, როგორცაა თანხმობის არარსებობა ამა თუ იმ საკითხზე, სხვადასხვა ერთობისა და ინდივიდების ინტერესთა წინააღმდეგობა და განსხვავებულობა, კოლიზიები მორალურ და სამართლებრივ ნორმებს შორის, შეჯიბრებითი მეტოქეობა ან მკაცრი კონკურენცია. კონფლიქტური უკუქმედება, თუკი იგი შემოქმედებითი ფორმისაა და

არა დამანგრეველი, კონსტრუქციული, პროდუქტიული საწყისის შემცველია. ასეთი კონფლიქტი ხელს უწყობს პროგრესულ ცვლილებებს, დინამიზმს ანიჭებს ამა თუ იმ სოციალური სისტემის განვითარებას, საბოლოო ანგარიშით, გონივრული კომპრომისის საფუძველზე ის მიდის თანამშრომლობამდე.

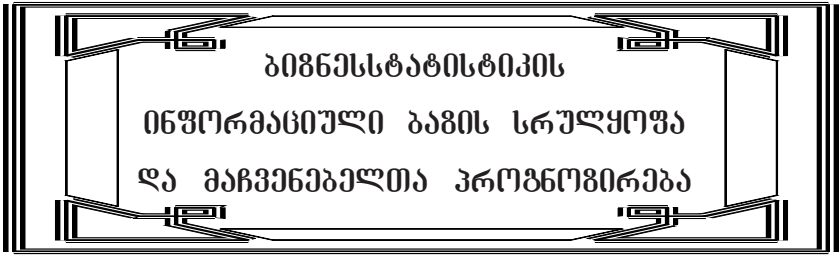
კონფლიქტის უმნიშვნელოვანესი ფუნქციაა სოციალური კავშირების აქტივიზაცია, ადამიანთა ურთიერთქმედებისა და მათი ურთიერთობებისათვის მეტი დინამიკურობისა და მობილობის მინიჭება. ეს აისახება სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ტემპებზე როგორც საზოგადოებაში, ასევე ცალკეული ორგანიზაციის ფარგლებში და განსაზღვრავს საქმიანი განწყობის ამა თუ იმ ხარისხს.

Conflict as the Process Containing Constructive and Productive Backgrounds

N. Paresashvili

The article deals with the idea that conflicts as well as any social contradictions are the form of actual public contacts which expresses personal interactions, relations of social groups and entities in terms of differences and incompatibility of their requirements, motivations and roles. From this point of view they are not only admissible but desirable and in some cases even useful as well as a factor of public activeness.

Successful management of conflicts is important for ensuring sustainability and stability of any organization. Counteraction of conflict, in case it has creative and not destructive character, involves productive origin. Such conflict promotes progressive changes, makes development of definite social systems dynamic and leads to cooperation based on reasonable compromise.

ნინო აბუსაძე

*ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
თსუ ასოცირებული პროფესორი,
ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი.*

ბიზნესსტატისტიკის ინფორმაციული უზრუნველყოფისათვის სტატისტიკის ეროვნული სამსახური საწარმოთა გამოკვლევას ყოველკვარტალურად ახორციელებს. თუმცა, ეს კვლევები პროგრამულად ისეთი სრულყოფილი ფორმისა და იმ მასშტაბისა არ არის, როგორც ეს იყო 2008 წელს ევროკავშირის პროგრამა TACIS-ის დაფინანსებით განხორციელებული კვლევისას. ასეთი ფართომასშტაბიანი კვლევების ჩატარება დიდძალ ფინანსურ სახსრებს მოითხოვს და მისი სისტემატურად ჩატარება, თუნდაც ამ ეტაპზე, მხოლოდ დონორი ორგანიზაციების დახმარებით არის შესაძლებელი. აქედან გამომდინარე ოფიციალური სტატისტიკა ჯერ-ჯერობით სრულად ვერ ახორციელებს მცირე და მიკრო-ბიზნესის კვლევებს, რაც შედეგების პოპულარიზაციის საფუძველზე ბიზნესმენს ჩამოუყალიბებდა საქმიანობის სწორი ტაქტიკისა და სტრატეგიის შემუშავების, თავისი ბიზნესის განვითარების ხელისშემწყობ და ხელისშემშლელ ფაქტორთა გამოვლენის და სხვა უნარს. ამიტომ, სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის საქმიანობის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებას ბიზნესსტატისტიკის ინფორმაციული უზრუნველყოფის გაუმჯობესება წარმოადგენს. ფაქტია, რომ დღეს საქართველოში მცირე და საშუალო ბიზნესის საწარმოები რეალურად მოკლებულია მარკეტინგული კვლევების ჩატარებასა და მიღებული შედეგების საფუძველზე

სწორი მმართველობითი გადაწყვეტილების მიღების შესაძლებლობას, რაც დიდი ბიზნესისათვის შედარებით ადვილად მისაღწევია. დღეს ბიზნესსტატისტიკის გამოკვლევები ხორციელდება შერჩევითი მეთოდით. მსხვილი საწარმოები გამოიკითხება სრული მოცვით, ხოლო საშუალო და მცირე ზომის საწარმოები – შერჩევით.

ზომის მიხედვით საწარმოების კლასიფიკაცია მოიცავს: მსხვილ, საშუალო და მცირე საწარმოებს.

მსხვილ საწარმოებს განეკუთვნება საწარმო, სადაც დასაქმებულითა საშუალოწლიური რაოდენობა აღემატება 100 კაცს ან საშუალოწლიური ბრუნვის მოცულობა -1.5 მლნ ლარს.

მცირე ზომის საწარმოებს მიეკუთვნება ყველა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის საწარმო, რომელშიც დასაქმებულთა საშუალო წლიური რაოდენობა არ აღემატება 20 დასაქმებულს და საშუალოწლიური ბრუნვის მოცულობა არ აღემატება 0.5 მლნ ლარს.

საშუალო ზომის საწარმოებს მიეკუთვნება ყველა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის საწარმო, რომელშიც დასაქმებულითა საშუალოწლიური რაოდენობა მერყეობს 20-დან 100 კაცამდე, ხოლო საშუალოწლიური ბრუნვის მოცულობა – 0.5 მლნ ლარიდან 1.5 მლნ ლარამდე.

ბიზნესსტატისტიკის გამოკვლევებისას გამოსაკვლევ საწარმოთა შერჩევა ხორციელდება „საქსტატში“ მოქმედ საწარმოთა ბაზიდან.

აღნიშნული ბაზა თავდაპირველად ფორმირებულ იქნა 2005 წელს იმდროინდელი საგადასახადო სამსახურის რაიონულ დაწესებულებებთან თანამშრომლობის შედეგად, მისი სრული აქტუალიზაცია კი განხორციელდა 2009 წელს. ის მოიცავს ყველა მსხვილ საწარმოს და მეტ-ნაკლებად ყველა საშუალო ზომის საწარმოს, მაგრამ მცირე საწარმოების რეალური რაოდენობისგან გარკვეულწილად განსხვავდება, რაც მის ხარვეზებზე მიგვანიშნებს (იხ.ცხრილი 1).

საქართველოში მოქმედ საწარმოთა რაოდენობა ზომის მიხედვით (2010 წლის 1 ივლისის მდგომარეობით)¹

ცხრილი 1

	რაოდენობა	%
სულ	39078	100,0
მსხვილი	1902	4,9
საშუალო	3698	9,5
მცირე	33478	85,6

ამასთან, ბაზა (39078 საწარმო) არ მოიცავს NACE-ის კლასიფიკატორის მიხედვით ყველა საქმიანობის სექტორს¹. იგი მოიცავს მხოლოდ შემდეგი ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის მქონე საწარმოებს: შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოება; სოლიდარული პასუხისმგებლობის საზოგადოება; სააქციო საზოგადოება; კოოპერატივი; კომანდიტური საზოგადოება; ინდივიდუალური მეწარმე.

ზომის მიხედვით საწარმოთა დაჯგუფება შეიძლება წარმოვადგინოთ შემდეგი ცხრილის სახით (იხ. ცხრილი 2).

ბიზნესსექტორის ბრუნვის, პროდუქციის გამოშვებისა და დასაქმების მანვენებლები საწარმოთა ზომის მიხედვით (2010 წლის II კვარტლის გამოკვლევის შედეგები)

ცხრილი 2

	ბრუნვა		პროდუქციის გამოშვება		დასაქმებულთა რაოდენობა	
	მლრდ ლარი	%	მლრდ ლარი	%	ათასი	%
სულ	5,74		2,97	100,00	371,4	100,00
მსხვილი ბიზნესი	4,78	83,28	2,42	81,48	217,9	58,67
საშუალო ბიზნესი	0,49	8,54	0,28	9,43	73,1	19,68
მცირე ბიზნესი	0,47	8,19	0,27	9,09	80,4	21,65

¹ ცხრილი შედგენილია „საქსტატის“ მონაცემების საფუძველზე. www.geostat.ge

² მცირე და საშუალო ბიზნესი საქართველოში. სტატისტიკური პუბლიკაცია. თბ., 2009.

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ბიზნესსექტორის მთლიანი ბრუნვის 83.28 % მსხვილ ბიზნესზე მოდის, ხოლო საშუალო და მცირე ზომის საწარმოებზე შესაბამისად - 8.54% და 8.19%.

რა თქმა უნდა, გარკვეულწილად შეიცვლება ბრუნვის მოცულობის სტრუქტურა საწარმოთა ზომების მიხედვით, თუ შეიცვლება საშუალო და მცირე ზომის საწარმოთა რაოდენობა გენერალურ (მთლიან) ერთობლიობაში¹.

აღსანიშნავია, რომ „საქსტატში“ არსებული გენერალური ერთობლიობა მოიცავს საშუალო და მცირე საწარმოთა უფრო ნაკლებ რაოდენობას, ვიდრე ეს რეალობაში შეიძლება არსებობდეს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ამან მაინცდამაინც დიდი სხვაობა არ უნდა მოგვცეს პროცენტული წილების გაანგარიშებისას.

მრავალ ქვეყანაში ბიზნესსაწარმოთა სტატისტიკის გამოკვლევები და აქედან გამომდინარე შერჩევის სამუშაოები ეფუძნება ადმინისტრაციულ წყაროებს, რასაც საქართველოში ფინანსთა სამინისტროს შემოსავლების სამსახურის მონაცემთა ბაზები წარმოადგენს. თუმცა, მისი გამოყენება სტატისტიკის მიზნებისათვის ჯერ-ჯერობით გარკვეულწილად გამოუსადეგარია, რადგან გადასახადის გადამხდელთა ბაზაში ჩართულია ისეთი სუბიექტები, რომლებიც სტატისტიკის გამოკვლევის ობიექტს არ წარმოადგენენ (მაგალითად, ფიზიკური პირები, სუბიექტები, რომლებიც მხოლოდ ქონების გადასახადს იხდიან, სუბიექტები, რომლებმაც გადაიხადეს გარკვეული გადასახადები ერთჯერადი ოპერაციისათვის).

ეს კი ხელოვნურად იწვევს ბაზის გაზრდას. ამასთან, ბაზაში ზოგჯერ არ არის დაფიქსირებული საწარმოთა მისამართი, ხშირ შემთხვევაში სწორად არ არის მითითებული ტელეფონის ნომერი², რაც აუცილებელია ინტერვიუების განხორციელებისათვის. არასრულად ან ხშირ შემთხვევაში საერთოდ არაა მითითებული ეკონომიკური საქმიანობის სახეობა. აღნიშნულ ბაზაში არ არის გამორიცხული აგრეთვე სხვადასხვა ტექნიკური შეცდომა, რაც

1. N. Abesadze-Bewertung der Businessbedingungen in Georgien. ჟურნ. „ახალი ეკონომისტი“, 2011 №2, გვ.12.

2. ნ. აბესაძე. მცირე და საშუალო ბიზნესის ინფორმაციული ბაზის სრულყოფის საკითხები საქართველოში. გორის უნივერსიტეტი. საერთაშორისო კონფერენცია: გორი, 2011.

აფერხებს მის გამოყენებას სტატისტიკური მიზნებისათვის. გარდა ამისა, გარკვეული განსხვავებებია „საქსტატისა“ და შემოსავლების სამსახურის მეთოდოლოგიაში, რომელიც ეხება მოქმედი საწარმოთა ტიპის განსაზღვრას.

„საქსტატისთვის“ საწარმო მოქმედად ითვლება, თუ იგი ფუნქციონირებდა საანგარიშო პერიოდში, ე. ი. მიიღო გარკვეული შემოსავალი და/ან გაწია გარკვეული ხარჯები. შეიძლება საწარმო არ ფუნქციონირებდა საანგარიშო პერიოდში, მაგრამ გადაიხადა ქონების გადასახადი. ასეთ შემთხვევაში აღნიშნული საწარმო შემოსავლების სამსახურისთვის მოქმედად ითვლება, „საქსტატისთვის“ კი არა.

სამწუხაროდ, ვერ ხერხდება მონაცემთა ბაზების შედარება საწარმოთა ზომების მიხედვით, ვინაიდან ამისთვის აუცილებელია ცალკეულ საწარმოზე ბრუნვისა და დასაქმებულთა რაოდენობის მანვენებლის შესახებ ინფორმაციის ფლობა, რაც არ მიიღება შემოსავლების სამსახურიდან გარკვეული მიზეზების გამო. ამასთან, „საქსტატში“ არსებული მოქმედ სუბიექტთა ბაზაში არსებული საშუალო და განსაკუთრებით მცირე ზომის საწარმოთა რაოდენობა განსხვავდება რეალური რაოდენობისაგან.

აღნიშნული ხარვეზის გამოსასწორებლად აუცილებელია ეკონომიკური აღწერის ჩატარება, რაც ქვეყანაში საერთოდ არ ჩატარებულა, აუცილებელია მისი ჩატარება პერიოდულობით (მაგ.: 5 წელიწადში ერთხელ), ხოლო აღწერათა შორის პერიოდებში მოხდება ბაზის აქტუალიზაცია როგორც ბიზნეს რეგისტრის ხაზით, ასევე საწარმოთა კვარტალური და წლიური პერიოდულობის გამოკვლევებით. ამასთან, უნდა განხორციელდეს რეგისტრირებულ საწარმოთა ეტაპობრივი აქტუალიზაცია, სხვადასხვა დარგის მიხედვით.

შემოსავლების სამსახურისა და საჯარო რეესტრის ეროვნული სააგენტოს ბაზებზე „საქსტატის“ სრული ხელმისაწვდომობა და ამ უწყებების შეთანხმებული თანამშრომლობა მნიშვნელოვნად გააუმჯობესებს „საქსტატის“ მხრიდან ეკონომიკური სუბიექტების რეგისტრაციას, სტატისტიკურ აღრიცხვიანობას და აქედან გამომდინარე, სტატისტიკური ინფორმაციის ხარისხს.

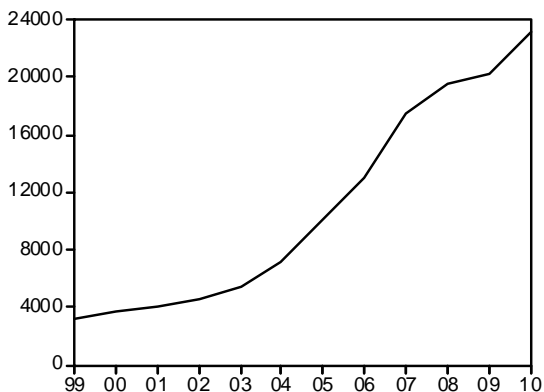
ბიზნესსტატისტიკის ერთ-ერთ ამოცანას არა მარტო მიმდინარე სტატისტიკის წარმოება, არამედ საპროგნოზო მანქვენებლების გაანგარიშება წარმოადგენს. ამიტომ, არსებული ბიზნესსტატისტიკის ინფორმაციული ბაზის პირობებში შევეცადოთ საწარმოთა ბრუნვის მანქვენებლების პროგნოზირებას დროითი მწკრივების მოსწორების ანალიზური მეთოდების საფუძველზე. ამისათვის წარმოვადგინოთ საწარმოთა ბრუნვის დინამიკა 1999-2010 წლების მიხედვით (ცხრილი 3).

ბრუნვა საწარმოთა ზომის მიხედვით (1999-2009 წ.წ.,
(მლნ ლარი)

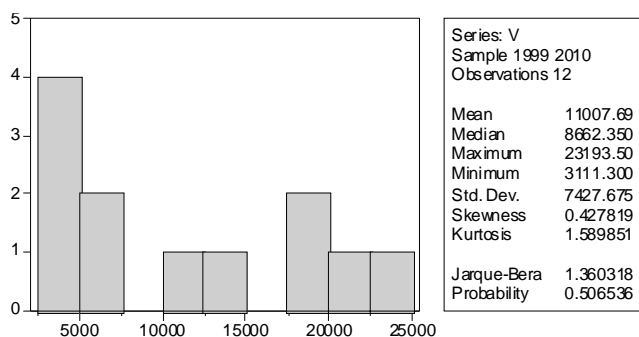
ცხრილი 3

წელი	სულ	მათ შორის		
		მსხვილი	საშუალო	მცირე
1999	3,111.3	1,044.1
2000	3,781.4	1,265.5
2001	3,975.2	1,232.7
2002	4,595.6	3,475.5	535.7	584.4
2003	5,523.0	4,198.8	572.7	751.5
2004	7,248.4	5,618.7	770.1	859.6
2005	10,076.3	7,756.9	1,163.6	1,155.8
2006	13,090.3	10,643.0	1,368.0	1,079.3
2007	17,544.4	15,002.5	1,609.1	932.8
2008	19,650.7	17,228.8	1,454.3	967.6
2009	20,302.2	17,136.9	1,701.2	1,464.1

აღნიშნული მანქვენებლის დინამიკაზე უფრო თვალსაჩინო წარმოდგენის შექმნის მიზნით, პირველ რიგში, ავაგოთ ამ მანქვენებლის გრაფიკი და ჰისტოგრამა (იხ. ნახ. 1.2).

ნახ. 1. საწარმოთა ბრუნვის მაჩვენებლის დინამიკა 1999-2009 წლებში (მლნ ლარებში)

ნახ. 2. საწარმოთა ბრუნვის მაჩვენებლის ჰისტოგრამა და სატატისტიკური მახასიათებლები

საპროგნოზო გაანგარიშებების დაწევაამდე უნდა შევნიშნოთ, რომ მოცემული მაჩვენებლის პროგნოზირებისთვის საჭირო მოდულებს აგების მიზნით, ქვემოთ გამოყენებული იქნება ცნობილი კომპიუტერული პროგრამული პაკეტი Eviews¹.

1 Vincent Su. Economic Fluctuations and Forecasting. HarperCollins College Publishers. 1996.

2 C. W. J. Granger. Forecasting in Business and Economics. Academic Press, Inc. 1980.

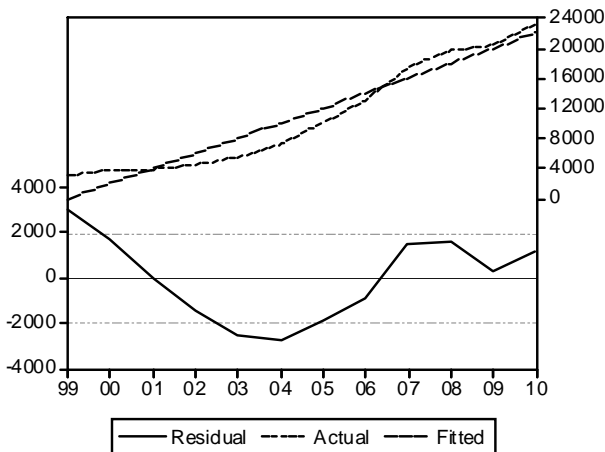
ამ მაჩვენებლის პროგნოზირებისათვის შეიძლება გამოვიყენოთ სხვადასხვა მოდელი, დავიწყოთ წრფივი ტრენდული მოდელით.

ამ მოდელს აქვს სახე:

$$V = 53.96666667 + 1991.586364*t$$

როგორც შესაბამისმა გაანგარიშებებმა აჩვენა, ამ მოდელის დეტერმინაციის კოეფიციენტი საკმაოდ მაღალია (0.93-ს ტოლი), ასევე საკმაოდ მაღალია მოდელის დახრის კოეფიციენტიც, ე.ი. ეს კოეფიციენტი საკმაოდ დიდი სიზუსტითაა განსაზღვრული, რასაც ვერ ვიტყვით მის თავისუფალ წევრზე, საკმაოდ მაღალია -სტატისტიკის მნიშვნელობაც, ამასთან, მოდელს ახასიათებს დარბინ-უოტსონის სტატისტიკის დაბალი მნიშვნელობა, რაც მიუთითებს, რომ მისი სახე სულაც არაა საუკეთესო.

მაჩვენებლის წრფივი ტრენდული მოდელის ცდომილება წარმოვადგინოთ ნახ.3-ით.

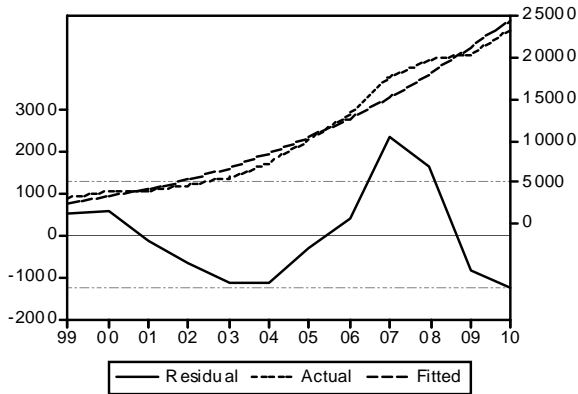
ნახ. 3. მაჩვენებლის წრფივი ტრენდული მოდელის ცდომილების გრაფიკული წარმოდგენა

რაც შეეხება ამ მაჩვენებლის კვადრატულ ტრენდულ მოდელს, მას ექნება სახე:

$$V = 2572.051374 + 480.7355395*t + 137.3500749*t^2$$

განგარიშებით ირკვევა, რომ ამ მოდელის დეტერმინაციის კოეფიციენტი მის წრფივ ვარიანტზე უფრო მაღალია (0.976-ის ტოლი), ასევე საკმაოდ მაღალია მოდელის პირველი და მესამე კოეფიციენტთა ტ -სტატისტიკებიც, თუმცა მეორე კოეფიციენტის ტ -სტატისტიკაზე(სტიუდენტის კრიტერიუმზე) ამის თქმა უკვე არ შეიძლება. ამასთან, მოდელის -სტატისტიკის(ფიშერის კრიტერიუმი) მნიშვნელობა წრფივი მოდელის ანალოგიურ მაჩვენებელზე მეტია, ხოლო სტანდარტული ცდომილება კი ნაკლები, რაც მოტიანიობაში ამ მოდელის უფრო მაღალ სიზუსტეზე მიუთითებს.

აღნიშნული მოდელიდან გამომდინარე, პროგნოზული შეფასებების შესა

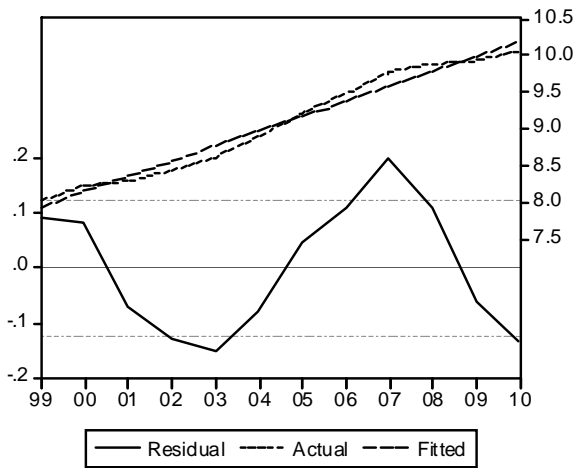
ნახ. 4. მაჩვენებლის კვადრატული ტრენდული მოდელის ცდომილების გრაფიკული წარმოდგენა.

ახლა ავაგოთ მოცემული მაჩვენებლის ნახევრად ლოგარით-მული ტრენდული მოდელი. მას ექნება სახე:

$$\text{LOG}(V) = 7.953505642 + 0.2028865705*t.$$

ამ მოდელის დეტერმინაციის კოეფიციენტი წინა (კვადრატული) მოდელის რიგისაა, ხოლო კოეფიციენტთა t -სტატისტიკები მნიშვნელოვნად უფრო მაღალი. მნიშვნელოვნადაა ამალელებული მოდელის F -სტატისტიკის მნიშვნელობაც, და მხოლოდ დარბინ-უოტსონის სტატისტიკის სიდიდეა უფრო დაბალი. აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ამ მოდელის სიზუსტე წინა მოდელის სიზუსტის რიგისაა.

მაჩვენებლის ნახევრად ლოგარიტმული ტრენდული მოდელის ცდომილება ნაჩვენებია ნახ.5-ზე.

ნახ. 5. მაჩვენებლის ნახევრად ლოგარიტმული ტრენდული მოდელის ცდომილების გრაფიკული წარმოდგენა

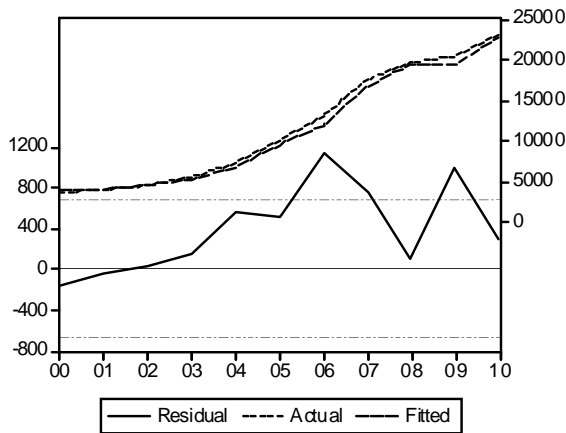
დაბოლოს, ავაგოთ ამ მაჩვენებლის ე.წ. ARIMA-ს (ინტეგრირებული ავტორეგრესიისა და მცოცავი საშუალოს) ტიპის მოდელი. მას ექნება სახე:

$$V = 12019.77419 + [AR(1)=0.9069015913, MA(1)=3.316283132, INITMA=2000],$$

სადაც $AR(1)$ წარმოადგენს პირველი რიგის ავტორეგრესიულ წევრს, ხოლო (1) პირველი რიგის მცოცავი საშუალოს სიდიდეს (როგორც ცნობილია, $MA(1)=u_{t-1}$, სადაც u_{t-1} მოცემული განტოლების ცდომილებაა (ნაშთი წევრია წინა პერიოდისათვის)).

ამასთან, განტოლების მარჯვენა მხარეში მითითებულია დროის მომენტი, რომლიდანაც იწყება წიაღსვლა წარსულში (ingl. ACKCAST-წარსულის აღდგენას, რეტროპოლაციას ნიშნავს).

ამ განტოლების პარამეტრთა სტატისტიკური მახასიათებლები ზემოთ მოყვანილი მოდელებიდან ყველაზე ზუსტია. კერძოდ: მისი დეტერმინაციის კოეფიციენტი 0.99-ს ტოლია, F-სტატისტიკის მნიშვნელობა უდრის 586-ს, მხოლოდ დარბინ-უოტსონის სტატისტიკის მნიშვნელობაა სხვა მოდელებზე ნაკლები და შესაბამისად, t-სტატისტიკის მნიშვნელობებიც არაა მაღალი. (გარდა ამისა, როგორც ცნობილია, ასეთი ტიპის მოდელები საკმაოდ სწრაფად ჰკარგავენ პროგნოზირების სიზუსტეს, ამიტომ მათი გამოყენება გრძელვადიან პერიოდში პროგნოზირებისთვის არაა მიზანშეწონილი.)

ნახ. 6. მანვენებლის ARIMA-ს ტიპის მოდელის ცდომილების გრაფიკული წარმოდგენა

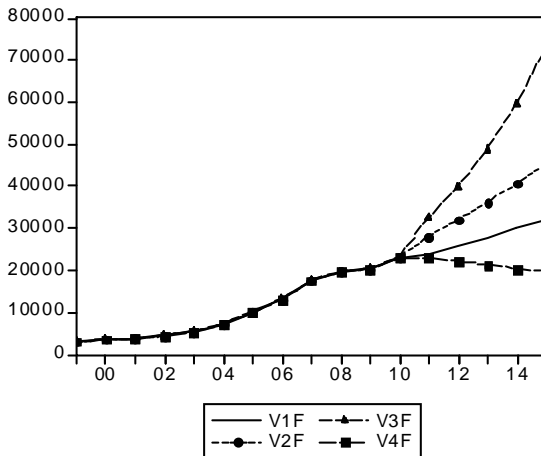
წრფივი ტრენდული, კვადრატული ტრენდული მოდელის, ნახევრად ლოგარითმული ტრენდული მოდელის, ARIMA-ს ტიპის მოდელის ბაზაზე და ბოლო სამი მოდელის ბაზაზე გაკეთებული პროგნოზული შეფასებები წარმოვადგინოთ ცხრილის სახით (იხ. ცხრილი 4).

საწარმოთა ბრუნვის მაჩვენებლის პროგნოზული შეფასებები 2011-2015 წლებისათვის სხვადასხვა მოდელის ბაზაზე

ცხრილი 4.

წლები	პროგნოზული შეფასებები წრფივი ტრენდული მოდელის ბაზაზე	პროგნოზული შეფასებები კვადრატული ტრენდული მოდელის ბაზაზე	პროგნოზული შეფასებები ნახევრად ლოგარითმული ტრენდული მოდელის ბაზაზე	პროგნოზული შეფასებები ARIMA-ს ტიპის მოდელის ბაზაზე	ბოლო სამი მოდელის ბაზაზე მიღებული შეწონილი პროგნოზული შეფასებები
2011	23953.0	28119.2	32472.35	23173.3	27892.7
2012	25944.6	32083.77	39776.5	22134.9	31259.2
2013	27936.2	36222.96	48723.5	21193.2	35293.4
2014	29927.8	40686.85	59683.1	20339.2	40114.9
2015	31919.3	45425.43	73107.8	19564.7	45870.6

ამ მაჩვენებლის დინამიკის გრაფიკს, შესაბამისი პროგნოზული შეფასებებით, ექნება სახე (იხ. ნახ.7).

ნახ. 7. მაჩვენებლის დინამიკა და პროგნოზული შეფასებები წრფივი, კვადრატული, ნახევრად ლოგარითმული და ARIMA-ს ტიპის მოდელის ბაზაზე

როგორც ვხედავთ, მოცემულ მოდელებს შორის ყველაზე ოპტიმისტურ პროგნოზულ შეფასებებს იძლევა ნახევრად ლოგ-

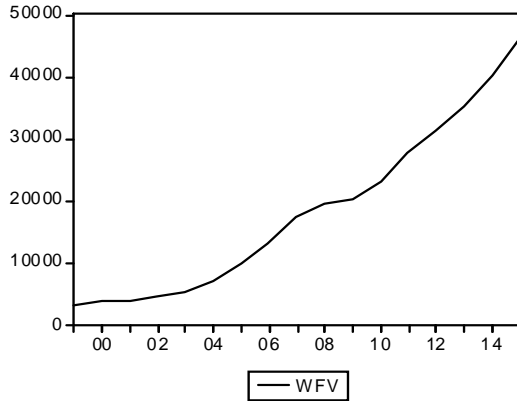
ართმული ტრენდული მოდელი, ყველაზე პესიმისტურ შეფასებებს კი - ARIMA-ს ტიპის მოდელი (რომელიც, მისი სტატისტიკური მახასიათებლებიდან გამომდინარე, ყველაზე ზუსტი ჩანს).

ამასთან, საბოლოოდ ობიექტურთან მაქსიმალურად მიახლოებული პროგნოზული შეფასებების მიღების მიზნით, ვიპოვოთ პროგნოზული შეფასებები, რომლებიც წარმოადგენს ბოლო სამი (ყველაზე უფრო ზუსტი!) მოდელიდან მიღებული პროგნოზული შეფასებების შეწონილ საშუალოს, აღნიშნული მოდელების დეტერმინაციის კოეფიციენტების (მათი სიზუსტის ძირითადი მახასიათებლის) მიმართ.

ამ შეფასებას, რომელსაც WFV-ით აღვნიშნავთ, ექნება სახე:

$$WFV = \frac{0.976 * V2F + 0.975 * V3F + 0.993 * V4F}{0.976 + 0.975 + 0.993},$$

რომლის შესაბამისი პროგნოზული შეფასებები ნაჩვენებია ნახ. 8-ზე.

ნახ. 8. მაჩვენებლის A დინამიკა და ბოლო სამი მოდელის ბაზაზე მიღებული შეწონილი პროგნოზული შეფასებები

ადვილი შესამჩნევია, რომ ეს უკანასკნელი პროგნოზული შეფასება, თითქმის ზუსტად იმეორებს კვარდატული ტრენდული მოდელის ბაზაზე მიღებულ შეფასებებს. ამიტომაც შეგვიძლია

ჩავთვალთ, რომ 2015 წლის საწარმოთა ბრუნვის საპროგნოზო მანქნებელი 45425.43 მლნ ლარის ტოლი იქნება.

ცხადია, „საქსტატის“ მხრიდან ეკონომიკური სუბიექტების რეგისტრაციის, სტატისტიკური აღრიცხვიანობისა და აქედან გამომდინარე, სტატისტიკური ინფორმაციის ხარისხის გაუმჯობესება, ადეკვატური სტატისტიკური მახასიათებლებისა და ამის საფუძველზე საიმედო საპროგნოზო გაანგარიშებების მყარი საფუძველი გახდება.

Improving Database of Business-statistics and Forecasting of Figures

N. Abesadze

The article discusses the question of improving information base for the small and medium business in Georgia.

The point is that these businesses don't have abilities to conduct marketing researches and make proper managerial decisions based on the results of these researches. This is easier for bigger businesses to do.

Therefore, the necessity of conducting periodical economic census and actualization of the base during the intervals are proved in the article. It also provides the classification of enterprises according to their sizes and sets out a question of periodical actualization of the registered enterprises according to different sectors. The article also discusses the problem of forecasting turnover figures of enterprises using the modern methods of time series models. Namely, the following models are used: linear trendy, square trendy, half-logarithm trendy and ARIMA type model. In addition, the weighted average of the results using the above-mentioned models is calculated, taking into account determination coefficient of these models.

**რელევანტური და ალტერნატიული
ხარჯების მაჩვენებელთა გამოყენება
ბალანსვეტილებების მიღებისას**

იმოლა ჭილაძე

*ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი,
თსუ ასოცირებული პროფესორი*

საერთოდ, გადაწყვეტილების მიღება რამდენიმე ალტერნატივიდან არჩევანის გაკეთებას ნიშნავს. ნებისმიერი გადაწყვეტილება წარმოების დონის, ასორტიმენტის, შესყიდვების, გაყიდვების, წარმოების შემზღვეველი ფაქტორების, სასურველი ფინანსური შედეგის მიღების, კონკრეტული შეკვეთის მიღების, ბიზნესის ნაწილის დახურვის და ა.შ. შესახებ, გარკვეულ დანახარჯებთანაა დაკავშირებული.

პირველ რიგში აღვნიშავთ, რომ ცნებები „ხარჯი“ და „დახარჯი“ ერთი და იგივეა. ფინანსური ანგარიშგების საერთაშორისო სტანდარტების (ფასს) განმარტებით, ხარჯები არის საწარმოს ეკონომიკური სარგებლის შემცირება ანგარიშგებითი პერიოდის განმავლობაში საწარმოდან აქტივების გასვლის ან ვალდებულებების ზრდის საფუძველზე, რაც გამოიხატება საწარმოს საკუთარი კაპიტალის შემცირებით, რომელიც დაკავშირებული არაა მესაკუთრეთათვის კაპიტალის განაწილებასთან.¹

მოტანილ განმარტებაში იგულისხმება, როგორც ჩვეულებრივ სამეურნეო საქმიანობაზე გაწეული ხარჯები, ასევე ზარალიც. და მიჩნეულია, რომ ჩვეულებრივ სამეურნეო საქმიანობაზე გაწეული ხარჯებიც წარმოადგენს საწარმოდან ეკონომიკური სარგებლის გასვლას (შემცირებას), რასაც არ ვეთანხმებით.

¹ ბასს, სტრუქტურული საფუძვლები, მუხლი 70. თარგმანი ინგლისურიდან, თბ., 2010.

მიგვაჩნია, რომ ჩვეულებრივი სამეურნეო საქმიანობის დანახარჯების გაიგივება ზარალის ცნებასთან, გაუმართლებელია, რამეთუ, ჩვეულებრივი სამეურნეო საქმიანობის განხორციელება ადეკვატური დანახარჯების გაწევის გარეშე შეუძლებელია და ამდენად, საწარმოდან ეკონომიკური სარგებლის გასვლად ან შემცირებად არ უნდა ჩაითვალოს.

დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს: პროდუქციის დამზადებაზე ნედლეულის ხარჯვა, მართალია, იწვევს საწყობში ნედლეულის მარაგის შემცირებას, მაგრამ იმავდროულად იზრდება მზა პროდუქტად გარდაქმნილი აქტივი, რომელსაც რეალიზაციის შემდეგ შემოსავალი და მოგება მოაქვს. ამასთან, საწარმოს აქტივის (ქონების) საერთო სიდიდე არ იცვლება. მაშასადამე, ნედლეულის ხარჯი აუცილებელი იყო მომავალი ეკონომიკური სარგებლის ფორმირებისათვის. ასევე, შრომითი ხარჯებიც მზა პროდუქტში გადადის და მიუხედავად იმისა, რომ პერსონალის მიერ გაწეულ შრომაზე საწარმოს წარმოექმნება ვალდებულება გასაცემ ხელფასზე, იმავე სიდიდით იზრდება მზა პროდუქციის მოცულობა. აგრეთვე, რესურსების შეძენაზე დახარჯული ფულადი ქონებაც არ წარმოადგენს, საწარმოს ეკონომიკური სარგებლის შემცირებას. დავეშვათ, შესყიდულია 45000 ლარის დანადგარები. ამ ოპერაციაზე, მართალია, საწარმოდან ფულადი თანხა გავა, მაგრამ სანაცვლოდ შემოდის იმავე ღირებულების მატერიალური აქტივი და ა.შ. არსებობს ასეთი „პარადოქსი“: ხარჯების გაწევის გარეშე, არანაირი შემოსავლები არ მიიღება. მოგების მიღება ერთნაირი აუცილებლობით მოითხოვს შემოსავლებსა და შესაბამის ხარჯებს.

რაც შეეხება ზარალს, იგი არის საწარმოს საქმიანობის ამა თუ იმ მხარის, უარყოფითი ფინანსური შედეგი, რომელიც რასაკვირველია, საწარმოს ეკონომიკურ სარგებელს ამცირებს და გაუმართლებელია, ზარალის ცნება, ხარჯების ცნებასთან გავაიგივოთ.

მაშასადამე, ხარჯები არის ჩველებრივ სამეურნეო საქმიანობაში მოხმარებული მატერიალური და არამატერიალური რესურსები, სამომავლო ეკონომიკური სარგებლის მიღების მიზნით.

ზარალი კი არის საწარმოს ეკონომიკური სარგებლის შემცირება ან გასვლა საწარმოდან, რომელიც დაკავშირებული არაა მესაკუთრეთათვის კაპიტალის განაწილებასთან.

გადაწყვეტილებების მიღების დროს ისეთი არჩევანის გაკეთება ხდება, რომელიც აქციონერებს (მფლობელებს) მაქსიმალურ მოგებას მოუტანს. გადაწყვეტილებების მიღების პროცესი ოთხ ძირითად საფეხურს მოიცავს: გადაწყვეტილების მიღების საჭიროების აღიარებას, შესაძლო ალტერნატივების გამოვლენას, ალტერნატივების შეფასებას და მოქმედების მიმართულების შესახებ გადაწყვეტილების მიღებას. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი ალტერნატივების შეფასებაა.

ალტერნატივების შეფასებისას მრავალი სხვადასხვა ინფორმაცია გამოიყენება, მაგრამ, ჩვენ ამჯერად, დანახარჯების ინფორმაციას განვიხილავთ.

გადაწყვეტილებების მიღებაზე დამოკიდებულების მიხედვით გამოყოფენ რელევანტურ, არარელევანტურ და ალტერნატიულ დანახარჯებს.¹

რელევანტურია ხარჯი, რომელიც გადაწყვეტილების შეცვლაზე დამოკიდებულების მიხედვით იცვლება. იგი რომელიმე პროექტის (კურსის) მიღებისას წარმოიშობა, ანუ, იგი არ არსებობს ერთ შემთხვევაში, მაგრამ წარმოიშობა მეორე შემთხვევაში. ამიტომ, არჩევანის გაკეთების დროს იგი გათვალისწინებული უნდა იქნეს.

რელევანტური დანახარჯები არის მომავლის ხარჯი და ფულადი სახსრების ნაკადებია. რამდენიმე ალტერნატივიდან ის პროექტია მისაღები, რომლის რელევანტური ხარჯებიც ნაკლებია.

¹ ფინანსური მართვა და კონტროლი. ACCA, წიგნი 24, თარგმ. ინგლის., თბ., 2004, გვ. 451.

არარელევანტურია ხარჯი, რომელიც არ შეიცვლება, რომელი გადაწვეტილებაც არ უნდა იქნეს მიღებული. ამიტომ, გადაწვეტილების მიღების დროს იგი შეიძლება გათვალისწინებული არ იქნეს. დავუშვათ, განიხილება ორი პროექტი (იხ. ცხრილი).

რელევანტური ხარჯების გამოყოფა

დანახარჯები	პროგნოზული ინფორმაცია (ლარი)		რელევანტური ხარჯები (ლარი)	
	I პროექტი	II პროექტი	I პროექტი	II პროექტი
	<ul style="list-style-type: none"> • მასალის ხარჯი • შრომითი ხარჯი • ცვეთის ხარჯი • რეკლამის ხარჯი 	30 600	43 800	30 600
	11 500	11 500	-	-
	7 400	8 300	7 400	8 300
	5 200	5 200	-	-
----- ჯამი	54 700	68 800	38 000	52 100

ცხრილიდან ჩანს, რომ უფრო ნაკლები პროგნოზული ხარჯები აქვს პირველ პროექტს. იმავეს აჩვენებს შეფასება რელევანტური დანახარჯებით. ნაკლები რელევანტური ხარჯები სწორედ პირველ პროექტს გააჩნია. დანახარჯების ჯამებს შორის სხვაობაც ორივე შემთხვევაში 14100 ლარია. მაშასადამე, გადაწვეტილების მიღების დროს შეიძლება მხოლოდ რელევანტური ხარჯები იქნეს გათვალისწინებული. ამიტომ, რელევანტურ ხარჯებს, გასათვალისწინებელ ხარჯებსაც უწოდებენ. ხოლო, შრომითი ხარჯი, იმავე მაგალითზე, არ შეიცვლება რომელი პროექტიც არ უნდა იყოს მიღებული. იგი ყოველთვის თანაბარი სიდიდით იარსებებს, ამიტომ არარელევანტურია, გადაწვეტილების მიღებაზე არ რეაგირებს და ამდენად, არჩევანის გაკეთების დროს შეიძლება გათვალისწინებული არ იქნეს. არარელევანტურ ხარჯებს, არგასათვალისწინებელ ხარჯებსაც უწოდებენ.

არარელევანტური ხარჯები შეუქცევადი ხარჯებია, წარსულის დანახარჯებია და გარდაუვალი ხარჯია. არარელევანტურ ხარჯებს მიეკუთვნება აგრეთვე არაფულადი ხარჯები (მაგალითად, ცვეთის ხარჯი და პირობითი ხარჯები), საერთო მუდმივი ზედნადები ხარჯები და აქტივის წმინდა საბალანსო დირებულება.

ალტერნატიული დანახარჯები არის ხელიდან გაშვებული სარგებელი, სხვა საუკეთესო ალტერნატივაზე უარის თქმის გამო.

ალტერნატიული დანახარჯი ხაზს უსვამს იმას, რომ გადაწყვეტილების მიღება სხვადასხვა ალტერნატივასთან არის დაკავშირებული და ერთი გადაწყვეტილების მიღების ალტერნატიული დანახარჯი არის მოგება ან ზღვრული მოგება, რომელზეც უარი ითქვა მორიგი საუკეთესო ალტერნატივის არმიღების გამო.¹

ალტერნატიული დანახარჯების განსაზღვრის დროს ძირითადად ზღვრული მოგების მაჩვენებელი გამოიყენება, რომელიც შემოსავლებსა და ცვლად ხარჯებს შორის სხვაობის ტოლია. ზღვრული მოგების მაჩვენებელი თავისუფალია მატერიალური მარაგების ნაშთების ცვლილების გავლენისაგან და ამიტომ, მომგებიანობის უფრო რეალურ სურათს იძლევა, ვიდრე ჩვეულებრივი მოგების მაჩვენებელი.

თანამედროვე დასავლეთის ეკონომისტები თვლიან, რომ გადაწყვეტილებების მიღების დროს, ალტერნატიული პროექტების შეფასებისას ალტერნატიული დანახარჯებიც იქნეს გათვალისწინებული.

განვიხილოთ, სხვადასხვა სიტუაციური შემთხვევა:

1. დაეუშვათ, ერთ-ერთ კონტრაქტს სჭირდება 1000 კგ რაღაც მასალა, რომლის შესყიდვის ფასია 2ლ/კგ. მარაგში ასეთი მასალა არ არსებობს. იგივე სახის მასალა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მეორე პროექტზე, რომელსაც 500 ლარით მეტი ზღვრული მოგება მოაქვს.

ისმება კითხვა: რა ხარჯები უნდა გაითვალისწინოს მეწარმემ კონტრაქტის შეფასების დროს?

პროექტში გასათვალისწინებელი ხარჯებია: მასალის რელევანტური ხარჯი – 2000 ლარი და ალტერნატიული ხარჯი 500

¹შმართველობითი აღრიცხვა. ACCA. წიგნი 2, თარგმანი ინგლის., თბ., 2008, გვ. 191.

ლარი. ჩვენი აზრით, ასეთი მიდგომა პროექტს აძვირებს. ყოველთვის არსებობს მიღებული გადაწყვეტილების ალტერნატივა, რომელთანაც შედარებით მეწარმემ რაღაც შემოსავალი შეიძლება დაკარგოს, მაგრამ ეს ბუნებრივად არსებობს და მისი გათვალისწინება გაუმართლებლად მიმაჩნია.

2. დაფუშვით, საწარმოს აქვს ადრე ნაყიდი 100 კგ რაიმე მასალა, 1,5 ლ/კგ. იგი აღარ გამოიყენება, მაგრამ შეიძლება გაიყიდოს 3 ლ/კგ. მენეჯმენტი განიხილავს ერთ-ერთი შეკვეთის ფასს, რომელშიც გამოყენებული იქნება 80 კგ ეს მასალა.

მასალის ალტერნატიული ხარჯი, რომელიც გაითვალისწინება შეკვეთის ფასში, იქნება 240 ლარი, რაც ბუნებრივია, შეკვეთის ფასს აძვირებს.

3. მომპოვებელი საწარმო იყენებს კვალიფიციურ შრომას, რომლის საათობრივი ღირებულებაა 5 ლარი და იღებს ზღვრულ მოგებას საათში 2 ლარს. ახლა იხილავენ ახალ პროექტს, რომელიც საჭიროებს 1500 სთ კვალიფიციურ შრომას. არსებობს კვალიფიციური შრომის სიჭარბე. მუშები ამჟამად მოცდენილი არიან, მაგრამ ანაზღაურებას მაინც ღებულობენ.

მოცემულ შემთხვევაში, რელევანტური ხარჯი ნულის ტოლია, რადგან იგივე ხელფასი ისედაც გადაიხდება, რომელიც გადაწყვეტილებაც არ უნდა იქნეს მიღებული.

იმავე მაგალითზე თუ დაფუშვებთ, რომ არ არსებობს სამუშაო ძალის სიჭარბე და ყველა, ვინც დასაქმდება ამ ახალ პროექტში, სხვა სამუშაოდან უნდა იქნეს გადმოყვანილი, მაშინ ამ პროექტისათვის გასათვალისწინებელი შრომითი ხარჯები იქნება:

რელევანტური ხარჯი	-	$1500 * 5 = 7500$	ლ
ალტერნატიული ხარჯი	-	$1500 * 2 = 3000$	ლ
<hr/>			
სულ გასათვალისწინებელი ხარჯი			10500 ლ

5. გრძელვადიან აქტივებთან დაკავშირებით იგივე მეთოდი გამოიყენება, რომელსაც მასალების მიმართ იყენებენ. თუკი მანქანა-დანადგარები უნდა შეიცვალოს მისი სასარგებლო მომსახურების ვადის ბოლოს, მაშინ რელევანტური დანახარჯი იქნება მისი მიმდინარე ჩანაცვლების ღირებულება (ანუ შესყიდვის ფასი). თუ მანქანა-დანადგარები არ უნდა შეიცვალოს, მაშინ რელევანტური დანახარჯი იქნება შემდეგი ორი თანხიდან უდიდესი: რეალიზაციიდან მიღებული შემოსავალი (თუ გაიყიდებოდა) და წმინდა ფულადი სახსრების ნაკადები, რაც წარმოიქმნება აქტივის გამოყენებიდან (თუ არ გაიყიდებოდა).

დავუშვათ, საწარმოში არის დანადგარი, რომელიც თავდაპირველად 14000 ლარი ღირდა, მომსახურების ვადა აქვს 5 წელი და ცვეთა ერიცხება წრფივი მეთოდით წლიურად 2800 ლარი. ამჟამად, დანადგარის წმინდა საბალანსო ღირებულება არის 5600 ლარი. მისი სხვა მიზნებისათვის გამოყენება არ ხდება, მაგრამ შეიძლება გაიყიდოს 4000 ლარად.

დანადგარის პირვანდელი ღირებულება, საბალანსო ღირებულება და ცვეთის თანხა არარელევანტურია, რადგან ისინი წარსულის დანახარჯებია და სააღრიცხვო პოლიტიკით განისაზღვრება. მაგრამ ამჟამად მისი გაყიდვა შეიძლება 4000 ლარად, მაშასადამე, იგი გასათვალისწინებელი ალტერნატიული ხარჯია.

ცნობილი მეცნიერი სამუელსონი, ალტერნატიულ დანახარჯებს დაკისრებულ დანახარჯებს უწოდებს. მას მიაჩნია, რომ არსებობს განსხვავება საბუღალტრო ანგარიშებში ასახულ დანახარჯებსა და რეალურ ეკონომიკურ დანახარჯებს შორის. ალტერნატიული დანახარჯი არის საუკეთესო ხელსაყრელი შესაძლებლობის ფასი. მაგალითად, წვრილი ფირმის მფლობელს შეეძლო ეპოვნა მსგავსი სამუშაო – დაქირავებულიყო და მის წლიურ ხელფასს გადაეჭარბებინა მისი საკუთარი ფირმის წლიური მოგებისათვის, მაგრამ, რადგან სინამდვილეში ასეთი ანაზღაურ-

რება არ არსებობს, წარმოიქმნება დაკისრებული ხარჯები. როდესაც ფირმის მფლობელი რაღაც თანხას ხარჯავს მოწყობილობების საყიდლად და მშენებლობისათვის, მაშინ გაიანგარიშება ალტერნატიული ხარჯები.

საბაზრო ფასსა და ალტერნატიულ დანახარჯებს შორის წინააღმდეგობა არ არის, წერს სამუელსონი. ბაზარზე კონკურენტ გამყიდველებს შორის წარმოქმნილი ფასი უტოლდება საუკეთესო ხელმისაწვდომ შესაძლებლობას და, მაშასადამე, ალტერნატიულ დანახარჯებს, მაგრამ ალტერნატიული დანახარჯების გაანგარიშება უფრო მიზანშეწონილია არა ბაზარზე მიმოქცევადი ნივთებისათვის, არამედ საბაზრო ბრუნვაში ჩაურთველებისთვის.

ამგვარად, დანახარჯები მოიცავს ზუსტად ფიქსირებულ ფულად ხარჯებზე მიმატებულ ისეთ ალტერნატიულ დანახარჯებს, რაც წარმოიქმნება იმ ფაქტორების გამო, რომელთა გამოყენებაც შეიძლება ალტერნატიულ მიმართულებებში. თუ, ვისიმე შრომა ან კაპიტალი კომპიუტერების წარმოებაში შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ნახშირის მოპოვების ან ხორბლის მოყვანისათვის, ან სხვა კომპიუტერული ფირმის საქმიანობაში, ნამდვილი დანახარჯები განსაზღვრული უნდა იქნეს საუკეთესო შესაძლო ალტერნატიული დანახარჯების ამ ელემენტების გათვალისწინებით.¹

ვეთანხმებით სამუელსონს, რომ მაკროეკონომიკურ დონეზე რეალური დანახარჯები შეიძლება ასეთი მიდგომებით იქნეს გაანალიზებული წმინდა თეორიული თვალსაზრისით, მაგრამ მიკრო დონეზე, საწარმოებში ალტერნატიული ხარჯების შეტანა პროექტის (ან ნებისმიერი სახის საქმიანობის) პროგნოზულ ან ფაქტო-

¹ პ.სამუელსონი, ვნორდჰაუსი, ეკონომიკის, სახელმძღვანელო, თარგმ. ინგლის., თბ., 1992, გვ: 117.

ბრივ ღირებულებაში გამართლებულად არ მიგვანჩნია, ჯერ ერთი, საზოგადოებას ურიცხვი სახეობის სახმარი ნივთი სჭირდება და შეუძლებელია მხოლოდ რომელიმე ერთი, ყველაზე მაღალ-მომგებიანი პროდუქტის წარმოება არსებობდეს, რათა მასზე იქნეს ორიენტაცია აღებული და მეორე, პრაქტიკაში იგი პერმანენტულ ჰიპერინფლაციას გამოიწვევს.

მაგალითად, დაეუშვათ რაიმე მასალის შესყიდვის ფასი, საიდანც შეიძლება დამზადდეს ორიდან ერთ-ერთი სახეობის პროდუქტი, არის 4ლ/კგ. პირველი სახეობის პროდუქტს ერთეულზე მოაქვს 5 ლარი ზღვრული მოგება, მეორეს - 3 ლარი. თუ პირველი პროდუქტის დამზადება გადაწყდება, ზღვრული მოგების დანაკარგი არ იარსებებს, ვინაიდან პირველი საუკეთესო ვარიანტია. თუ მეორე სახის პროდუქტის წარმოებას აირჩევს საწარმო, მაშინ პროდუქტის ერთეულზე დაიკარგება 2 ლ ზღვრული მოგება, რომელიც ალტერნატიული ხარჯია და თუკი გათვალისწინებული იქნება მეორე სახეობის პროდუქტის შეფასებაში, ამით, ორივე სახეობის პროდუქტის დანახარჯები და ფასი ფაქტობრივად ერთნაირი გახდება. ასე, რომ თუკი ყველა ფიზიკური და იურიდიული პირი თავის ხარჯებში ალტერნატიურლ ხარჯებს შეიტანს, ვფიქრობთ, საბოლოოდ იმას მოიტანს, რომ ერთი კგ ასკილი და ერთი კგ ოქრო ერთი და იგივე ფასის გახდება, რაც გამართლებულად არ მიგვანჩნია.

ამრიგად, მართებულია, გადაწყვეტილებების მიღების დროს, არჩევანის გაკეთების მიზნით, გათვალისწინებული იქნეს მხოლოდ რელევანტური ხარჯი, ალტერნატიული ხარჯების გარეშე, რაც მიკრო და მაკროდონეზე სტაბილურობას შეუწყობს ხელს.

Using the Indicators of Relevant and Opportunity Costs in Decision Making Process

I. Chiladze

There are two types of costs depending on decision making process: relevant costs and irrelevant costs. Costs are relevant if they change when decisions are made, such costs are decision related costs. Thus, when making decisions it's enough to take into consideration only relevant costs. If there are several alternatives, the project where relevant costs are less is better.

Alternative costs are the benefit (profit or marginal profit) which is lost when the best alternative has not been chosen. That's why economists consider that in decision making, when evaluating projects alternative costs should also be taken into consideration.

We consider that alternative costs shouldn't be included in the value of a chosen project, as it increases its price.

**ბილობიური აქტივების
შეფასების და აღრიცხვის
თავისებურებები**

ნანა სრესელი

ივ. ჯავახიშვილის სახ.

თსუ ასოცირებული პროფესორი

სოფლის მეურნეობა, როგორც მთელი ეკონომიკის უმნიშვნელოვანესი დარგი, ხასიათდება რიგი თავისებურებით:

- წარმოების ეკონომიკური პროცესი მჭიდროდაა დაკავშირებული ბუნებრივ პროცესებთან. შესაბამისად, წარმოების პროცესებს შორის ადგილი აქვს დიდ წყვეტას;

- სამუშაო პერიოდის და წარმოების პროცესის ერთმანეთისგან მკვეთრად დაცილების გამო, საბოლოო პროდუქტი მიიღება სამუშაო პერიოდის დასრულებიდან რამდენიმე თვის შემდეგ ან სულაც წლის ბოლოს;

- სოფლის მეურნეობა (მემცენარეობა და მეცხოველეობა) რთული წარმოებაა და ხასიათდება მრავალპროდუქტიანობით (ძირითადი, შეუღლებული და თანმდევი პროდუქტები).

სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სპეციფიკურობა განაპირობებს ბუღალტრული აღრიცხვის თავისებურებებს. ამის გათვალისწინებით, სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის ბუღალტრული აღრიცხვის წესების, ფინანსური ანგარიშგების წარდგენისა და მასთან დაკავშირებული განმარტებითი შენიშვნებისათვის, 2001 წლის თებერვალში განცალკევებულად შემუშავდა ბუღალტრული აღრიცხვის საერთაშორისო სტანდარტი (ბასს) 41 „სოფლის მეურნეობა“. სტანდარტი დარგობრივია და გამოყენებული უნდა იქნეს სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობასთან დაკავშირებული მუხლების - ბიოლოგიური აქტივების, მასთან დაკავშირებული სახელმწიფო გრანტების და ნაყოფის მიღების მომენტისთვის არსებული სოფლის მეურნეობის პროდუქციის აღრიცხვისათვის.

სტანდარტი არ გამოიყენება სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობასთან დაკავშირებული მიწისა (რომელიც რეგულირდება ბასს 16 „ძირითადი საშუალებები“) და არამატერიალური აქტივების (რომელიც რეგულირდება ბასს 38 „არამატერიალური აქტივები“) მიმართ. 41 სტანდარტი ასევე არ ეხება სოფლის მეურნეობის პროდუქციის გადამუშავების პროცესს, რადგან მას სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის ნაირსახეობად არ მიიჩნევენ.

მაგალითად, ყურძნის ღვინოდ გადამუშავება ამ სტანდარტით არ განიხილება სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობად, თუმცა, მისი ლოგიკური გაგრძელებაა.

ბასს-ის 41 „სოფლის მეურნეობა“ მიზანია, განსაზღვროს ნაყოფის მიღების მომენტისათვის სოფლის მეურნეობის პროდუქციის თავდაპირველი შეფასება და აღიარება, ბიოლოგიური აქტივების ტრანსფორმაციის პროცესის აღრიცხვის მეთოდი და მასთან დაკავშირებული ისეთი საკითხები, რაც სხვა სტანდარტებით არ განიხილება.

ბიოლოგიური აქტივების, სოფლის მეურნეობის პროდუქციისა და ნაყოფის შემდგომი გადამუშავების პროცესის თვალსაჩინოებისათვის მოგვყავს სქემები მაგალითებით:

სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის აღრიცხვის თავისებურებებს განაპირობებს არა მხოლოდ წარმოების, არამედ აღრიცხვის ობიექტების ცალკეული სახეობების – ბიოლოგიური აქტივების, სოფლის მეურნეობის პროდუქციის და ბიოლოგიური ტრანსფორმაციის პროცესების სპეციფიკაც. ბასს-ის თანახმად:

ბიოლოგიური აქტივი არის მცენარე ან ცხოველი. მსგავსი მცენარეების ან ცხოველების ერთობლიობა, რაც ქმნის ბიოლოგიური აქტივების ჯგუფს;

სოფლის მეურნეობის პროდუქცია არის საწარმოს ბიოლოგიური აქტივებიდან მიღებული პროდუქტი, მხოლოდ ნაყოფის მიღების მომენტისათვის;

ნაყოფის მიღება არის ბიოლოგიური აქტივიდან პროდუქციის მოცილება ან ბიოლოგიური აქტივის სიცოცხლის პროცესის შეწყვეტა.

ბიოლოგიური ტრანსფორმაცია არის ბიოლოგიური აქტივის ზრდის, დეგენერაციის (დაკნინების), წარმოების და კვლავწარმოების (გამრავლება-რეპროდუქციის) პროცესების ერთობლიობა, რომელიც განაპირობებს ამ აქტივის რაოდენობრივ და ხარისხობრივ ცვლილებას. ბიოლოგიური ტრანსფორმაციის, როგორც პროცესის მართვის მიზანია: სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოება, დამატებითი ბიოლოგიური აქტივების მიღება, ბიოლოგიური აქტივის გაყიდვა.

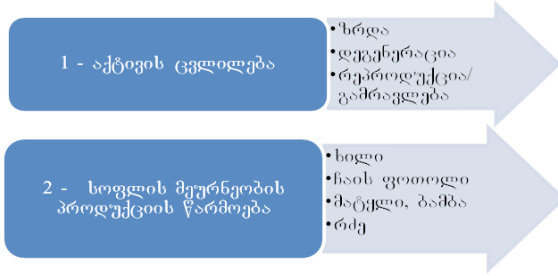
სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობა მრავალდარგოვანია, მაგრამ განსხვავებულების მიუხედავად, აქვს შემდეგი საერთო მახასიეთებლები:

- ცვლილების უნარი, რაც გამოიხატება ცოცხალი ცხოველის ან მცენარის ბიოლოგიური ტრანსფორმაციის უნარში;
- ცვლილების მართვა, რაც გულისხმობს ბიოლოგიურ ტრანსფორმაციას იმ პირობების გაუმჯობესების ან სტაბილიზაციის მეშვეობით, რომელიც აუცილებელია ტრანსფორმაციის პროცესისათვის (კვება, დატენიანება, და ა.შ.). ამგვარი მართვა სოფლის მეურნეობის საქმიანობას განასხვავებს სხვა საქმიანობისგან.

• ცვლილების შეფასება –ბიოლოგიური ტრანსფორმაციით ან ნაყოფის მიღებით გამოწვეული ხარისხობრივი (მაგ.: ციმიანობა, სიმწიფე და ა.შ.) ან რაოდენობრივი (ნამატი,წონა და ა.შ) ცვლილება შეფასებადი და კონტროლირებადია.

ბიოლოგიური ტრანსფორმაციით მიიღება შედეგების შემდეგი ტიპები:

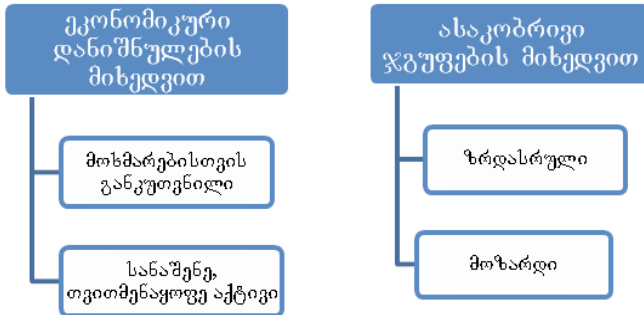
¹ ფინანსური ანგარიშგების საერთაშორისო სტანდარტები (ბასს), ბუღალტრული აღრიცხვის საერთაშორისო სტანდარტი 41 „სოფლის მეურნეობა“ 2009 წლის 1 იანვარი, გვ. 901.

ზრდა გულისხმობს აქტივის (მცენარის ან ცხოველის) ცვლილებას მისი რაოდენობის მატების ან ხარისხის ამადლების გზით; დეგენერაცია არის აქტივის ცვლილება მცენარის ან ცხოველის რაოდენობის შემცირების გზით; რეპროდუქცია არის აქტივის ცვლილება ცოცხალი მცენარის ან ცხოველის ნამატის (ნამრავლის მიღების) შედეგად.

ბიოლოგიური აქტივების კლასიფიკაცია.

აღრიცხვასა და ფინანსურ ანგარიშგებაში წადგენის მიზნით ბიოლოგიური აქტივები კლასიფიცირდება:

მოხმარებისთვის განკუთვნილი ბიოლოგიური აქტივები ისეთი აქტივებია, რაც სოფლის მეურნეობის პროდუქციის სახით მიღებული უნდა იქნეს ნაყოფად ან გაიყიდოს როგორც ბიოლოგიური აქტივი. მაგალითად, მარცვლეული კულტურები – სიმინდი, ხორბალი, ქერი; სახორცე დანიშნულების შინაური ცხოველები და ფრინველი, თევზი და ა.შ.

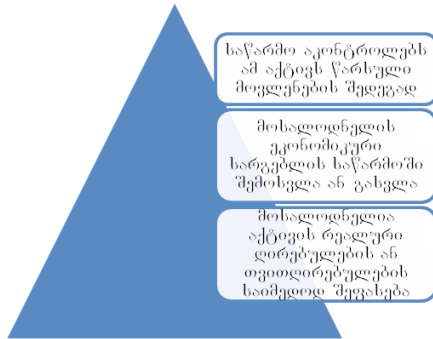
სანაშენე ბიოლოგიური აქტივია ყველა ის აქტივი, რომელიც განკუთვნილი არაა მოხმარებისათვის. მაგალითად, ცოცხალი პირუტყვი, რომლიდანაც მიიღება რძე და ნამრავლი; ვაზი; ხეხილი და ა.შ. სანაშენე ბიოლოგიური აქტივი არის არა სოფლის მეურნეობის პროდუქცია, არამედ თვითმენაყოფე აქტივი.

ზრდასრულია ბიოლოგიური აქტივი, რომელიც ხასიათდება მოსავლის მოწვევის უნარით (მოსხარებისთვის განკუთვნილი ბიოლოგიურ აქტივებთან მიმართებით) ან შეუძლია რეგულარულად ნამატის მოცემა (სანაშენე, თვითმენაცოფე ბიოლოგიურ აქტივებთან მიმართებით).

მოზარდი ჯგუფის გამოყოფა ბიოლოგიური აქტივებიდან გამოწვეულია იმით, რომ ცხოველების ერთი ნაწილი გამოიყენება, როგორც ძირითადი საშუალებები, ხოლო მეორე ნაწილი, როგორც საბრუნავი საშუალებები –სასაქონლო -მატერიალური ფასეულობის შემადგენლობაში. აღრიცხვაში ზუსტად უნდა აისახოს ყველა სახეობის ცხოველის სულადობის მოძრაობა და ცვლილება: ნამრავლის მიღება, ჯიშისანი ცხოველების შექმნა, მოზარდის ზრდასრულ ჯგუფში გადაყვანა და ა. შ.

ბიოლოგიური აქტივების შეფასება.

სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობას გააჩნია უნიკალური ბუნება და მახასიათებლები. გამომდინარე აქედან, სოფლის მეურნეობის პროდუქცია და ბიოლოგიური აქტივები შეფასდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც¹:

ბიოლოგიური აქტივი, თავდაპირველი აღიარებისას და ყოველი საანგარიშგებო პერიოდის ბოლოს, უნდა შეფასდეს გაყიდვისათვის საჭირო შეფასებულ ხარჯებით შემცირებული რეალური ღირებულებით.

ბიოლოგიური აქტივიდან მიღებული სოფლის მეურნეობის პროდუქტი უნდა შეფასდეს ნაყოფის მიღების მომენტისათვის არ-

¹ ფინანსური ანგარიშგების საერთაშორისო სტანდარტები (ბასს), ბუღალტრული აღრიცხვის საერთაშორისო სტანდარტი 41 „სოფლის მეურნეობა“, 2009 წლის 1 იანვარი, გვ. 902.

სებული გაყიდვისთვის საჭირო შეფასებული ხარჯებით შემცირებული რეალური ღირებულებით.

შეფასებული ხარჯები მოიცავს გაყიდვისათვის საჭირო ხარჯებს: სასაქონლო ბირჟების და მარეგულირებელი სააგენტოების მოსაკრებელს; შუამავლის საკომისიოს და გაყიდვის სხვა ხარჯებს. იგი არ მოიცავს ტრანსპორტირების და ბაზარზე აქტივის მიწოდების ხარჯებს, რადგან ის უკვე გათვალისწინებულია რეალური ღირებულების განსაზღვრისას.

რეალური ღირებულება არის ის თანხა, რომლითაც შეიძლება აქტივი გაიცვალოს ურთიერთდამოუკიდებელ და საქმის მცოდნე მხარეებს შორის „გაშლილი ხელის მანძილის პრინციპით.“ რეალური ღირებულება ეფუძნება აქტივის მიმდინარე ადგილმდებარეობასა და მდგომარეობას. რეალური ღირებულება არის სხვაობა საბაზრო ფასსა და აქტივების ბაზარზე მიწოდების სატრანსპორტო და სხვა ხარჯებს შორის. მაგალითად, ფერმაში მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის რეალური ღირებულება არის შესაბამის ბაზარზე არსებულ ფასს გამოკლებული ტრანსპორტისა და ბაზარზე მისი მიყვანის სხვა ხარჯები.

რეალური ღირებულების დადგენის გამარტივების მიზნით, ბიოლოგიურ აქტივებსა და სოფლის მეურნეობის პროდუქციას აჯგუფებენ მნიშვნელოვანი მახასიეთებლების მიხედვით. დაჯგუფებისათვის საწარმომ უნდა შეარჩიოს ისეთი მახასიათებელი, რომლის მიხედვითაც განსაზღვრულია საბაზრო ფასი. მაგალითად, ასაკობრივი ჯგუფი, ხარისხი და ა.შ.

ბიოლოგიური აქტივის რეალური ღირებულების დადგენის საფუძველია აქტიურ ბაზარზე კოტირებული ფასები:

ბაზარი აქტიურია თუ:		
საქონელი, რომლითაც ბაზარზე ვაჭრობენ, ერთგვაროვანია	არსებობენ დაინტერესებული მყიდველები და გამყიდველები	ფასები ცნობილია საზოგადოებისათვის

აქტიური ბაზრის არარსებობის შემთხვევაში, რეალური ღირებულების განსაზღვრის მიზნით, საწარმომ შეიძლება გამოიყენოს ქვემოთ მითითებული პირობებიდან ერთი ან რამდენიმე, მისი ხელმისაწვდომობის მიხედვით:

რეალური ღირებულება აქტიური ბაზრის არარსებობისას განისაზღვრება:		
უახლესი საბაზრო გარიგების ფასით;	ანალოგიური აქტივების საბაზრო ფასით;	სექტორის სტატისტიკური ბაზა, როგორცაა: მაგალითად, პირუტყვის ღირებულება, გამოსახული კილოგრამი ხორცის მიხედვით.

სოფლის მეურნეობის პროდუქტების მწარმოებელი, წარმოების ზოგიერთ სტადიაზე, სასაქონლო მატერიალურ ფასეულობას – სოფლის მეურნეობის პროდუქციას ნაყოფის მიღების შემდეგ, შეიძლება აღრიცხავდეს ნეტო-სარეალიზაციო ღირებულებით. კერძოდ, როდესაც მარცვლეული კულტურების მოსავალი უკვე აღებულია და მისი რეალიზაცია უზრუნველყოფილია სახელმწიფო გრანტებით ან წინასწარ დადებული (ფორგარდული) კონტრაქტებით ან ბაზრის ერთგვაროვნებით, რის გამოც უმნიშვნელოა საქონლის რეალიზაციის გარეშე დარჩენის რისკი.

ნეტო (წმინდა) სარეალიზაციო ღირებულება არის შეფასებითი გასაყიდი ფასი პროდუქციის დასრულებისა და გაყიდვისათვის საჭირო შეფასებითი ხარჯების გამოკლებით. იგი არის წმინდა თანხა, რომელსაც საწარმო მოეღის სასაქონლო მატერიალური ფასეულობის გაყიდვის შემდეგ, ჩვეულებრივი სამეურნეო საქმიანობის

პროცესში. რეალური ღირებულება კი არის თანხა, რომელზეც იგივე სასაქონლო-მატერიალური ფასეულობა შეიძლება გაიცვალოს ბაზარზე, დაინტერესებულ და საქმისმცოდნე მყიდველებსა და გამყიდველებს შორის. ნეტო სარეალიზაციო ღირებულება საწარმოსათვის სპეციფიკური ღირებულებაა, ხოლო რეალური ღირებულება კი – არა. ნეტო (წმინდა) სარეალიზაციო ღირებულება შესაძლებელია არ უდრიდეს გაყიდვის შეფასებულ ხარჯებით შემცირებულ რეალურ ღირებულებას.

ბიოლოგიური აქტივის მოცემული მდგომარეობისათვის საბაზრო ფასის არ არსებობის პირობებში, ბიოლოგიური აქტივის რეალური ღირებულების განსაზღვრისას საწარმო იყენებს ამ აქტივიდან მოსალოდნელი წმინდა (ნეტო) ფულადი სახსრების დისკონტირებულ ღირებულებას. დისკონტირებული ღირებულება გამოთვლება იმ ნეტო ფულადი ნაკადიდან, რომლის მიღებასაც ვარაუდობენ ბაზრის მონაწილეები მოცემული აქტივიდან ამ აქტივისთვის ყველაზე შესაფერის ბაზარზე.

იმ ბიოლოგიური აქტივისათვის, რომელზეც არ არსებობს ბაზრით განსაზღვრული ფასები ან ღირებულებები და არის ვარაუდი, რომ შეუძლებელია რეალური ღირებულების საიმედოდ შეფასება, ამგვარი ბიოლოგიური აქტივი უნდა შეფასდეს თვითღირებულებით, დაგროვილი ცვეთისა და დაგროვილი გაუფასურების ზარალის გამოკლებით. როდესაც ამგვარი ბიოლოგიური აქტივის რეალური ღირებულების შეფასება საიმედო გახდება, საწარმომ ბიოლოგიური აქტივი უნდა შეაფასოს გაყიდვისათვის შეფასებული ხარჯებით შემცირებული რეალური ღირებულებით.

ბიოლოგიური აქტივები ხშირად ფიზიკურად მიმაგრებულია მიწაზე (მაგალითად, ხეები ტყის მასივში, ხეხილის ხეები ბაღებში, ვაზი ზვარში და ა.შ.) მიწაზე მიმაგრებული ბიოლოგიური აქტივისათვის შეიძლება არ არსებობდეს ცალკე ბაზარი, მაგრამ აქტიური ბაზარი შეიძლება არსებობდეს კომბინირებული აქტივისათვის, როგორც ბიოლოგიური აქტივების, დაუმუშავებელი მიწის ან გაუმჯობესებული მიწის ერთიანი პაკეტისათვის. ბიოლოგიური აქტივის რეალური ღირებულების განსაზღვრისათვის კომბინირებული აქტივის რეალური ღირებულებას შეიძლება გამოაკლდეს დაუმუშავებელი მიწის ან გაუმჯობესებული მიწის რეალური ღირებულება.

როგორც აღვნიშნეთ, ბიოლოგიური აქტივებიდან მიღებული სოფლის მეურნეობის პროდუქცია თავდაპირველი აღიარებისას ფასდება გაყიდვის შეფასებული ხარჯებით შემცირებული რეალური

ღირებულებით. ასეთი შეფასება წარმოადგენს სოფლის მეურნეობის პროდუქციის თვითღირებულებას ნაყოფის მიღების მომენტში, რაც შესაბამისობაშია თავდაპირველი თვითღირებულებით აღრიცხვის მოდელთან.

სტანდარტით ბიოლოგიური აქტივების თავდაპირველი აღიარებისას და რეალიზაციის შეფასებული ხარჯებით შემცირებული რეალური ღირებულების ცვლილებებიდან წარმოქმნილი შემოსულობა ან ზარალი უნდა აღიარდეს იმ პერიოდის წმინდა მოგებასა და ზარალში, როდესაც იგი წარმოიქმნა¹.

მაგალითი:

ფერმერულმა მეურნეობამ მოზარდიდან ძირითად მერძეულ ჯოგში გადაიყვანა 10 უშობელი ცოცხალი წონით - 4.620 კგ და გამოზრდის თვითღირებულებით - 27.720 ლარ. გადაყვანის თარიღისათვის 1 კგ ცოცხალი წონის გაყიდვის შეფასებული ხარჯებით შემცირებული რეალური ღირებულება არის 7 ლარი.

მოზარდი და სუქებაზე დაყენებული პირუტყვი წარმოადგენს საბრუნავ საშუალებებს და უნდა აღირიცხოს სასაქონლო-მატერიალური ფასეულობის შემადგენლობაში, ანგარიშზე - 1615 „მოზარდი და გასასუქებელი პირუტყვი.“ პროდუქტიული პირუტყვის მოზარდეულში გადაყვანა უნდა აღირიცხოს ანგარიშზე - 2125 „ძირითადი ჯოგის ფორმირება.“ მეურნეობაში განხორციელებული სამეურნეო ოპერაციები აღრიცხვაში აისახება შემდეგი გატარებებით:

ძირითად მერძეულ ჯოგში გადასაყვანი 10 სული მოზარდეულის ჩამოწერა გამოზრდის თვითღირებულებით 27,720 ლარი:
დებეტი - 2125 „ძირითადი ჯოგის ფორმირება“ - 27,720 ლარი
კრედიტი - 1615 „მოზარდი და გასასუქებელი პირუტყვი“ - 27,720 ლარი.

„ძირითად მერძეული ჯოგში“ გადაყვანილი 10 სული მოზარდეული უნდა შეფასდეს 1 კგ ცოცხალი წონის გაყიდვის შეფასებული ხარჯებით შემცირებული რეალური ღირებულებით, რაც შეადგენს 32,340 (4620*7) ლარს. მოზარდის გადაყვანა „ძირითად მერძეულ ჯოგში“ გაყიდვის შეფასებული ხარჯებით შემცირებული რეალური ღირებულებით 32,340 ლარი აისახება გატარებით:

¹ ფინანსური ანგარიშგების საერთაშორისო სტანდარტები (ფასს), ბუნებრივი აღრიცხვის საერთაშორისო სტანდარტი 41 „სოფლის მეურნეობა,“ 2009 წლის I იანვარი, გვ. 904.

დებეტი – 2155 „ძირითად მერძეული ჯოგი” - 32,340 ლარი.
კრედიტი – 2125 „ძირითადი ჯოგის ფორმირება” - 32,340 ლარი.

სხვაობა გაყიდვის შეფასებული ხარჯებით შემცირებული რეალურ ღირებულებასა (32,340 ლარი) და გამოზრდის თვითღირებულება (27,720 ლარი) შორის 4,620 (32,340 – 27,720) ლარი, აისახება მიმდინარე პერიოდის წმინდა მოგების სახით.

მოგება „ძირითად მერძეული ჯოგში“ გადაყვანილი მოზარდის ღირებულების ცვლილებიდან 4,620 ლარი გატარდება:

დებეტი – 2125 „ძირითადი ჯოგის ფორმირება” - 4,620 ლარი.
კრედიტი – 8130 „არასაოპერაციო მოგება” - 4,620 ლარი.

რეალური ღირებულების მოდელით სარგებლობის პირობებში, ბიოლოგიური აქტივების წარმოებასა და ნაყოფის მიღებაზე გაწეული ხარჯები უნდა აღიარდეს მისი გაწევის მომენტში. ხარჯები, რომელიც ზრდის საწარმოს მფლობელობაში ან კონტროლზე მყოფი ბიოლოგიური აქტივების რაოდენობას, უნდა დაემატოს ბიოლოგიური აქტივის მიმდინარე ღირებულებას.

ასეთია ბიოლოგიური აქტივების შეფასების სპეციფიკა და აღრიცხვის ზოგიერთი თავისებურება.

Peculiarities of Assessment and Accounting of Biological Assets

N. Sreseli

Because of specifications of agricultural activities, difficult and almost conflict situation occurs regarding applying traditional accounting models, which is primarily because of the fact, that it's impossible to use initial cost and realization principle-based accounting models for accounting the processes associated with biological transformations.

Despite the diversity of agricultural activities, the principles have been developed by the International Accounting Standards 41 “Agriculture”, which regulates the activities of short and long-term production cycle of agricultural enterprises.

Among the characteristics of the enterprises producing agricultural products, it's important to note that while initial recognition, biological assets and agricultural products are estimated by the real cost decreased by estimated selling expenses and the financial results caused by changes in real costs are reflected in the net income and net loss of the reporting period.

**ძირითადი საშუალებების
ექსპლუატაციისა და ცვეთის ხარჯების
აღრიცხვის საკითხები**

ნაღველა კვაბაშიძე

ივჯავახიშვილის თსუ ასოცირებული პროფესორი

ძირითადი საშუალებების ექსპლუატაციისა და ცვეთის ხარჯების აღრიცხვას განსაზღვრავს ძირითადი საშუალებების სააღრიცხვო ერთეულებად აღიარება. საზომ ერთეულად აღიარება ნიშნავს იმის დადგენას, თუ რას მოიცავს ძირითადი საშუალებების ერთეული. ზოგიერთ შემთხვევაში, ძნელია ობიექტის იდენტიფიკაცია ძირითად საშუალებად, რადგან მას დამოუკიდებლად არ მოაქვს საწარმოსთვის ეკონომიკური სარგებელი. ბუღალტრული აღრიცხვის საერთაშორისო სტანდარტი (ბასს) 16 – „ძირითადი საშუალებები“ იძლევა რეკომენდაციას, რომ აქტივის იდენტიფიცირებისა და მისი საზომი ერთეულის დასადგენად საჭიროა განსჯა აღიარების კრიტერიუმის გამოსაყენებლად – ამა თუ იმ საწარმოს კონკრეტული ვითარების მიმართ ობიექტის შესაბამისობის შემოწმება აქტივის განმარტებასთან. ზოგიერთ შემთხვევაში მიზანშეწონილია ინდივიდუალურად უმნიშვნელო ერთეულების გაერთიანება და კრიტერიუმის გამოყენება აგრეგირებული ღირებულებისათვის. ანუ უმნიშვნელო ობიექტების შეჯამება და კრიტერიუმების გამოყენება შეჯამებული ობიექტებისათვის.

ამდენად, ძირითადი საშუალებების აღიარებისას უნდა განისაზღვროს ამ ერთეულების შემადგენელი ნაწილები და ერთეულის მთლიან ღირებულებაში მოცულობის შესაბამისად დაიყოს ის მნიშვნელოვან და უმნიშვნელო ნაწილებად. ძირითადი საშუალებების ყოველი ერთეულის ნაწილი, რომელსაც გააჩნია მნიშვნელოვანი ღირებულება ერთეულის მთლიან ღირებულებასთან მიმართებით, უნდა აღიარდეს ცალკე – მნიშვნელოვან ნაწილად და ცალკე დარჩენილ ნაწილად. დარჩენილი ნაწილი შედგება აღნიშნული ერთეულის იმ ნაწილებისაგან, რომლებიც ინდივიდუალურად მნიშვნელოვანი არ არის.

აქტივების ძირითად საშუალებად აღიარებისას შემადგენელი ნაწილების მნიშვნელობასთან ერთად, გასათვალისწინებელია მათი სასარგებლო მომსახურების ვადაც. პერიოდს, რომელშიც ძირითად საშუალებას შეუძლია მოიტანოს ეკონომიკური სარგებელი, ეწოდება სასარგებლო მომსახურების ვადა.

განსხვავებული სასარგებლო მომსახურების ვადის მქონე ნაწილები ცალკე ერთეულად უნდა აღიარდნენ. სათადარიგო და დამხმარე ნაწილებთან დაკავშირებით ბასს-ი იძლევა შემდეგ რეკომენდაციებს:

- სათადარიგო და დამხმარე ნაწილები ძირითად საშუალებებზე კვალიფიცირდება, თუ საწარმო მათ გამოყენებას აპირებს ერთზე მეტი სააღრიცხვო პერიოდის განმავლობაში;
- თუ სათადარიგო ნაწილი და დამხმარე მოწყობილობა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მხოლოდ ძირითადი საშუალებების რომელიმე კონკრეტულ ერთეულთან ერთად, ის უნდა აღირიცხოს ძირითადი საშუალების სახით.

სათადარიგო და დამხმარე ნაწილების საკითხის განსჯის დროს საწარმოს შეუძლია გამოიყენოს არსებითობის პრინციპი და მისთვის მცირე ღირებულების სათადარიგო და დამხმარე ნაწილები მიაკუთვნოს სასაქონლო-მატერიალურ ფასეულობებს.

როგორც უკვე აღინიშნა, საწარმომ ძირითადი საშუალებების თავდაპირველი აღიარებისას უნდა განსაზღვროს ამ ერთეულების შემადგენელი ნაწილები და ერთეულის მთლიან ღირებულებაში მოცულობის შესაბამისად დაიყოს ის მნიშვნელოვან და უმნიშვნელო ნაწილებად. ძირითადი საშუალების ყოველი ერთეულის ნაწილს, რომელსაც გააჩნია მნიშვნელოვანი ღირებულება ერთეულის მთლიან ღირებულებასთან მიმართებით, ცვეთა ცალ-ცალკე უნდა დაერიცხოს¹.

ძირითადი საშუალებების არსებით ნაწილს შეიძლება სხვა ანალოგიური ძირითადი საშუალებების მსგავსი სასარგებლო მომსახურების ვადა და ცვეთის დარიცხვის მეთოდები ჰქონდეს. ცვეთის დარიცხვის მიზნებისათვის შესაძლებელია ასეთი ძირითადი საშუალებების ერთეულების გაერთიანება.

ასევე, ცალკე უნდა დაერიცხოს ცვეთა ამ ერთეულის დარჩენილ ნაწილს. დარჩენილი ნაწილი შედგება აღნიშნული ერთეულის იმ ნაწილებისაგან, რაც ინდივიდუალურად მნიშვნელოვანი არ არის.

¹ ბასს 16. ძირითადი საშუალებები. თბ., 2009. გვ.43-50.

აქტივზე ცვეთის დარიცხვა მაშინ იწყება, როდესაც შესაძლებელია მისი გამოყენება. აქტივის ცვეთადი ღირებულება უნდა განაწილდეს სისტემატურ საფუძველზე, მისი სასარგებლო მომსახურების ვადის განმავლობაში. ცვეთის დარიცხვა არ წყდება მაშინაც კი, როდესაც აქტივი ხდება გამოუყენებელი ან აქტიური მოხმარებიდან გამოსულია, სანამ აქტივს სრულად არ დაერიცხება ცვეთა. მოკლედ, აქტივს ცვეთა დაერიცხება მაშინაც, როცა ის არ ფუნქციონირებს¹. აქტივის უმოქმედობის პერიოდებს, როგორც წესი, ადგილი აქვს უშუალოდ აქტივის შექმნის შემდეგ და უშუალოდ მისი საწარმოდან სხვა ფორმით გასვლის წინ. ბასს-ს მიაჩნია, რომ მართებულია შეზღუდული სასარგებლო მომსახურების ვადის მქონე აქტივზე, მისი ფუნქციონირების თუ უმოქმედობის მიუხედავად, ცვეთის ისე დარიცხვა, რომ ფინანსურ ანგარიშგებაში აისახოს აქტივის სასარგებლო მომსახურების პოტენციალი, რომელიც გაიხარჯა აქტივის ფლობის პერიოდში.

როგორც ცნობილია, მიწას ცვეთა არ ერიცხება, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ბასს-ით თუ მიწის ღირებულება მოიცავს მოედნის დემონტაჟის, ლიკვიდაციისა და აღდგენის დანახარჯებს, მიწის ღირებულების ამ ნაწილს ცვეთა დაერიცხება დანახარჯების გაწევიდან ეკონომიკური სარგებლის მიღების პერიოდში. ზოგ შემთხვევაში, მიწას თვითონ შეიძლება გააჩნდეს შეზღუდული მომსახურების ვადა, ამ შემთხვევაში მას დაერიცხება ცვეთა მისგან მისაღები სარგებლიანობის ხასიათის გათვალისწინებით.

აქტივის ცვეთის დარიცხვა წყდება იმ დღიდან, რაც იგი კლასიფიცირდება გასაყიდად გამიზნულად (ან ჩართულია გასაყიდად გამიზნულად კლასიფიცირებულ გამსვლელ ჯგუფში) და მას შემდეგ, რაც წყდება ამ აქტივის აღიარება.

ძირითდი საშუალებების შექმნის შემდეგ იწყება მისი ექსპლუატაცია (გამოყენება), რაც მოითხოვს მის ტექნიკურ უზრუნველყოფას – აქტივების მუშა მდგომარეობის შენარჩუნებას. ამისათვის საჭიროა აქტივის მოვლა, შენახვა, დაზიანებული ფუნქციის აღდგენა და სხვა მსგავსი სამუშაოების ჩატარება.

ბასს-ი, ძირითადი საშუალებების ექსპლუატაციისათვის გაწეულ დანახარჯებისადმი, იყენებს ძირითადი საშუალებების აღიარების პრინციპებს. კერძოდ, ძირითადი საშუალებების ექსპლუატაციის დანახარჯებს, რომელიც აკმაყოფილებს აქტივად აღიარების კრიტერიუმებს, ჩაირთვება ძირითადი საშუალებების ერთეულის საბალან-

¹ ბასს 16. ძირითადი საშუალებები. თბ., 2009. დს 31-31.

სო ღირებულებაში; ხოლო რომელიც არ აკმაყოფილებს აქტივად აღიარების კრიტერიუმებს, არ ჩაირთვება ძირითადი საშუალებების ერთეულის საბალანსო ღირებულებაში და გაწვევითანავე აღიარდება ხარჯად.

ბასს-ით, ძირითადი საშუალებების ყოველდღიური მომსახურების დანახარჯები არ აკმაყოფილებს აქტივად აღიარების კრიტერიუმებს. ეს დანახარჯები აღიარდება მოგებასა ან ზარალში. ყოველდღიური მომსახურების დანახარჯები, ძირითადად, მოიცავს შრომითი და სხვა რესურსების დანახარჯებს, ასევე მასში შეიძლება შედიოდეს მცირეფასიანი ნაწილების ღირებულება. ეს დანახარჯები ხშირად აისახება როგორც ძირითადი საშუალებების „რემონტი და მომსახურება“.

ძირითადი საშუალებების ზოგიერთი ერთეულის მთავარი დეტალები შესაძლოა მოითხოვდეს რეგულარულ შეცვლას. აღიარების პრინციპის შესაბამისად, თუ შემცვლელი ნაწილები აკმაყოფილებს აღიარების კრიტერიუმებს, ის აღიარდება აქტივად და მისი ღირებულება ჩაირთვება ძირითადი საშუალებების ერთეულის საბალანსო ღირებულებაში, ხოლო შეცვლილი ნაწილების საბალანსო ღირებულების აღიარება წყდება. საბალანსო ღირებულება ის თანხაა, რომლითაც აქტივი აღიარებულია დაგროვილი ცვეთისა და დაგროვილი გაუფასურების ზარალის¹ თანხების გამოკლების შემდეგ².

ასეთი მიდგომა გამოიყენება მაშინაც კი, როცა წინა პერიოდებში არ ხდებოდა შეცვლილი ნაწილის ცალკე აქტივად აღიარება და შესამაბისად მასზე ცვეთის დარიცხვა. შეცვლილი ნაწილის საბალანსო ღირებულების დასადგენ ინდიკატორად გამოიყენება შეცვლილი ნაწილის თვითღირებულება.

ძირითადი საშუალებების ერთეულის უწყვეტი გამოყენების პირობა მოითხოვს პერიოდულ სრულმასშტაბიან შემოწმებებს დეფექტების გამოსააშკარავებლად, იმის მიუხედავად, ამ ერთეულის ნაწილები შეიცვლება თუ არა. როდესაც ასეთი სრულმასშტაბიანი შემოწმებები ტარდება, ბასს-ით შემოწმების ღირებულება აისახება ძირითადი საშუალებების ერთეულის საბალანსო ღირებულებაში,

¹ გაუფასურების ზარალი არის თანხა, რომლითაც აქტივის საბალანსო ღირებულება აღემატება მის ანაზღაურებად ღირებულებას (ბასს 16 „ძირითადი საშუალებები“, პ.6).

² ანაზღაურებადი ღირებულება არის აქტივის ღირებულების მაქსიმალური სიდიდე გაყიდვის დანახარჯებით შემცირებული აქტივის რეალურ ღირებულებასა და მისი გამოყენების ღირებულებას შორის (ბასს 16 „ძირითადი საშუალებები“, პ.6; ბასს 36 „აქტივების გაუფასურება“, პ. 6).

როგორც შემცველი, თუ აკმაყოფილებს აღიარების კრიტერიუმებს. შესაბამისად წყდება წინა შემოწმების ღირებულების საბალანსო ღირებულების (როგორც ფიზიკური ნაწილებისაგან განსხვავებული) აღიარება. ამას ადგილი აქვს იმის მიუხედავად, წინა შემოწმების ღირებულება აისახა თუ არა ერთეულის შეძენის ან შექმნის ოპერაციის ღირებულებაში.

ზოგიერთი აქტივის თავდაპირველი აღიარებისას საწარმოს სპეციალისტებს არ მიაჩნიათ საჭიროდ მისი დაყოფა დამოუკიდებელ ნაწილებად და ცალ-ცალკე ძირითად საშუალებად აღიარება. ამის მიზეზია აქტივის შემადგენლობა, რომელიც მოიცავს მცირე ღირებულების სათადარიგო ნაწილებს და განსჯის საფუძველზე მოცემულ საწარმოში არ აღიარდება ძირითად საშუალებად. ასეთი ნაწილები აღირიცხება სასაქონლო-მატერიალური ფასეულობების სახით და მათი შეცვლაზე გაწეული დანახარჯები გაწვევისთანავე აღიარდება ხარჯად.

საწარმოში ადგილი აქვს არა მხოლოდ ძირითადი საშუალებების აქტივის რომელიმე ნაწილის შეცვლას, არამედ საექსპლუატაციო ხასიათის სამუშაოებსაც. ეს შეიძლება იყოს ზედამხედველობა, გაწყობა, გამართვა, დაზეთვა, გაწმენდა და სხვა მსგავსი სამუშაოები. ამ სამუშაოების ჩატარება ზოგიერთ საწარმოში შეიძლება საჭირო იყოს ყოველდღიურად, ხოლო ზოგიერთში – გარკვეული პერიოდულობით. ამგვარი ექსპლუატაციის ხარჯები არ აკმაყოფილებს აქტივად აღიარების კრიტერიუმებს და გაწვევისთანავე აღიარდება ხარჯად.

Issues of Accounting of Repair Expenses and Depreciation of Fixed Assets

N. Kvatahidze

The accounting of repair expenses and depreciation of fixed assets is determined by determination of fixed assets as unit of *measurement* at their initial recognition. IAS 16 - Property, Plant and Equipment recommends that determination of unit of *measurement* must be done individually for each certain case based on judgment. Each unit recognized as fixed assets must be depreciated separately and its repair expenses must be capitalized.

Repair and maintenance expenses of fixed assets that are recognized as inventories must be recognized as current year expenses.

ISSN 1987-5789

დაიბეჭდა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბაზაზე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა -
მანანა ჯიხვიშვილი